

FACULTEIT LETTEREN EN WIJSBEGEERTE
DEPARTEMENT GESCHIEDENIS

DE GRENS VAN'T VLAAMSCHE LAND

Vlaams-nationalisme in Essen tijdens het Interbellum,
1919-1939

Verhandeling aangeboden door
Thomas Dekkers
tot het behalen van de graad van
licentiaat in de Geschiedenis

Promotor: Prof. Dr. Herman Van Goethem
Copromotor: Prof. Dr. Frans-Jos Verdoodt

Academiejaar 2004–2005

DANKWOORD

Het vermelden van alle mensen die mij geholpen hebben bij het schrijven van deze licentiaatsverhandeling zou ons te ver voeren, maar enkelen van hen zou ik hier graag toch aanhalen. In de eerste plaats gaat mijn erkentelijkheid uit naar de promotoren van deze studie, prof. dr. Herman Van Goethem en prof. dr. Frans-Jos Verdoodt. Zonder hun correcties, richtlijnen en vooral aansporingen had ik deze studie nooit tot een goed einde kunnen brengen. Ook Nico Wouters, die een aantal jaren terug onderzoek deed naar de collaboratie tijdens WO II in Essen, en Rudi Smout, medeauteur van het boek *'100 jaar Heidebloempje'*, waren steeds bereid feedback te geven, suggesties te doen en teksten na te lezen en betekenden een grote steun voor mij. Tevens wens ik de mensen te bedanken die ons een interview toestonden en vermeld ik in het bijzonder dhr. Florimond Backx, die enkele maanden na het afgenomen interview overleden is. Tenslotte zou ik op een meer persoonlijk vlak mijn ouders, mijn vriendin Vanessa en mijn flatgenoten Martijn en Kevin willen bedanken voor het opgebrachte begrip.

Dankwoord	
Inhoudstabel	
Lijst met afkortingen	I
Voorwoord	II
Probleemstelling	III
Structuur	IV
Bronnenbespreking	V
Bronnen en Bibliografie	VII
HFDSTK 1: INLEIDING EN SITUERING	
1.1.Geografie	1
1.2.Demografie	3
1.3.Sociaal-economisch	5
1.4.Essen tijdens WO	7
HFDSTK 2: DE PARLEMENTSVERKIEZINGEN EN NATIONALE POLITIEK IN HET INTERBELLUM, 1919 – 1939	
2.1. De parlementsverkiezingen van 1919	9
2.2. De parlementsverkiezingen van 1921	4
2.3. De parlementsverkiezingen van 1925 en de Bormsverkiezing	12
2.3.1. De parlementsverkiezingen van 5 april 1925	12
2.3.2. De Bormsverkiezing, 9 december 1928	13
2.4. De parlementsverkiezingen van 29 mei 1929	15
2.5. De parlementsverkiezingen van 27 november 1932	15
2.6. De parlementsverkiezingen van 14 mei 1936	17
2.7. De parlementsverkiezingen van 1939	19
2.8. Conclusies	20
HFDSTK 3: PARTIJSTRIJD EN ELECTORALE VERSCHUIVINGEN IN ESSEN, 1919 – 1939	
3.1. Essen voor WO I op electoraal vlak	22
3.2. Het einde van de oorlog tot en met de gemeenteraadsverkiezingen van 1921	22
3.2.1 De partijen	23
3.2.2 De gemeenteraadsverkiezingen van 24 april 1921	26
3.3. De periode 1921 – 1926 tot en met de gemeenteraadsverkiezingen van 1926	29

3.3.1. Partijstrijd	29
3.3.2. De gemeenteraadsverkiezingen van 10 oktober 1926	31
3.4. De periode 1926 – 1933 tot en met de gemeenteraadsverkiezingen van 1932	32
3.4.1. Partijstrijd	32
3.4.2. De gemeenteraadsverkiezingen van 9 oktober 1932	34
3.5. De periode 1933 – 1938 tot en met de gemeenteraadsverkiezingen van 1938	37
3.5.1. Partijstrijd	37
3.5.2. De gemeenteraadsverkiezingen van 16 oktober 1938	38
3.6. Vlaamsgezindheid in het gemeentebestuur ondanks de voorzitter	40
3.7. Conclusies: de Essense gemeentepolitiek voor de periode 1919 – 1939	41
HFDSTK 4: DE GILDE VLAAMSCH KATHOLIEK LEVEN- AFDELING DAVIDSFONDS ESSEN	
4.1. Ter inleiding	44
4.2. Oprichting van de Gilde. Doel en werking tot aan de Eerste Wereldoorlog	46
4.3. Hervatting van de werking der Gilde na de ‘Groote Oorlog’	46
4.4. Vlaamse Werking, crisis en nieuwe start	49
4.5. Nieuwe wegen worden ingeslagen, aansluiting bij het Davidsfonds	52
4.6. Er is maar één Gilde die mijne Gilde zal zijn	56
4.7. Emiel Dierckxsens	57
4.7.1. De persoon	57
4.7.2. Het programma van Dierckxsens	58
4.8. Gematigde flaminganten en mannen van de ‘harde lijn’	60
4.8.1. Essense katholieken en nationalisten vinden elkaar	60
4.8.2. Profiel van het bestuur	61
4.9. Conclusies	63
HFDSTK 5: DE VLAAMSE OUD-STRIJDERS TE ESSEN (VOS EN VOSKE)	
5.1. Ter inleiding	65
5.1.1. het ontstaan van VOS als organisatie	65
5.1.2. Bronnenprobleem	65
5.2. Het ontstaan van VOS Essen	66
5.2.1. Essenaren aan het IJzerfront	66
5.2.2. De terugkeer van de IJzersoldaten en de oprichting van een Oudstrijdersvereniging	66
5.3. Werking van VOS Essen	68

5.4. Crisis binnen de VOS en de weerslag op Essen	69
5.5. Gevolgen van het ‘vlaggenincident’	71
HFDSTK 6: “DE VLAAMSCH NATIONALEN STUDIEKRING” – afdeling van het Vlaamsch Front Esschen	
6.1. Ter inleiding	73
6.2. De oprichting van de Essense afdeling van het Vlaamsch Front	74
6.3. Doel en opzet van de vereniging	75
6.4. Aanvankelijk succes der studiekekring	76
6.5. Afbreken der werking en spoorloos verdwijnen	77
6.6. Conclusies	79
HFDSTK 7: HET VLAAMS NATIONAAL VERBOND IN ESSEN, 1933 – 1939	
7.1. Inleiding	80
7.2. Ontstaan van het VNV	80
7.3. Uitbouw van de VNV-organisatie in het arrondissement Antwerpen, 1934 – april 1936	
7.3.1. Instructies van de leider	81
7.3.2. De instructies in de praktijk gebracht	82
7.3.3. Van het werkingsjaar 1935 naar de parlementsverkiezingen van mei ’36	82
7.4. Naar een VNV-afdeling Essen	83
7.4.1. Nieuwe instructies van bovenaf	84
7.4.2. Edgar Lehembre en de uitbouw van het Noorderdistrict	84
7.4.3 Nieuwe pogingen met een nieuwe aanpak	86
7.4.4. het jaar 1939: geen melding uit Essen	88
7.5. Kern Essen en haar ledenbestand	88
7.6. Conclusies: Het uitblijven van succes	96
HFDSTK 8: HET AKVS TE ESSEN	
8.1. Ter inleiding	98
8.1.1. Het AKVS als organisatie	98
8.1.2. De sociale rol van studenten	98
8.2. Ontstaan van een AKVS-afdeling in Essen	99
8.2.1. Studentenbond ’t Heidebloempje	99
8.2.2. Doel en opzet van AKVS-afdeling ’t Heidebloempje	101
8.3. De opgang van het AKVS na WO I	102
8.4. ’t Heidebloempje bloeit en splitst in 1922	103
8.5. Vlaamse werking ondanks “Lauwaards”	103

8.6. Het bekoorlijke radicalisme	104
8.7. Tegenwind voor het AKVS	107
8.8. Begin van het einde van het AKVS	108
8.9. 't Heidebloempje kiest haar eigen weg	109
8.10. Katholieke actie te Essen	110
8.11. Het hoogtepunt van het Essens studentenleven: Algemene Studentendag te Essen	111
HFDSTK 9: HET COLLEGE VAN PATERS REDEMPTORISTEN, ESSEN	
9.1. Ter inleiding	113
9.2. Het college van het Eucharistisch Hart en de vervlaamsing ervan	113
HFDSTK 10: VLAAMSE HUIZEN IN DE GEMEENTE ESSEN	
10.1. Het fenomeen van de Vlaamse huizen	116
10.2. Zaal de Jaegher	117
10.3. Zaal Cleiren	117
ALGEMEEN BESLUIT	119

Bijlage 1: Uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen van 1938 voor het kanton Brecht.

Bijlage 2: Uitslagen van de Bormsverkiezing (9 december 1928) in absolute en relatieve cijfers.

Lijst met afkortingen

ADVN	=	Archief en Documentatiecentrum voor het Vlaams Nationalisme
AHKE	=	Archief Heemkundige Kring Essen
AKVS	=	Algemeen Katholiek Vlaams Studentenverbond
AMVC	=	Archief en Museum voor het Vlaams Cultuurleven
AMVS	=	Archief en Museum van het Vlaams Studentenleven
ARA	=	Algemeen RijksArchief
DF	=	Dauidsfonds
GAE	=	Gemeentelijk Archief Essen
GVKL	=	Gilde Vlaams Katholiek Leven
JVKA	=	Jeugdverbond voor Katholieke Actie
KA	=	Katholieke Actie
KA (in voetnoot)	=	Krijgsauditoraat
KADOC	=	Katholiek Documentatiecentrum
KAJ	=	Katholieke Arbeidersjeugd
KSA	=	Katholieke Studentenactie
KVV	=	Katholieke Vlaamse Volkspartij
PAA	=	Provincie Archief Antwerpen
PAE	=	Politiearchief Essen
Verdinaso	=	Verbond van Dietse nationaal-solidaristen
VNV	=	Vlaams nationaal verbond
VNVP	=	Vlaams nationale Volkspartij
VOS	=	Verbond van Vlaamse Oud-strijders
VOSKE	=	Vlaamse Oudstrijders Kring Essen
VTB	=	Vlaamse Toeristenbond

Voorwoord

Het interbellum was een periode die zich, achteraf, liet kenmerken als één van crisis; economische crisis, bewustzijns crisis, crisis van de moderniteit en bovenal politieke crisis.¹ De kaart van Europa was te Versailles grondig hertekend, en de spanningen en ontevredenheid die dit met zich meebracht, droegen ertoe bij dat tijdens het Interbellum meer en meer landen hun heil gingen zoeken in extreme politieke stelsels (Sovjet-Unie, Duitsland, Italië,...). Hoewel België steeds een parlementaire democratie bleef, ontsnapte het ook niet aan de verschillende crisissen. Tot 1926 kende het land immers belangrijke politieke en sociaal-economische problemen en zorgde de wederopbouw en herinschakeling van grote delen van de bevolking in het economische proces voor sterke sociale agitatie. Ten gevolge van de grote economische crisis, volgend op de crash van Wall Street, namen de spanningen in België steeds grotesker vormen aan, en meer en meer mensen verloren het geloof in een democratie.²

Daarnaast was het Interbellum, vanuit het perspectief van de Vlaamse beweging gezien, een ongemeen interessante periode. Toen de beweging uit de Eerste Wereldoorlog kwam, ontpopte zij zich, in diverse vormen, tot een speler op het politieke toneel. Waar zij tot in de jaren 1880 voornamelijk een taalbeweging was geweest, stelde zij tegen het einde van de 19^e eeuw ook politieke eisen. Na de Eerste Wereldoorlog werd het minimumprogramma opgesteld met zowel binnen als buiten het Vlaamse kamp, voor- en tegenstanders. Tijdens de jaren twintig en dertig bouwden de Vlaams – nationalist, in navolging van de katholieken en socialist, hun eigen (mini-) zuil uit, met een bloeiend verenigingsleven, prominente politieke sprekers en grootschalige manifestaties. Ook het katholieke flamingantisme speelde, zeker in de eerste helft van de jaren '20, een grote rol in het Vlaamse bewustwordingsproces. Omwille van de uitblijvende inwilliging van hun eisen kwamen in de jaren '30 verschillende delen van de Vlaamse Beweging in het rechts-autoritaire vaarwater terecht, met het bekende gevolg van een tweede (grootschaligere) collaboratie met de Duitse bezetter tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Vertrekkend vanuit het bovenstaande lijkt het ons interessant om de Vlaamse beweging tijdens het interbellum, en meer bepaald het Vlaamse verenigingsleven, te bekijken in een kleine grensgemeente, namelijk Essen.

¹ DEVILLEZ, V., *Kunst aan de orde. Kunst en politiek in België 1918 – 1945*, Brussel, 2002, blz.15.

² SEBERECHTS, S., *Ieder zijn zwarte. Verzet, collaboratie en repressie*, Leuven en Gent, 1994, blz. 20-22.

Probleemstelling

In deze studie wordt het Vlaams-nationalisme in een kleine plattelandsgemeente onder de loep genomen. Eén van de grote spanningsvelden voor Vlaamsgezinden tijdens de periode 1919 – 1939 was enerzijds de keuze tussen een aparte Vlaams – nationale partij en dus zuil of het assimileren en aansluiten van/ bij de Katholieke zuil, en anderzijds vanaf de jaren '30 de keuze tussen anti-Belgisch (en steeds meer anti-democratisch) Vlaams-nationalisme of het meer gematigd minimalistische programma. Voor welke richting koos men in Essen en wat was de weerslag ervan op gemeentelijk vlak, zowel voor het politiek als voor het maatschappelijk leven? Onderzoek leert ons dat er een beperkte en marginale VNV-afdeling moet zijn geweest in Essen. Wat was hun rol en betekenis en wat is de verklaring voor het uitblijven van hun succes?

Bovendien ligt het voordeel van een lokale studie als deze in de mogelijkheid om de casus, in dit geval dus het Vlaams-nationalisme, tegen een maatschappelijke achtergrond te plaatsen. Gezien de beperkte omvang van de Essense gemeenschap, en het geringe aantal prominenten, die daarenboven zelden de gemeentelijke context overstegen, schijnt het ons toe dat er bijzondere aandacht kan besteed worden aan belangrijke actoren, om hun acties te begrijpen vanuit hun specifieke persoon en rol in het dorp. Een voorbeeld hiervan is Emiel Dierckxsens. Deze man, die na WO II burgemeester van Essen werd, was reeds tijdens het Interbellum in de gemeente aanwezig en stond bekend als bijzonder Vlaamsgezind. In ons onderzoek zullen wij dan ook trachten om niet alleen het politieke toneel te schetsen, maar ook de spelers te plaatsen, de verschillende groeperingen en hun houdingen t.o.v. elkaar te bepalen; stonden bepaalde Vlaamsvoelende verenigingen tegenover elkaar, beconcurrerden ze elkaar, of vond er misschien samenwerking of zelfs overlapping plaats? Op deze vragen en punten zullen wij ons voornamelijk richten bij het bestuderen van de geschiedenis van de gilde 'Vlaamsch Katholiek Leven', de Vlaamse Oudstrijders, de Essense Frontafdeling, VNV-afdeling Essen, de AKVS-afdeling 'Heidebloempje' en de in de gemeente aanwezige Vlaamse huizen.

Structuur

In een eerste hoofdstuk zullen wij een korte inleiding van Essen schetsen op geografisch, demografisch en sociaal-economisch vlak. In hoofdstuk twee nemen wij de uitslagen van Vlaams-nationalistische partijen voor de parlementsverkiezingen van het Interbellum onder de loep, waarbij we de uitslagen van het kanton Brecht comparatief uitwerken met die van het arrondissement en de provincie Antwerpen. Het derde hoofdstuk hebben wij gewijd aan de gemeentepolitiek in Essen tijdens de periode 1919 – 1939.

In de hoofdstukken vier tot en met acht zal het Vlaamse verenigingsleven in de gemeente besproken worden, in een poging uit de combinatie van deze hoofdstukken met de eerste drie een gefundeerd besluit te trekken. In deze hoofdstukken zullen telkens gelijkaardige vragen gesteld worden: wie was lid van deze vereniging en wat waren het doel en de opzet van de organisatie? Hoofdstuk negen en tien, over het college van paters Redemptoristen en de Vlaamse huizen zijn opgenomen ter volledigheid. Het ligt echter niet in onze bedoeling hier een totaalwerk te presenteren over Vlaams-nationalisme in Essen tijdens het Interbellum, maar echter wel een belangrijke aanzet te geven in die richting, daar deze periode in de gemeentelijke historiografie eerder onderbelicht is.

Bronnenbespreking

Allereerst hebben wij ons verlaten op het **gemeentearchief van Essen**, waar zich uitgebreide documentatie bevindt in verband met de gemeenteraadsverkiezingen alsmede de notulen en briefwisseling van de gemeenteraad. Hiaten in het gemeentearchief, meer bepaald inzake de gemeenteraadsverkiezingen, werden ingevuld door het gebruik van de gelijknamige fondsen van het **Provinciehuis Antwerpen**. Ook het **bevolkingsregister** van Essen leende zich uitstekend tot gebruik en verwerking voor mijn studie. De fondsen van de '**Gilde Vlaamsch Katholiek Leven**', verzameld door Jul Van Agtmael, bevinden zich na een recente overdraging in het **ADV**N. Dit archiefmateriaal wordt aangevuld met de in het **AMVC** aanwezige briefwisseling die hierop betrekking heeft. De documenten van **VOS-Essen** bleken, hoewel overgedragen aan de Heemkundige Kring, niet beschikbaar voor onderzoek. Daarom hebben wij getracht deze vereniging te schetsen aan de hand van ingezonden artikels in periodieken. Met betrekking tot bovenstaande verenigingen alsmede documenten die meer inzicht verschaffen in de tijdsgeest van het interbellum in de gemeente, vallen bovendien stukken van allerlei aard terug te vinden in het **archief van de Heemkundige Kring van Essen**.

De **Vlaams-nationale studiekring Esschen**, was, zoals zal blijken, een eerder marginale groep, die een kort leven beschoren zal zijn. Archiefmateriaal van hun beperkte werking schijnt tot op heden niet voorhanden te zijn. Volledigheidshalve zal ook hun geschiedenis en rol in Essen geschetst worden, en dit aan de hand van hun publicaties in het tijdschrift **Ons Vaderland**, waarvan de volledige collectie op microfilm in de **stadbibliotheek van Antwerpen** bewaard wordt. Voor de VNV-afdeling die voor de oorlog in de gemeente bestond hebben wij ons grotendeels verlaten op de periodieken **Strijd en Volk en Staat**, de procesdossiers van het **Krijgsauditoraat**.

Het archief van en documentatie over **AKVS-bond 't Heidebloempje** werd ons ter beschikking gesteld door de auteurs van "*100 jaar Heidebloempje 1897 – 1997 Spiegel van Vlaanderen*".

Informatie omtrent de **Vlaamse huizen** wordt grotendeels indirect gepuurd uit de rest van het onderzoek, daar deze huizen plaats boden aan net dergelijke organisaties als de V.O.S. en frontafdelingen.

Tevens is er ons materiaal beschikbaar gesteld door Ivan Janssen, die in de loop der jaren een privé-collectie heeft weten bijeen te brengen over vele aspecten van de Essense geschiedenis en door dhr. A. Goormachtig, zoon van VNV- en DEVLG-lid Arthur Goormachtig.

Een laatste bron voor deze studie zal bestaan uit **interviews**, deels met mensen die onderlegd zijn in de materie, deels met mensen die de jaren dertig bewust hebben meegemaakt of wiens naaste familie betrokken was bij de Vlaamse werking in Essen. Uiteraard worden de interviews met de grootste voorzichtigheid behandeld, ten eerste daar het knelpunt van de subjectiviteit zich steeds aandringt, ten tweede daar het meestal oudere mensen betreft, wiens beeldvorming inzake de materie reeds gedurende meer dan een halve eeuw blootstaat aan externe invloeden.

Gebruikte bronnen en bibliografie

Gemeentearchief Essen (GAE):

Doos 172.3: schepencolleges,, dos. 43: jaarverslagen van de schepenen 1901 - 1918

Doos 201.4: Statistieken

Doos 301.3. WOI - Milities

Doos 506.1 Volkskunde en ontspanning

Doos 533.3 gemeenteverkiezingen

Notulen van de gemeenteraad 1920 – 1933

Briefwisseling 1921 – 1925

Bevolkingsregisters

Verslagen van de gemeenteraad 1919 – 1939.

Archief GVKL/DF Essen, bewaard in het ADVN

D 1615(1) Algemene Dossiers (1913-1914) 1920 – 1929

D 1615(2) Algemene Dossiers 1930 – 1933

D 1615(3) Algemene Dossiers 1934 – 1938 (1939 – 1941)

D 1618(4) Diverse documenten s.d., 1915, 1927, 1975.

D 1619(1-3) Verslagboek van de “Gilde Vlaamsch Katholiek Leven Esschen”

D 9289(1-2) Verslagen over het dienstjaar bestemd voor het DF-hoofdbestuur (Leuven), 1927 – 1993.

D 1624(3) Kwitantieboekje van de Gilde voor betaling van het lidmaatschap, 1920

D 1690(1) Facturen en andere financiële stukken, 1919 – 1935

D 1689(1) Kasboeken, 1936-1955

D 1695(3) Boekerij Gilde Vlaamsch Katholiek Leven Essen, 1929 – 1937

D 1695(4/1) Statuten van de Katholieke vereniging Essen, 10 februari 1926

D 3889 Vlaams Nationaal Verbond. Lijst van burgemeesters en schepenen uit het arrondissement Antwerpen met aanduiding der VNV-leden en met vermelding van hun stamnummer. Met begeleidend schrijven van E. Springael aan Kd. Eelers, 1943.

Archief Studentenbond Heidebloempje

Dit archief is grotendeels verloren gegaan door bombardementen op Essen tijdens WO2. Door de inspanningen van Wim Besters, Tom Bevers en Rudi Smout is het echter deels gereconstrueerd kunnen worden door aanvulling met kopieën van stukken uit het AMVS,

AMVC en KADOC. Momenteel bevinden deze stukken zich in het bezit van Wim Besters en zijn ze ter onzer beschikking gesteld door Rudi Smout.

Heemkundige Kring Essen:

Doos Kaarten en Plans

Doos Gilden en Verenigingen

Doos Heemkundige Kring Secretariaat 16

Doos Heemkundige Kring Spycker 2

Politiearchief Essen:

-pvs 1944-1945

-bijvoegsels 1944-1945

AMVC:

Briefwisseling Emiel Dierckxsens (met Jozef Muls: bundel D 217, Muls, Jozef)

Provinciearchief Antwerpen:

Reeks Gemeenteraadsverkiezingen – bundel Essen

Krijgsauditoraat Brussel:

vonnis dossiernr 3104/3607 van 24/9/46 Verreth Louis

arrest dossiernr 478 van 22/6/48 Timmerman Josephus

vonnis dossiernr 1392/1607 van 18/4/46 Verhulst Augustinus

vonnis dossiernr 1789/2027 van 7/7/47 Goormachtig Arthur

Andere:

Privé-collectie I. Janssens

Privé-documenten A. Goormachtig

Interviews:

Herman Suykerbuyk 05/11/04

Florimond Backx 25/09/04

E.H. Etienne Vandevoorde 03/04/05

Godelieve Naulaerts 12/10/04

Ad Goormachtig 20/11/04

Periodieken:

Ons vaderland 1926 – 1936

Volk en staat 1936 - 1939

Strijd 1935 – 1939

De Loopgraaf 1920 – 1927

De Vos, tolk van het Verbond van Vlaamse Oudstrijders 1919 – 1925

De Schelde 1919 – 1936

Gazet van Antwerpen 8/12/21

Gazet van Antwerpen 8 en 9/12/28

Gazet van Antwerpen 2/11/20

De Standaard 29/06/19

De Frontersalmanak 1929, Antwerpen.

Vlaamsche Volkskalender 1930, Antwerpen.

Vlaamsche Volkskalender1931, Antwerpen.

Vlaamsche Volkskalender1932, Antwerpen.

Vlaamsche Volkskalender1933, Antwerpen.

Vlaamsche Volkskalender1934, Antwerpen.

Werken en artikels:

1875 – 1985 110 jaar Davidsfonds Sint Niklaas, Davidsfonds, Sint-Niklaas, 1985.

BASSE, M., *De Vlaamsche beweging van 1905 tot 1930*, 2 dln., Gent, 1930-1933.

BESTERS, W., BEVERS, T., SMOUT, R., *Honderd jaar Heidebloempje Essen 1897 – 1997, Een spiegel van Vlaanderen*, Essen, 1997.

BOEHME, O., *Revolutie van rechts en intellectuelen in Vlaanderen tijdens het interbellum*, Acco, Leuven, 1999.

CRAEYBECKX, J. en WITTE, E., *Politieke geschiedenis van België sinds 1830. Spanningen in de burgerlijke democratie*, Antwerpen, 1985.

DE SMET, R. en EVALENKO, R., *Atlas des élections Belges 1919 – 1954*, ULB, Brussel, 1958.

- DEVILLEZ, V., *Kunst aan de orde. Kunst en politiek in België 1918 – 1945*, Dexia, Brussel, 2002.
- DE WEVER, B., *Greep naar de macht. Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde. Het VNV 1933 – 1945*, Lannoo, Tielt en Gent, 1995.
- DE SCHRYVER, R., DE WEVER, B., DURNEZ, G., e.a. [red.], *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, 3 Delen, Lannoo, Tielt, 1998.
- DOORSLAER VAN, R., GOTOVICH, J., RAES, K., e.a., *Herfsttij van de 20^e eeuw: Extreem-rechts in Vlaanderen 1920 – 1990*, Kritak, Leuven, 1992.
- ELIAS, H.J., *Vijfentwintig jaar Vlaamse beweging 1914/1939*, 3 delen, De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen, 1969.
- GERARD, E., *De katholieke partij in crisis. Partijpolitiek leven in België (1918-1940)*, Kritak, Leuven, 1985.
- GERARD, E., GUBIN, E., NANDRIN, J.-P., WITTE, E., [red.], *Geschiedenis van de Belgische kamer van volksvertegenwoordigers*, Kamer van Volksvertegenwoordigers, Brussel, 2003.
- GOOSSENAERTS, J., *Over en omtrent het ontstaan van “Het Heidebloempje”*, in : De Spycker, jg. 14, nr. 2 , 1957, blz. 69 –78.
- HANOT, H., *Dr. J. Goossenaerts 1882 – 1963. Getuigenissen en studies, door M. Hanot in opdracht van de “stichting Dr. Jozef Goossenaerts” verzameld en uitgegeven*, Stichting Dr. J. Goossenaerts, Gent, 1973.
- HUYSMANS, I., *Historisch panorama van de Essense socialisten*, in: De Spycker, jg. 56, 2000, blz. 80-109.
- HUYSMANS, I., *Ik ben blij dat ik socialist ben. Een filmportret over Sooi Noldus. Jubileumuitgave 1994 ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de Essense Socialistische partij*, Essen, 1994.
- HUYSMANS, I., *Kroniek van het dorpsvoetbal*, in: De Spycker, jg. 42, 1992, blz. 51-87.
- JANSSENS, I., *Essen in 't zwart*, Essen, s.d.
- KUYPS, J. en KUYPS, W., *Een heel leven te Essen. Jan Meeusen vertelt...*, Essen, 1977.
- MEEUSEN, G., *Gemeentebestuur in Essen, 1800 – 1970*, in : De Spycker, jg. 28, nr. 1, 1971, blz. 1 – 39.
- MERTENS, H.-E., *Hoogstraten en de Vlaamse Beweging*, in : 150 jaar Klein Seminarie te Hoogstraten, Hoogstraten, 1985, blz. 311 – 329.
- NOLDUS, S., *Uit de tijd van toen...Het leven van de arbeidende bevolking vanaf 1905*, Essen, 1978.

- PROVOOST, G., *De Vossen, 60 jaar Verbond van Vlaamse oudstrijders (1919-1979)*, Verbond VOS, Brussel 1979.
- PROVOOST, G., VAN DEN STEENE, W., *Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging. Bibliografie 1945 – 1970*, Gent, s.d.
- SCHOKKAERT, L. en STALLAERTS, R., *Onder dak. Een eeuw volks- en gildehuizen*, Gent, 1987.
- SCHOKKAERT, L. en VRINTS, L., *Bewogen beweging 60 jaar K.S.J.-K.S.A.-V.K.S.J.*, Leuven, 1988.
- SEBERECHTS, S., *Ieder zijn zwarte. Verzet, collaboratie en repressie*, Davidsfonds, Leuven en Gent, 1994.
- SILLIS, F., *Bibliografie van dr. Jozef Goossenaerts*, Kortenberg, 1973.
- SMOUT, R., *90 jaar Heidebloempje 1897 – 1987. Een eerste synthese*, in : De Spycker, jg. 45, nr. 1, 1988, blz. 1 – 70.
- SUYKERBUYK, J., *Essen: de sporen van een grensdorp*, Van Geyt, Ljubljana, 1997.
- SUYKERBUYK, L., *60 jaar heemkundige kring Essen*, in : De Spycker, jaarboek 1989, blz. 173 – 185.
- SUYKERBUYK, P., ROSSEN, A., ROSSEN, F., JACOBS, T. en BACKX, P. [ed.], *Van Hornick tot Horendonk. Onze parochie honderd jaar in woord en beeld*, Halewijn, Essen, 2001.
- TIRELIREN, A., *De inhaling van burgemeester J. Kenis 1919*, in: De Spycker, jg. 30, 1973, nrs. 3-4, blz. 153-159.
- TIRELIREN, A., *Essen. De Oorlog 1914 – 1918*, in: De Spycker, jg. 26, 1969, nrs. 3 – 4, blz. 76-78.
- TIRELIREN, A., *Grensstation Essen*, in: De Spycker, jg. 25, 1968, nrs. 1-2, blz. 9 – 34.
- TIRELIREN, A., *Henri Naulaerts is overleden*, in: De Spycker, jg. 25, 1968, nrs. 1-2, blz. 80.
- TIRELIREN, A., *In memoriam : Emiel Dierckxsens*, in : De Spycker, jg. 22, nr 2, 1966, blz. 78 – 80.
- TIRELIREN, A., *Nieuwsjes: Essense flaminganten in 1931*, in: De Spycker, jg. 28, 1971, nrs. 3-4, blz. 190.
- TIRELIREN, A. en MEEUSEN, G., *Wij aan de grens. Geschiedenis van Esschen*, Essen, 1937.
- VAN AGTMAEL, J., *Een straatnaam voor Jef Goossenaerts. Ereburger van Essen*, in : De Spycker, jg. 22, nr. 2, 1966, blz. 80.

VAN AGTMAEL, J., *Kroniek van 75 jaar Davidsfond Essen 1927-2002*, Davidsfonds, Essen, 2002.

VAN DEN DAELE, G., *De Belgische verkiezingen sedert 1918*, in : De gids op maatschappelijk gebied, 1946, blz. 374 – 382

VAN DEN DAELE, G., *De Belgische verkiezingsuitslagen van 1919 tot juni 1946. Uitslagen en vergelijkingen*, in: De gids op maatschappelijk gebied, 1949, blz. 681 – 699

VAN GEEN, H. [ed.], *Esschen en de noordelijke heidestreek*, Essen, 1931.

VAN GOETHEM, H., *De taaltoestanden in het Vlaams-Belgisch gerecht 1795 – 1935*, in: Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone kunsten van België: Klasse der letteren, jg. 52, 1990, nr. 134.

VAN HAVER, G., *Onmacht der verdeelden. Katholieken in Vlaanderen tussen democratie en fascisme, 1929 – 1940*, Berchem, 1983.

VAN MEEL, F., *Harmonie “Concordia”*, in: De Spycker, jg. 25, 1968, nrs. 1-2, blz. 61 – 71.

VERCAMMEN, L., *Een heel leven te Essen. Jan Meeusen vertelt (°1890)*, in: De Spycker, jg. 34, 1977, nrs. 1-2., blz. 113 – 127.

VERCAMMEN, L., *Wij aan de grens. Geschiedenis van Essen*, Essen, 1989.

VERCAMMEN, L., *Walen en Vlamingen op het Kollege te Essen*, in: De Spycker, jg. 27, nr.1, 1970, blz. 17 – 44.

VOS, L., *Bloei en ondergang van het AKVS, Geschiedenis van de katholieke Vlaamse studentenbeweging 1914 – 1935*, 2 delen, Davidsfonds, Leuven, 1982.

WILS, L., *Bormsverkiezing en compromis des Belges*, in: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, jg. 4, 1973, nrs. 3-4, blz. 265 – 323.

WILS, L., *Honderd jaar Vlaamse Beweging Geschiedenis van het Davidsfonds 1914 – 1936*, Davidsfonds, Leuven, 1985.

WITTE, E., CRAEYBECKX, J. en MEYNEN, A., *Politieke geschiedenis van België sinds 1830. Spanningen in een burgerlijke democratie*, Standaard uitgeverij, Antwerpen, 1985.

Licenciaatsverhandelingen:

KONINGS, K., *Dorpsmonografie. Benaderend onderzoek der geografische, demografische en sociaal-economische verschijnselen binnen de gemeente Essen*, Antwerpen, 1962

(onuitgegeven licenciaatsverhandeling handels- en consulaire wetenschappen, St-Ignatius hogeschool Antwerpen)

NIEBOER, N., *De Belgische grensgemeente Essen. Vanaf het einde van de 18^e eeuw tot heden*, Amsterdam, 1985 (onuitgegeven kandidaatsscriptie sociale geografie van de Vrije Universiteit Amsterdam, 1985)

VANDERKINDERE, TH., *Het Vlaams Nationaal Verbond in het arrondissement Antwerpen – 1933 – 1940*, Gent, 1977.

(onuitgegeven licentiaatsverhandeling Geschiedenis, Universiteit Gent)

WOUTERS, N., *Essen en Wouw, hetzelfde en toch verschillend. Een comparatieve prosopografie van verzet en collaboratie tijdens WO II in België en Nederland*, Gent, 1997

(onuitgegeven licentiaatsverhandeling Geschiedenis, Universiteit Gent)

HOOFDSTUK I: INLEIDING EN SITUERING

1.1) Geografisch

De gemeente Essen ligt in het uiterste noorden van België, een 30-tal kilometer boven Antwerpen en 12 kilometer ten zuiden van Roosendaal (NL) en ziet zich als grensgemeente enkel langs het zuiden begrensd door een Belgische gemeente, Kalmthout. De andere buurgemeenten zijn van oost naar west respectievelijk Zundert, Ruchpen, Nispen (Roosendaal), Wouw en (sinds 1977) Huybergen (gemeente Woensdrecht). De oppervlakte van de gemeente bedraagt circa 4800 hectaren, en beslaat in die hoedanigheid “*nagenoeg geheel den eersten bocht der grillig loopende noordergrens onzer provincie.*”¹

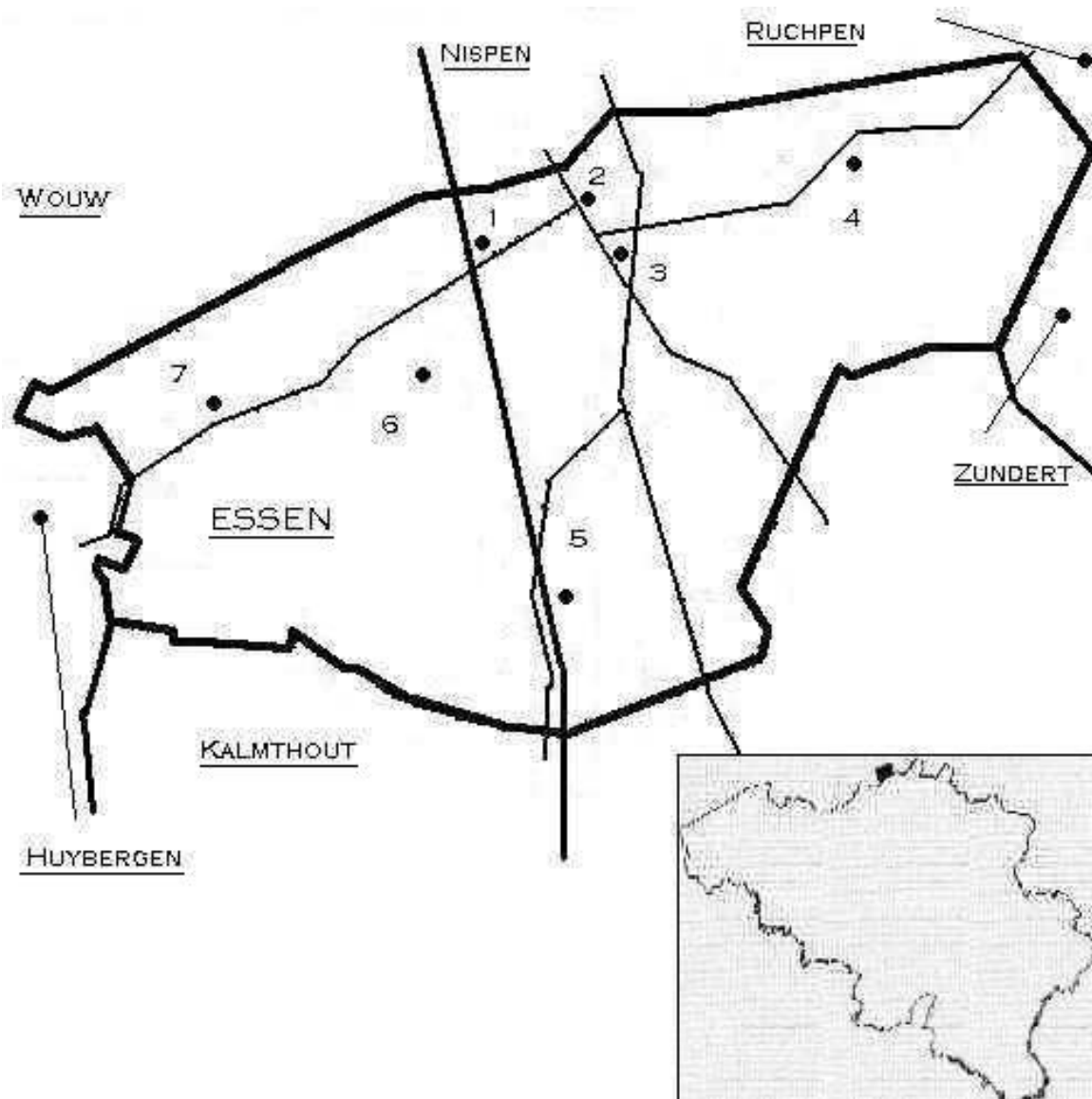
Essen omvat de gehuchten Horendonk, Wildert, Hoek en Essen, en is onderverdeeld in 6 wijken: wijk A met het dorp en het statiekwartier; wijk B, Horendonk, Steenpaal en Heiblok; wijk C met de Vaartkant, het Schriek en de Vissenheuvel; wijk D, Moerkant en Hoek; wijk E, Heikant en wijk F, Wildert. Het centrum van de gemeente, rond het gemeentehuis en station, kent als enige komvorming met winkels, herbergen en nijverheden, terwijl de overige gehuchten overwegend open- en halfopen bebouwing kennen. Horendonk is geconcentreerd rondom haar kerk, Wildert rond haar treinstation en Hoek ligt, als een schoolvoorbeeld van lintbebouwing, geconcentreerd rond de weg Essen-Huybergen.²

De gemeente Essen behoort tot het kanton Brecht en als dusdanig tot het arrondissement Antwerpen.

¹ VAN GEEN, H. [ed.], *Esschen en de noordelijke heidestreek*, Essen, 1931, blz. 10.

² KONINGS, K., *Dorpsmonografie. Benaderend onderzoek der geografische, demografische en sociaal-economische verschijnselen binnen de gemeente Essen*, Antwerpen, 1962 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling handels- en consulaire wetenschappen, St-Ignatius hogeschool Antwerpen) blz. 22.

Figuur 1: Geografische situering van Essen

1: Stadiewijk met station. 2: Wijk centrum met O.L.V. kerk en gemeentehuis (3). 4: Wijk Horendonk. 5: Wijk Wildert. 6: College van Paters Redemptoristen. 7: Wijk Hoek.

1.2) Demografisch

Aan het begin van de 18^e eeuw kende het landbouwersdorpje “*Esschen*” slechts een 1000-tal inwoners. Deze bevolking zou slechts traag aangroeien tot in de tweede helft van de 19^e eeuw, toen de aanwezigheid en het toenemende belang van het grensstation zich deed gelden; naast spoorweg- en douanepersoneel uit alle hoeken van het land, vestigden ook Nederlandse immigranten en handelaars zich in de gemeente. Zo zou het inwonersaantal van 2784 in 1860 stijgen tot 4957 in 1900.³ De sterkste bevolkingsaan groei kende Essen in de periode 1900 – 1910 (naar 6101 inwoners), terwijl de bevolking, na een stagnatie tijdens en een kleine terugval vlak na de Eerste Wereldoorlog, aangroeide tot respectievelijk 7174 in 1925, 8089 in 1935 en 8309 in 1939. Dat de stijging van het aantal inwoners in de periode 1900 – 1910 vooral te danken is aan inwijkelingen, viel op te maken uit de verhouding tussen het aantal mannen en vrouwen. Waar tot en met 1904 de vrouwen in de meerderheid waren, zij het in steeds mindere mate, kende Essen vanaf 1905 stevast een mannenoverschot, wat doet vermoeden dat de gemeente een aantrekkingskracht uitoefende inzake werkgelegenheid (zie infra).⁴

Tot aan WO II was de bevolkingsaan groei dus vrij constant, en had ze steeds minder snel plaats. Het inwijkingsoverschot van voor WO I maakte tijdens het interbellum dan ook plaats voor een uitwijkingsoverschot, en de geleidelijke stijging van de bevolking tijdens deze periode komt valt dus volledig toe te schrijven aan het dalende geboorteoverschot⁵. Dit was een typisch verschijnsel voor landbouwdorpen, waar de industrie achterbleef en op die manier onvoldoende werkgelegenheid creëerde, zodat de steeds groter wordende bevolking zich genoodzaakt zag uit te wijken.

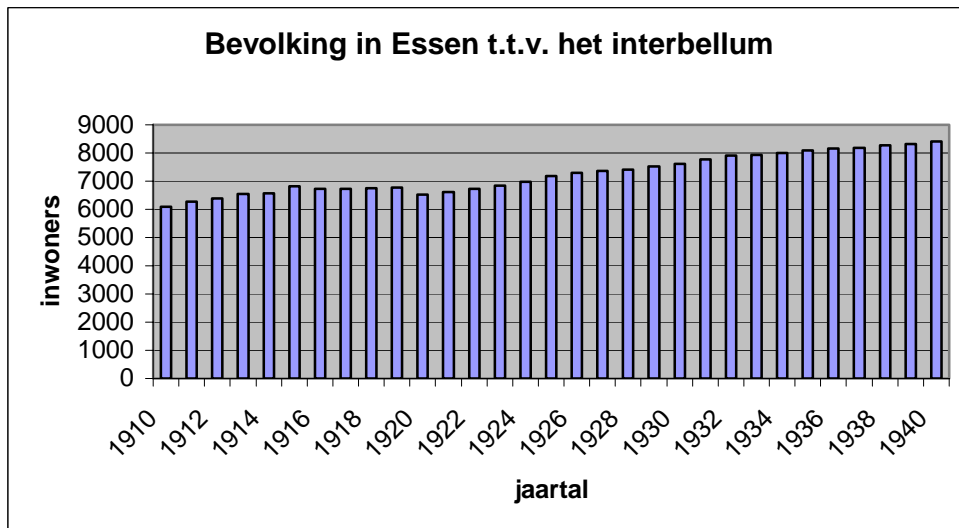
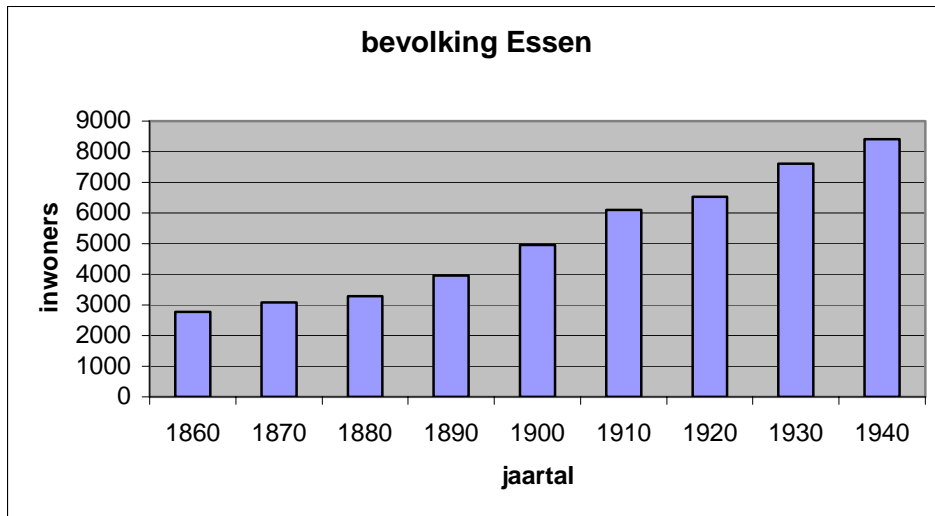
³ GAE – 201.4 : Statistieken, dos.1 : bevolkingsstatistieken, briefwisseling en onderricht 1919 - 1940

⁴ GAE – doos : 172.3 : schepencolleges : dos. 43 : jaarverslagen van de schepenen 1901 – 1918

GAE – doos : 201.4 : Statistieken : dos. 2 : bevolking statistieken 1919 - 1930

⁵ De natuurlijk aangroeicoëfficiënt voor de periode 1920-1939 bedraagt 1359, terwijl de algemene aangroeicoëfficiënt 1073 is.

Figuur 2: demografische tabel 1860 - 1940 en figuur 3: demografische tabel 1910 - 1940

1.3) Sociaal-economisch

Voor de Eerste Wereldoorlog was Essen, zoals zovele plattelandsgemeenten, een arme gemeente, waar, overwegend arme arbeiders, kleine boeren en dito neringdoeners leefden, meer dan eens in de meest schrijnende ellende. ‘Kleine’ gezinnen van drie of vier kinderen waren bij de gewone Essenaar eerder zeldzaam, en als men weet dat een volwaardig vakman die te Antwerpen werkte omstreeks de eeuwwisseling slechts 6 frank per dag verdiende, kan men zich er rekenschap van geven dat de eerste zorg van de meeste inwoners destijds het vullen van de broodplank betrof. ⁶De aanwezigheid van een station was een gelukkig feit⁷, daar men inzake werkgelegenheid in verbinding stond met Antwerpen. De nijverheid in Essen voor WO1 was immers niet dik gezaaid. Men vond in de gemeente enige sigarenfabrieken, een ijzergieterij en een tweetal diamantslijperijen⁸. Verder had men ook een aantal ambachtslui zoals kleermakers, schoenmakers, smeden en timmerlieden, die gewoonlijk ook één of twee mensen te werk stelden. Daarbij kon men nog in een melkerij, één van de drie koffiebranderijen of in één van de fabrieken (een capsulesfabriek “Deventer”, een pannen- en betonfabriek “Loos en Van Dorst”, een koekjesfabriek en een confiseriefabriek “Lonka”) terecht. Voor een gemeente waarvan het bevolkingsaantal omstreeks 1900 de kaap van 5000 inwoners had overschreden, was dit niet echter onvoldoende. Vandaar ook het vele pendelverkeer, dat ook de nodige werkgelegenheid aan de “ijzeren weg” met zich meebracht.⁹

E. H. P. Vercammen noemt in zijn werk *Wij aan de grens. Geschiedenis van Essen* de arbeidsomstandigheden in de gemeente aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog “onmenselijk...de twaalfurige dagtaak tegen weinig meer dan een hongerloon. Heel vroeg opstaan, heel laat thuiskomen. Van een normaal gezinsleven is nauwelijks sprake. Kinderen moeten van jongsaf bijverdienen. Drankzucht is al te dikwijls de enige uitlaatklep...”¹⁰

De slechte arbeidsomstandigheden zouden steeds in het dorpsleven blijven spelen, wat niet enkel in de opkomst der socialisten na WO I (zie infra) zou resulteren, maar ook in 1913 uitmondde in een staking van de arbeiders van sigarenfabriek L & G Van Rosendaal, een

⁶ NOLDUS, S., *Uit de tijd van toen...Het leven van de arbeidende bevolking vanaf 1905*, Essen, 1978, blz. 3-5.

⁷ De spoorlijn bracht werkgelegenheid met zich me, niet enkel in de hoedanigheid van bedienden en onderhoudswerkers, maar ook de quarantainestallen en het douanewezen creëerden banen. Daarnaast zag men de horeca in de buurt van het station en de quarantainestallen stevig toenemen.

SUYKERBUYK, J., *Essen. De sporen van een grensdorp*, Ljubljana, 1997, blz. 26.

⁸ Daar zowel de sigarenindustrie als de diamantnijverheid vrij vroeg een militante socialistische beweging kenden, koos het patronaat in het laatste kwart van de 19^e eeuw er vaak voor om hun fabrieken te verplaatsen naar het platteland, o.a. Essen en Wuustwezel. Daar waren de lonen immers laag en de arbeiders gewillig.

HUYSMANS, I., *Ik ben blij dat ik socialist ben. Een filmportret van Sooi Noldus*, Essen, 1994, blz. 7.

⁹ NOLDUS, S., *Uit de tijd van toen...*, blz. 46.

¹⁰ VERCAMMEN, L., *Wij aan de grens. Geschiedenis van Essen*, Essen, 1989, blz. 144

gebeurtenis die het dorpsleven vele weken zou beroeren. De inzet van de staking was een loonsverhoging van 1 frank per duizend stuks afgewerkte sigaren. De werkgevers, die meenden dat de stakers hun actie bij gebrek aan geldelijke middelen niet lang zouden volhouden, sloten hun deuren en wachtten af. De meeste van hun arbeiders probeerden echter elders aan de slag te raken, of probeerden een nieuw vak te leren, en, *“hoe zonderling het ook moge klinken, er waren na 4 maanden geen stakers meer, iedereen was aan het werk.”*¹¹

Zo eindigde de staking in het faillissement van de sigarenfabriek, een verbod van wat socialistische actie teweeg kon brengen.

Het Interbellum bracht voor Essen verbetering. Het spoorverkeer bracht meer werkgelegenheid met zich mee dan voorheen en daarnaast vestigden zich vele Nederlandse expediteurs in de grensgemeente, die op die manier de invoerrechten en douanes omzeilden. Essen was voor mensen uit Nederland bijzonder aantrekkelijk, daar de gulden bijzonder sterk stond, en wel twintig Belgische frank waard was. Niet enkel trok Essen dus Nederlandse investeerders aan, ook kwamen mensen uit de nabijgelegen gemeentes er hun geld uitgeven; met twee gulden was men in het statiekwartier, waar de meeste cafes van Essen lagen, immers de koning te rijk!

Niettegenstaande de toenemende Essense nijverheid en de daarbij horende sociale bewustwording van haar arbeiders, kende het dorp een sterk landelijk karakter, hoewel men dit na vanaf het interbellum steeds sterker in perspectief diende te plaatsen. Meer en meer mensen gingen tijdens deze periode werkgelegenheid vinden in de nijverheid, al dan niet in Antwerpen. Dit alles resulteerde in een steeds grotere pendelarbeid; waar er in 1915 slechts 15 arbeiders per trein naar Antwerpen pendelden, waren dit er in 1937 reeds 300¹²!

In 1937 vond men ongeveer 1100 werknemers in Essen, waarvan er een 90-tal op regelmatige basis werkloos waren. Doorheen het Interbellum werd het landbouwkarakter van het dorp wel steeds verder aangetast, er was immers minder werk in de agrarische sector door de toenemende mechanisering ervan, maar de meeste mensen, zowel handelaars als arbeiders, bleven landbouw als nevenberoep uitoefenen.

¹¹ NOLDUS, S., *Uit de tijd van toen...*, blz. 73.

¹² TIRELIREN, A. en MEEUSEN, G., *Wij aan de grens Geschiedenis van Esschen*, Essen, 1937, blz. 92.

1.4) Essen tijdens WO1

De eerste duidelijke sporen van de “*grootte oorlog*” in Essen waren, naast de uitbundig aanwezige Belgische driekleuren die overal in het dorp uithingen na 1 augustus 1914, treinfladingen Duitse en Oostenrijkse staatsburgers die het land uitgewezen werden. Het station van Essen, dat als laatste halte gold voor de grens, zag zich letterlijk overrompeld door deze lieden die, daar de treinen de grens niet overstaken, op eigen kracht Nederland moesten binnenraken. Onnodig te zeggen dat dit gouden dagen waren voor de voerlieden van de gemeente. Intussen had Essen 170 van haar zonen onder de wapens, hier de oorlogsvrijwilligers niet bijgerekend (in de loop van de Eerste Wereldoorlog zouden 65 Essenaren vrijwillig dienst nemen, velen van hen dienden daarvoor de grens met Nederland over te steken om zo via Engeland achter de IJzer terecht te komen). Weldra verschenen echter de eerste Belgische vluchtelingen in de gemeente, met gruwelverhalen over de Duitse invallen in Aarschot en Leuven. De meeste van hen staken ook de grens over met Roosendaal om in het neutrale Nederland onderdak te vinden voor de duur van de oorlog.

Op 15 oktober 1914 kwamen de eerste Duitse troepen in Essen aan. Voorafgegaan door een gemotoriseerde estafette, trokken ulanen te paard en mariniers te voet het dorp binnen. De troepen werden ondergebracht bij burgers en boeren en al spoedig vertrokken deze naar plaatsen aan het front waar zij meer nodig waren. Essen kreeg een bezetting van oudere en dienstongeschikte soldaten, die zich vooral bezig hielden met de controle van het grensverkeer. Ook het Essense spoorwegpersoneel zag zich al spoedig vervangen door Duitsers, en daar het station sinds de sluiting van de grenzen haar belang als grensstation had moeten opgeven, vielen de sporen richting Nederland al vlug ten prooi aan onkruid en struikgewas.

De grillige noordgrens van België noopte de Duitse bezetter om begin 1915 de grensstreek af te sluiten met een elektrische draad, om de controle op smokkelaars, spionnen en briefwisseling te vergemakkelijken. Op deze manier kwam Essen gekneld te zitten tussen de gesloten Nederlandse grens enerzijds en een draad waar 2000 volt aan elektriciteit doorliep anderzijds. Hoerdoor stopte vrij vroeg in de oorlog het verkeer van en naar het zuiden van het land en, indien men het smokkelen terzijde liet, verdween ook de meeste werkgelegenheid voor de Essenaren. Ook voor de leerlingen die normaliter middelbaar onderwijs volgden in Hoogstraten zag men zich genoodzaakt een oplossing te zoeken, die er kwam met de inrichting van een noodcollege in het klooster van Rouwmoer (zie infra).¹³

¹³ VERCAMMEN, L., *Wij aan de grens. Geschiedenis van Essen*, Essen, 1989, blz. 148.

Over het algemeen verliep de oorlog voor de Essenaren zeer rustig. In hun geïsoleerde positie “*achter den draad*” waren ze toegewezen op de smokkelhandel. De gemeente had naast een Hollands en een gemeentelijk comité ook een nationaal Hulp- en Voedingskomiteit, dat zorgde voor de verdeling van rantsoenen bloem, rijst, aardappelen, spek, e.d., maar daar deze rantsoenen eerder aan de karige kant waren werd smokkelen voor de meeste de belangrijkste bezigheid. De aanwezige Duitsers lieten zich graag omkopen en dronken voeren om een oogje dicht te knijpen op momenten dat groepen van wel 30 man de grens over trokken om koffie, zeep, petroleum en voedingswaren in alle vormen en soorten de grens over te dragen¹⁴. Een opwindend en gevaarlijk beroep (in Essen werden verscheidene smokkelaars, waaronder de beruchte Geert Schrauwen, alias Klaverenvrouwke, neergeschoten tijdens de oorlog), waarmee grof geld werd verdiend en even gul weer uitgegeven, en het einde van de oorlog betekende dan ook zeker niet het einde van de Essense bedrijvigheid in de smokkelhandel...

¹⁴ VERCAMMEN, L., *Wij aan de grens...*, blz. 149.

Hoofdstuk II: de Parlementsverkiezingen en nationale politiek in het interbellum, 1919 – 1939

Deze Kamerverkiezingen en de verkiezingsuitslagen zullen in dit hoofdstuk besproken worden vanuit de positie van het politiek Vlaams-nationalisme, waarvan de evolutie geschetst zal worden voor de periode 1919-1939. Daarnaast zullen deze uitslagen comparatief uitgewerkt worden voor de provincie Antwerpen, het arrondissement Antwerpen en het kieskanton Brecht¹⁵, waartoe Essen behoort. Het kanton Brecht bestaat en bestond uit 8 landelijke, erg katholieke (zie bijlage 1) gemeenten: Essen, Kalmthout, Wuustwezel, Brecht, Oost- en Westmalle, Loenhout en Sint Lenaerts en mag vanuit die optiek als een indicatie worden aanzien voor het stemgedrag van de Essenaren inzake de parlementsverkiezingen. De kiesomschrijving van de provincie Antwerpen is samengesteld uit de arrondissementen Antwerpen, Mechelen en Turnhout, waarbij de uitslagen van de laatste twee hieronder aangehaald zullen worden waar relevant.

2.1) De parlementsverkiezingen van 1919

De invoering van het Algemeen Enkelvoudig Stemrecht voor mannen in 1919 had verstrekkende gevolgen; het vergrote electoraat impliceerde ondermeer dat de verschillende politieke strekkingen alles op alles dienden te zetten om deze enorme hoeveelheid nieuwe stemmen aan zich te binden. Daarnaast vestigde het systeem dat te Loppem tot stand kwam het meerpartijenregime binnen coalitieregeringen, daar geen enkele formatie nog een volstreekte meerderheid zou weten te behalen¹⁶. Niet enkel waren de politieke spelregels veranderd, ook het politieke klimaat was gewijzigd, en het was, zeker voor Vlaamsgezinden, ongunstiger dan ooit.

Het Belgisch bewustzijn was enorm versterkt uit de Eerste Wereldoorlog gekomen en koning Albert I genoot een onaantastbaar gezag bij de bevolking. Dit stond echter in schril contrast met het Vlaams-nationalisme, dat zich gedurende de oorlogsjaren gecompromitteerd zag door de collaboratie van de activisten. De gehele Vlaamse Beweging stond meteen na de oorlog in een kwaad daglicht. Vele leden van de francofone, Belgische bourgeoisie meenden in de

¹⁵ Het aantal geldig uitgebrachte stemmen tijdens het Interbellum in het kanton Brecht bedroeg respectievelijk :

1919	-	6.303	1932	-	9.047
1921	-	6.798	1936	-	9.225
1925	-	7.433	1939	-	9.234
1929	-	7.987			

DE SMET, R. en EVALENKO, R., *Atlas des élections Belges 1919 – 1954*, Brussel, 1958, blz. 25.

¹⁶ WITTE, E., CRAEYBECKX, J. en MEYNEN, A., *Politieke geschiedenis van België...*, blz. 155-157.

gewonnen oorlog het bewijs te zien voor de superioriteit van de Latijnse over de Germaanse beschaving, en zij meenden dat de verfransing van Vlaanderen de beste manier was om de toekomst van het unitaire België veilig te stellen¹⁷.

Toch besloot de leiding van de Frontpartij om op te komen bij de parlementsverkiezingen van 1919, zij het wel dat ze omwille van organisatorische redenen niet overal een lijst kon indienen. Dit was echter wel het geval voor de provincies Antwerpen, Brabant en Oost-Vlaanderen, waar de Fronters in alle arrondissementen opkwamen¹⁸.

De eerste verkiezingstest.

De Frontpartij behaalde in 1919 ca. 46.000 stemmen en vier verkozenen: Staf De Clercq voor Brussel, Adiel Debeuckelaere voor Antwerpen, Hendrik Borgignon voor Aalst en Boudewijn Maes voor Gent. Hoewel de Fronters hogere verwachtingen hadden gekoesterd, halen Lode Wils en Bruno De Wever aan dat de uitslag *“een duidelijke indicatie gaf dat een specifiek flamingantische partij leefbaar was.”*¹⁹

Uitslagen van de Frontpartij (1919)	Nationaal	Provincie Antwerpen	Arrondissement Antwerpen	Kanton Brecht
Aantal stemmen :	45.863	13.195	7.836	657
Procentueel :	2,60 %	6,0 %	5,84 %	10,42 %

Zoals uit bovenstaande cijfers blijkt waren de resultaten in de provincie Antwerpen eerder bescheiden. In het arrondissement Turnhout stemde 8,3% van de bevolking op de Vlaams-nationale lijst, tegenover slecht 4,8% in het arrondissement Mechelen. Indien men de cijfers van het kanton Brecht hiernaast legt, waar 1 op 10 stemgerechtigden op de Frontpartij stemde, kan men stellen dat het Vlaams-nationalisme een goede voedingsbodem vond in de landelijke gemeenten van het uiterste noorden van het land. Op het platteland bestond de aanhang van de partij vooral uit katholieken, maar daarnaast was één van de grootste potentiële wervingsgroepen voor de Frontpartij die van de oud-soldaten. Drie van de vier verkozenen van de partij in 1919 waren dan ook lid van het Verbond van Vlaamse Oudstrijders. Dit kan mede het succes van de partij in het kanton Brecht verklaren, daar niet enkel in Essen, maar ook in Kalmthout en Brecht vrij kort na de oorlog relatief grote VOS-kringen ontstonden²⁰. Bovendien kenden de Kempen, en de landelijke gemeenten van de provincie Antwerpen in

¹⁷ 148 – 149.

¹⁸ DE WEVER, Br., *Greep naar de macht Vlaams nationalisme en Nieuwe Orde Het VNV 1933 – 1945*, Gent, 1995, blz. 34.

¹⁹ DE WEVER, Br., *Greep naar de macht...*, blz. 35.

²⁰ Dit bleek vooral uit het betaalde lidgeld van de verschillende VOS-verenigingen, zoals gepubliceerd werd in *DE VOS, tolk van den Vlaamschen Oud-Strijdersbond* tijdens de eerste maanden van 1920.

het bijzonder, een lange Vlaamsgezinde traditie, daterend van het begin van de 19^e eeuw²¹. In deze gemeentes had de verfransing immers veel minder wortel kunnen schieten dan in de grote Belgische steden, omwille van zowel het rurale karakter als een minder talrijke elite en minder communicatiemiddelen. Daarom werd het er vanzelfsprekend beschouwd dat men in onder andere het bestuur de volkstaal gebruikte, omdat men immers ook weinig taalstrijd diende te leveren²².

2.2) De parlementsverkiezingen van 1921

De score van de Frontpartij in 1919 zou zich echter niet herhalen bij de verkiezingen van 1921, die in feite een ontgoocheling waren voor de Fronters. Hun stemmenaantal steeg wel, maar dat kwam voornamelijk doordat nu in alle arrondissementen lijsten werden ingediend; het aantal verkozenen bleef gelijk.²³ Hoewel de partij in het arrondissement Antwerpen een lichte winst wist te behalen, was dit niet het geval voor het kanton Brecht, waar een verlies van bijna 2,5 %, oftewel meer dan 100 stemmen, werd opgetekend. Deze stemmen gingen quasi integraal naar de katholieke partij.

Uitslagen van de Frontpartij (1921)	Nationaal	Provincie Antwerpen	Arrondissement Antwerpen	Kanton Brecht
Aantal stemmen :	58.790 (+12.927)	15.238 (+2043)	9.047 (+1211)	544 (-113)
Procentueel :	3,04 % (+0,44%)	6,21 % (+0,21%)	5,87 % (+0,03%)	8,00 % (-2,42%)

Niet enkel de Fronters waren gedesillustioneerd, ook elders percipieerde men hun tegenvallende verkiezingsresultaten als een nederlaag: *“De overwinning der katholieke flaminganten. Een oordeel in de hollandsche ‘Telegraaf’ : aan de katholieke flaminganten komt de eer toe dat zij hun eischen aan den vooravond der verkiezingen niet hebben verscherpt ter wille van een paar zetels. Hun successen te Antwerpen en te Brussel waar zij zowel tegen de niet-flaminganten hunner eigen partij als tegen de frontpartij moesten strijden, zijn daarom des te opvallender. Het feit dat een kleine, nieuwe partij als de frontpartij stilstaat en zelfs in twee jaar reeds terrein verliest, bewijst trouwens dat zij hoegenaamd geen toekomst heeft.”*²⁴

²¹ VAN GOETHEM, H., *De taaltoestanden in het Vlaams-Belgisch gerecht, 1795-1935*, in: Klasse der Letteren, jg. 52, 1990, nr. 134, blz. 268.

²² VAN GOETHEM, H., *De taaltoestanden in het Vlaams-Belgisch gerecht, 1795-1935*, in: Klasse der Letteren, jg. 52, 1990, nr. 134, blz. 272.

²³ DE WEVER, Br., *Greep naar de macht...*, blz. 41.

²⁴ *Gazet van Antwerpen* – 8 december 1921.

2.3) De parlementsverkiezingen van 5 april 1925 en de Bormsverkiezing

2.3.1. De parlementsverkiezing van 5 april 1925

Hoewel het Vlaams Front tijdens de legislatuur '21-'25 over een uiterst zwakke parlementaire vertegenwoordiging had beschikt, en het meer en meer duidelijk werd dat de partij in haar rol van zweeppartij tot het bekomen van een Vlaams democratisch eenheidsfont gefaald had, wist zij bij de parlementsverkiezingen van 1925 toch winst te boeken²⁵. Deze winst kwam er ook ondanks de desintegratie van de Frontpartij in verscheidene provinciale en arrondissementele partijtjes, waarbij de Godsvredegedachte enkel gehandhaafd bleef in de provincies Antwerpen, Oost-Vlaanderen en Brabant. Elders diende zij plaats te maken voor een meer katholiek geïnspireerd Vlaams-nationalisme. In de zomer van 1924 had de partij echter wel haar voornaamste programmapunten uiteengezet: zelfbeschikkingsrecht, antimilitarisme, vernederlandsing van de Gentse universiteit en amnestie voor politiek veroordeelden. Dit had de kiezers duidelijkheid gebracht inzake het doel van de Frontpartij, iets wat aanvankelijk niet altijd het geval was.

Uitslagen van de Frontpartij (1925)	Nationaal	Provincie Antwerpen	Arrondissement Antwerpen	Kanton Brecht
Aantal stemmen :	80.407 (+21.617)	21.957 (+6.719)	12.257 (+3210)	786 (+242)
Procentueel :	3,86 % (+0,82%)	8,16 % (+1,95%)	7,22 % (+1,35%)	10,57 % (+2,57%)

De parlementsverkiezingen van april 1925 leverden een winst van ruim 20.000 stemmen op voor de Vlaams-nationalisten, wat het aantal gekozenen op zes bracht, waaronder Herman Vos, Staf de Clercq en Joris Van Severen. Op dat moment kon er echter nog steeds bezwaarlijk van een Vlaams-nationale eenheidspartij gesproken worden. Te Antwerpen sloot het Vlaamse Front onder leiding van de vrijzinnige H. Vos, een oud-activist, een kartelovereenkomst met de Kristelijke Vlaamse Volkspartij van advocaat Leo Scheere.

In de provincie Antwerpen wist de Frontpartij een forse winst te verwezenlijken, een vaststelling die verklaard wordt doordat de partij in het arrondissement Turnhout 12,7% van de stemmen voor zich wist te winnen. Dit laatste was de verdienste van Thomas Debacker, een katholieke vlaams-nationalist die met zijn K.V.V. (katholieke Vlaamse volkspartij) gedurende het gehele interbellum een groot deel van de stemmen in de kempen zou weten te behalen. In het kanton Brecht wist de Frontpartij 10,57% van de stemmen te behalen, wat, de

²⁵ WITTE, E., CRAEYBECKX, J. en MEYNEN, A., *Politieke geschiedenis...*, blz. 183.

resultaten in zowel de provincie als het arrondissement Antwerpen indachtig, als bijzonder veel mag worden aanzien. Het aantal stemmen voor Vlaams-nationalisten vanuit het kanton bereikte aldus terug het peil van 1919, wat in de richting wijst van een hersteld vertrouwen.

Tijdens de legislatuur van '25-'29 stond het amnestievraagstuk hoog op het programma en hoewel de strijd voor amnestie al sinds 1919 gevoerd werd, kwam er pas in deze periode enig schot in de zaak. In december 1926 werd een wetsvoorstel voor amnestie ingediend, dat echter pas twee jaar later, in september '28 in behandeling werd genomen en op veel weerstand stuitte bij de liberalen. Uiteindelijk zou men tot een compromisvoorstel komen dat aanvaardbaar werd geacht, de zogenaamde uitdovingswet, die eind 1928 door de Kamer werd goedgekeurd. Voor deze wet echter naar de Senaat kon gestuurd worden, speelde er zich op Vlaams gebied een belangrijke gebeurtenis af te Antwerpen...

2.3.2. De Bormsverkiezing. 9 december 1928.

Na het overlijden van een liberaal volksvertegenwoordiger, R. Kreglinger, en bij gebrek aan een plaatsvervanger, diende er in 1928 een tussentijdse verkiezing in het arrondissement Antwerpen plaats te vinden. De leider van de Vlaams-nationalistische kamergroep, Herman Vos, schoof dr. August Borms en Adelfons Hendrickx naar voor als respectievelijk kandidaat en plaatsvervanger voor de Vlaams-nationale lijst. Beiden waren echter onverkiesbaar én gewezen activist en bovendien zat dr. Borms op dat moment nog steeds in gevangenschap omwille van zijn collaboratie tijdens WO I. Deze kandidatuur gold dan ook enkel als een vorm van protest tegen het uitblijven van amnestie, en als een uiting van de diepe ontevredenheid omtrent de anti-Vlaamse politiek. Huysmans en Van Cauwelaert, de leiders van de socialisten en katholieke minimalisten, hielden zich op de vlakte. De Katholieke partij riep haar kiezers echter op om blanco te stemmen:

Aan alle katholieken!

Daar de stemming verplichtend is, moet a.s. zondag ieder zich naar zijn kiesbureel begeven, ook de katholieken, ofschoon de katholieken geen kandidaten stellen. Geen enkele van al de voorgestelde kandidaten verdient het vertrouwen der katholieken; bijgevolg, al de katholieken stemmen WIT...][...De katholieke die anders handelt komt aan zijne plicht te kort.²⁶

Het resultaat van de tussentijdse verkiezingen verbaasde vriend en vijand; met 83.058 stemmen behaalde Borms een klinkende overwinning, tegenover slechts 44.410 stemmen

voor zijn liberale tegenkandidaat Baelde! Opvallend waren ook de circa 50.000 blanco- of ongeldige stemmen. De Antwerpse kiezer had zich overduidelijk uitgesproken voor amnestie en taalhervormingen²⁷.

	Arrondissement Antwerpen	Kanton Brecht
Blanco en ongeldige stemmen	58.052 30,3 %	3859 45,5 %
Borms	83.058 43,4 %	3608 42,5 %
Liberaal	44.410 23,2 %	707 8,3 %

De uitslagen van de Bormsverkiezing in het kanton Brecht gaven voor Borms eenzelfde resultaat, zij het dat relatief meer mensen gehoor gaven aan de oproep van de katholieken om blanco te stemmen. Dit mag niet verwonderlijk zijn, daar de katholieke partij in de landelijke gemeentes van het kanton steeds een dominante rol vervulde, iets wat zeker zo was voor Essen. Brecht was dan ook het kanton waar men de meeste blanco of ongeldige stemmen telde (zie bijlage 2), en de macht van de katholieke partij als het grootst mocht worden beschouwd.

De Vlaamse minimalisten hadden zich tijdens de Borms-verkiezing op de achtergrond gehouden en begrepen dat de situatie zich nu leende voor een snelle verwezenlijking van hun minimumprogramma. Dit hield ondermeer de vervlaamsing van het onderwijs, de oprichting van een Nederlandstalige universiteit te Gent, de vervlaamsing van het gerecht en de lokale administratie en de opsplitsing van het Belgisch leger in Vlaamse en Waalse onderdelen. Onder impuls van de brandend actuele taalkwestie kwam in maart '29 ook het zgn. 'Compromis des Belges' tot stand, waarin de socialisten Destrée en Huysmans het principe van de ééntaligheid van Vlaanderen en Wallonië erkenden, zij het wel met enkele uitzonderingen.

Het politieke klimaat was op een paar maanden tijd volledig omgeslagen en de Bormsverkiezing mag dan ook aanzien worden als een kentering voor het Vlaams-nationalisme, of, zoals Bruno De Wever stelt: *“Hij gaf vleugels aan de Vlaams-nationalisten, die afstevenden op de grootste kiesoverwinning uit hun geschiedenis.”*²⁸

²⁶ Gazet van Antwerpen, zaterdag 8 en zondag 9 december 1928.

²⁷ WILS, L., *Bormsverkiezing en compromis des Belges*, in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, jg. 4, 1973, nrs. 3-4, blz. 289.

²⁸ DE WEVER, Br., *Greep naar de macht...*, blz. 65.

2.4) De kamerverkiezing van 29 mei 1929

Zoals hierboven reeds aangehaald was de Bormsverkiezing een keerpunt in de geschiedenis van het Vlaams-nationalisme. Zij zou misschien deze weerklank echter niet gekend hebben zonder het daaropvolgend electoraal succes van de Vlaams-nationalisten bij de verkiezingen van mei 1929. Niettegenstaande hun verdeeldheid wisten zij immers een 140.000-tal stemmen te behalen, waarmee ze van zes naar elf zetels in de Kamer sprongen. Daarbovenop kwam hun eerste intrede in de Senaat.

Uitslagen van de Frontpartij (1929)	Nationaal	Provincie Antwerpen	Arrondissement Antwerpen	Kanton Brecht
Aantal stemmen :	140.616(+60.209)	35.585 (+13.628)	16.524 (+4.267)	793 (+7)
Procentueel :	6,30 % (+2,44%)	12,00%(+3,84%)	8,89% (+1,67%)	9,93 % (-0,64%)

In totaal boekten de Vlaams-nationalisten in de provincie Antwerpen een winst van bijna 4%. Voor het eerst was er in elk arrondissement een verkozene, voor Antwerpen was dit Herman Vos. In het arrondissement Antwerpen waren er ditmaal geen dissidenties en de Kristelijke Vlaamse Volkspartij en het Vlaamse Front kwamen er tot een kartel²⁹, waardoor de Vlaams-nationalisten een winst van 1,7% in het arrondissement konden bekomen. In het kanton Brecht viel in 1929 echter een verlies van 0,64 % op te tekenen, bij een gelijk aantal kiezers. In 1929 werd door het Vlaams-nationalisme voor het eerst een machtspositie veroverd, waarmee in de Belgische politiek enigszins rekening moest worden gehouden. Tegelijkertijd waren de interne tegenstellingen en de versplintering gegroeid tot dusdanige proporties dat hun politiek optreden in de periode 1929-1932 ten zeerste beperkt werd. Steeds bleef men in het nationalistische kamp worstelen met de vraag: hoe diende men tot eenheid te komen en op welke grondslag diende men deze eenheid te baseren?

2.5) De verkiezingen van 27 november 1932

Onder invloed van de steeds beter voelbare economische crisis en de uitslag van de gemeenteverkiezingen van 9 oktober 1932, waarbij de socialisten in de grote steden overall merkbaar vooruit gingen ten nadele van de katholieken en liberalen³⁰, vroegen deze laatsten

²⁹ DE WEVER, Br., *Greep naar de macht...*, blz. 67.

³⁰ Dit geldt voor de provincie en het arrondissement Antwerpen, maar niet voor het kanton Brecht. In het arrondissement Antwerpen, dat in 1932 59 gemeenten telde, verloren de katholieken 2,5 % en de liberalen 3%. De socialisten gingen er met 2% op vooruit en ook de frontpartij won 1,5%. In het kanton Brecht wisten de katholieken meer dan 6% stemmenwinst te boeken, en ook de frontpartij won er 0,9%. De liberalen verloren er wel 4,3%, maar in tegenstelling tot de provincie en het arrondissement, verloren de socialisten in het kanton Brecht bij deze gemeenteverkiezingen bijna 2%.

op 15 oktober de ontbinding van de Kamers aan, waarop het ministerie ontslag nam. Hun argument was dat het land een nieuwe regering diende te hebben die zich zou bezinnen over een nieuwe economische en financiële politiek. Op 27 november 1932 dienden de kiezers dus opnieuw hun stem uit te brengen.

Uitslagen der Vl. nationalisten (1932)	Nationaal	Provincie Antwerpen	Arrondissement Antwerpen	Kanton Brecht
Aantal stemmen :	138.456 (-2160)	26.032 (-9553)	11.184 (-5340)	465 (-328)
Procentueel :	5,92 % (-0,38%)	8,07 % (-3,93%)	5,53 % (-3,36%)	5,14 % (-4,79%)

De Katholieken hadden in Vlaanderen hun campagne gevoerd rond “de schone ziel van ’t kind”, de verdediging van de vrije (katholieke) scholen³¹. Nationaal behaalden zij een stemmenwinst van bijna 3% en in van oudsher katholieke bolwerken zoals het kanton Brecht liep dit op tot 5,4%. Dit ging vooral ten koste van de liberalen, maar ook van de Vlaams-nationalisten³². In het kanton Brecht verloren deze laatsten 4,8 %, stemmen die wellicht quasi integraal naar de katholieke partij gingen. Hieruit mag blijken dat, hoewel men voor de eerste helft van het interbellum in het kanton steeds vrij hoge resultaten voor de Vlaams-nationalisten mocht optekenen, het katholieke aspect bij de meeste mensen primeerde boven het Vlaamse. Bovendien was Frans Van Cauwelaert er in de periode 1929 – 1932 in geslaagd om ernstig werk te maken van zijn minimumprogramma, en was onder druk daarvan in april 1930 de Rijksuniversiteit van Gent vernederlandst. Voor traditioneel Vlaams-katholieke kiezers zoals deze te vinden waren in het kanton Brecht, was de keuze tussen het katholiek minimalisme, dat duidelijk resultaten opleverde, of het Vlaams-nationalisme, dat in het arrondissement Antwerpen bijzonder verdeeld was door het opkomen van 2 verschillend lijsten³³, in het voordeel van Van Cauwelaert beslecht.

Het globale beeld van de verkiezingen gaf dat van een zware nederlaag voor het politieke Vlaams-nationalisme, maar in feite was dit enkel het geval voor het arrondissement Antwerpen, waar men van 8,89% terugviel naar 5,53%, een verlies van meer dan 5000 stemmen, wat Herman Vos dan ook zijn zetel kostte³⁴. Buiten de provincie Antwerpen was de achteruitgang nergens onrustwekkend te noemen.

VANDERKINDERE, TH., *Het Vlaams Nationaal Verbond in het Arrondissement Antwerpen – 1933 – 1940*, Gent, 1977. (Onuitgegeven licenciateverhandeling aan de rijksuniversiteit van Gent), blz. 22.

³¹ ELIAS, H.J., *25 jaar Vlaamse Beweging*, Deel III, blz. 111.

³² DE SMET, R. en EVALENKO, R., *Atlas des élections Belges 1919 – 1954*, Brussel, 1958, blz. 25.

³³ In het arrondissement Antwerpen kwam bij de parlementsverkiezingen van 1932 enerzijds het Vlaams Front op en anderzijds een Vlaams-dissidente lijst onder leiding van de katholieke L. Scheere, een ex- KVV'er.

³⁴ ELIAS, H.J., *25 jaar Vlaamse beweging*, Deel III, blz. 117.

Uit bovenstaande cijfers komt ook naar voor dat het feit dat de Vlaams-nationalisten geen stelling innamen in de klerikale-anti-kerklijke strijd, hen zuur opbrak. Hiermee is overigens een belangrijk punt aangehaald; doorheen het interbellum slaagden de Vlaams-nationalisten er niet of nauwelijks in om eenduidige antwoorden te formuleren op levensbeschouwelijke vragen, wat hen in periodes waarin dergelijke vragen hoog op de agenda stonden, veel stemmen kostte.

In de periode 1933 – 1936 zou de economische crisis, die reeds goed voelbaar was in België, zijn hoogtepunt bereiken. Waar men voor '32 veel aandacht had besteed aan het Vlaamse vraagstuk, zou dit in deze tijdsspanne veel minder het geval zijn. Enkel de wet op het gebruik der talen in gerechtszaken zou van kracht worden op 15 juni 1935, zonder echter veel beroering te veroorzaken. Dit nam niet weg dat in het vlaamsgezinde kamp de ontevredenheid algemeen werd, en men op zoek ging naar steeds radicalere oplossingen, die niet noodzakelijk binnen de grenzen van de democratie dienden te passen...

2.6) De verkiezingen van 14 mei 1936

In 1936 werd de politieke wereld verrast door een electorale aardschok die het partijensysteem danig door elkaar schudde. Hoewel de drie regeringspartijen, de katholieke, de socialistische en de liberale, zich aan een licht verlies verwacht hadden, had niemand de omvang van dat verlies durven vermoeden. Dat dit laatste groter was dan verwacht, had, volgens Elias, twee oorzaken; enerzijds kon men reeds spreken van economisch herstel, maar er bleven nog tienduizenden werkloze misnoegden over. Anderzijds had Leon Degrelle ervoor gezorgd dat de schandalen van de voorbije legislatuur niet enkel onthouden werden, maar ook breed werden uitgesmeerd³⁵.

Niettegenstaande er bij de verkiezingen van 1936 15 kamerzetels meer te verdelen waren dan voordien, waren de verliezen onder de regeringspartijen schokkend te noemen: de katholieke partij werd het zwaarst getroffen: 63 zetels tegen 79 voorheen; de liberalen 23 tegenover vroeger 24 en de socialistische verloren 3 zetels en hielden er 70 over. De Vlaams-nationalisten aan de andere kant, verdubbelden hun zetelaantal in de Kamer van 8 naar 16 en de communisten wonnen 6 zetels en bekwamen er 9. De grootste verrassing kwam echter van Rex, de partij van Degrelle, die vanuit het niets 21 zetels wist te veroveren, iets wat nooit voorheen in de Belgische geschiedenis was voorgekomen.

Dit alles impliceerde dat de katholieken niet langer konden regeren zonder de socialistische, wat in katholieke kringen stemmen deed opgaan voor de federalisering van de katholieke partij,

om de ‘gelovigen’ die hun stemmen aan het VNV of aan Rex hadden gegeven, voor het katholieke kamp terug te winnen. Daarnaast werd het duidelijk dat de antidemocratische reflexen erg aan populariteit hadden gewonnen, en ook aanwezig waren binnen de katholieke rechtervleugel, en, in mindere mate, ook bij de liberalen en zelfs de socialisten³⁶.

De trend dat de Vlaams-nationalisten hun stemmenwinst haalden ten koste van de katholieken zette zich dus door bij de verkiezingen van 1936. Wellicht zal ook de uitbouw van een Vlaams-nationaal partijapparaat de overwinning in de hand gewerkt hebben, al mag die factor niet overschat worden. De Vlaams-nationale lijsten bleken immers vooral hoge toppen te scheren in de arrondissementen waar ze opkwamen onder hun oude naam of waar ze door populaire niet-VNV'ers werden getrokken. Toch was er niet in alle opzichten continuïteit. Bruno de Wever toonde aan dat het VNV wel bleef steunen op de landelijke Vlaams-nationale bastions, maar dat het daarnaast vooral rekruteerde in de streken die overgingen van een rurale naar een meer industriële samenleving³⁷.

Uitslagen der Vl. nationalistes (1936)	Nationaal	Provincie Antwerpen	Arrondissement Antwerpen	Kanton Brecht
Aantal stemmen:	168.355 (+28.899)	30.001 (+3969)	10.584 (-600)	568 (+103)
Procentueel :	7,12% (+1,20%)	9,15 % (+1,08%)	5,19 % (-0,34%)	6,16 % (+1,04%)

Niettegenstaande het Vlaams-nationale succes op nationaal en provinciaal vlak, slaagde het VNV er niet in om stemmen te winnen in het arrondissement Antwerpen, en behaalden zij slechts een kleine winst in het kanton Brecht. De lijsten in het Antwerpse waren uiterst moeizaam tot stand gekomen, en juist voor de verkiezingen stapte bij het Front de gehele partijtop en bij het VNV arrondissementsleider Maurice Lambreghts op. Hoewel de landelijke kantons er gemiddeld 1% op vooruit gingen in het arrondissement Antwerpen (zo ook het kanton Brecht), verloren de nationalistes grond in de stedelijke, en het overleven van het Vlaams Front in het Antwerpse, als democratisch, Vlaams-nationalistisch alternatief voor het VNV, versterkte de onduidelijkheid aldaar en kan mee aangedragen worden als een verklarende factor in de tegenvallende uitslagen voor het arrondissement³⁸.

³⁵ ELIAS, H.J., *25 jaar...*, deel III, blz. 206.

³⁶ WITTE, E., CRAEYBECKX, J. en MEYNEN, A., *Politieke geschiedenis van België...*, blz. 195.

³⁷ DE WEVER, Br., *Greep naar de macht...*, blz. 212.

2.7) De parlementsverkiezingen van 1939

Begin '39 viel de regering Spaak en, na een mislukte poging van Pierlot om een nieuwe regering te vormen, werden op 6 maart van dat jaar de Kamers ontbonden.

De kiesstrijd van 1939, die aanvankelijk vooral draaide rond de communautaire en de economische problemen, kreeg plots een heel andere wending toen Adolf Hitler, amper een paar weken voor de verkiezingen, Tsjechoslowakije binnenviel. Het VNV had nochtans gehoopt om opnieuw te kunnen scoren met klassieke flamingantische thema's, zoals de niet-benoeming van de oud-activist Dr. Adriaan Martens tot lid van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Geneeskunde. Met Flor Grammens aan het hoofd van de lijst in Antwerpen was de partij uitstekend geplaatst om de aanslepende taalproblematiek electoraal uit te buiten. Meer nog dan in 1936 wilde het VNV, opnieuw in de gedaante van Vlaams Nationaal Blok, de aandacht afleiden van de Groot-Nederlandse en autoritaire programmapunten. Het was dan ook een flinke streep door de rekening toen de traditionele partijen na de inval van Hitler een virulente campagne begonnen tegen het "Hitleriaanse" VNV en de partij daardoor in het defensief duwden³⁹. De anti-autoritaristische campagne ontwortelde in Vlaanderen het Rexisme, maar liet het Vlaams Nationaal Blok intact. De partij kon zich grosso modo handhaven op het niveau van 1936 en haalde 17 zetels in de Kamer. In Antwerpen werd er dankzij het Flor Grammens-effect zelfs een aanzienlijke winst geboekt. De campagne tegen de 'nieuwe orde'-partijen was vooral voordelig voor de katholieke partij (41%), die de meeste Rexisten kon recupereren, terwijl de BWP met 26% ter plaatse bleef trappelen en de liberalen een lichte winst wisten te boeken.

Uitslagen der Vl. Nationalisten (1939)	Nationaal	Provincie Antwerpen	Arrondissement Antwerpen	Kanton Brecht
Aantal stemmen:	193.528 (+25.173)	44.510 (+14.509)	21.084 (+10.500)	1.165 (+597)
Procentueel :	8,27 % (+1,15%)	13,53 % (+4,38%)	10,26 % (+5,07%)	12,62 % (+6,46%)

Bij de laatste parlementsverkiezing van het interbellum wisten de Vlaams-nationalisten eindelijk een duidelijk electoraal succes in de provincie Antwerpen boeken, hoewel deze niet gelijkmatig over de provincie verspreid was. Het VNV haalde in het arrondissement

³⁸ DE WEVER, Br., *Greep naar de macht...*, blz. 212-213.

³⁹ MADDENS, B., *Verkiezingen*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel III, blz. 3229-3256.

Antwerpen zijn winst vooral uit de landelijke kantons, met als uitschieters Kontich (+ 11,3%), Zandhoven (+8,9%) en Brecht (+6,6%), een winst die voor een groot deel op de naam van Grammens mag geschreven worden⁴⁰.

2.8) Conclusies

Indien we aannemen dat de kiesuitslagen voor het kanton Brecht geëxtrapoleerd kunnen worden naar en als representatief kunnen worden gezien voor Essen, waren er in Essen steeds relatief meer mensen bereid hun stem te geven aan Vlaams-nationalistische partijen dan in de provincie Antwerpen als geheel. Zeker in 1939 scoorde het kanton Brecht erg hoog, met 1165 Vlaams-nationalistische stemmen, oftewel 12,62 % van alle stemmen. Zo op het oog schijnt het dan ook gemakkelijk te concluderen dat in de jaren 30 het politiek Vlaams-nationalisme ook stevige voet aan grond in Essen kreeg. Dit is echter bij nader inzicht te voorbarig. Immers, in het weekblad *Strijd* van zondag 21 juni 1936 viel de volgende inzending van VNV-afdeling Brecht te lezen:

*“Het is voor ons [de VNV-afdeling Brecht] van groot belang eens een vergelijking te maken tussen het aantal stemmen dat wij behaalden bij de laatste verkiezingen in het kanton Brecht: Tegenover 1932 hebben wij ons stemmenaantal meer dan verdubbeld, of om het juister te zeggen, een aanwinst van 116%! Tussen de Kamerverkiezingen en deze der provincieraad werden 140 stemmen of 24,65% bijgewonnen. We mogen hierbij ook met genoegzaam aanstippen dat de tweede kandidaat A. Van Den Heuvel, van Brecht, zomaar eventjes 329 voorkeursstemmen behaalde in het kiesdistrikt. Wanneer we weten dat Van Den Heuvel en Floren om zoo te zeggen uitsluitend stemmen halen in Brecht en Loenhout, dan moeten we besluiten dat ook onze streek prachtig heeft gestemd.”*⁴¹

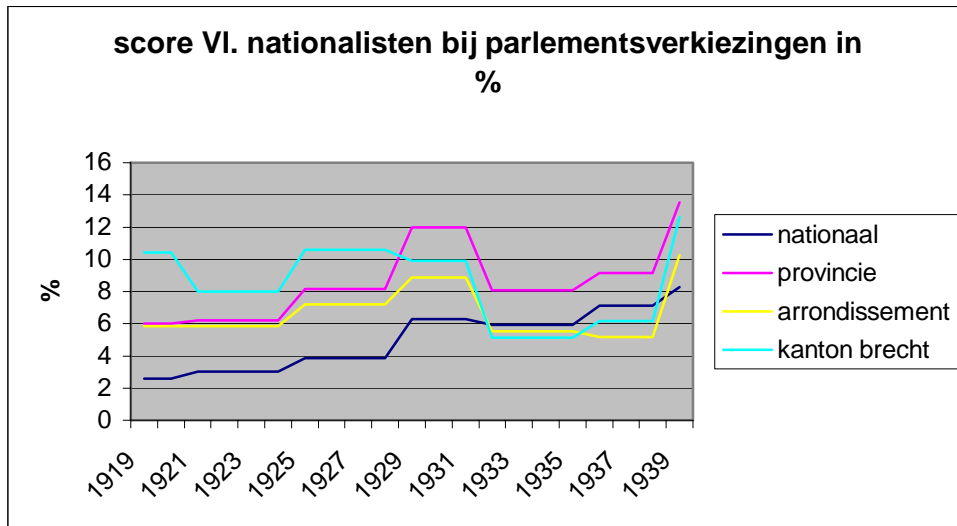
Volgens dit stukje zouden van de 568 stemmen, die in 1936 vanuit het kanton Brecht aan Vlaam-nationalistische partijen werden gegeven, 58 % enkel en alleen afkomstig zijn uit Brecht en haar onmiddellijke omgeving! Dit impliceert ook dat de rest van het kanton Brecht slechts een kleine 250 Vlaams-nationalistische stemmen voortbracht. Indien we daarbij in rekenschap brengen dat quasi elke gemeente in het kanton, op Essen na, tegen het najaar van 1936 een VNV-kern had, het middel waarlangs de partij propaganda voerde en kiezers trachtte te winnen, schijnt het ons eerder toe dat Essen slechts een minimale bijdrage leverde aan de kiesuitslagen van de Vlaams-nationalisten in het kanton Brecht, en vooral katholiek

⁴⁰ DE WEVER, Br., *Greep naar de macht...*, blz. 256.

⁴¹ *Strijd*, zondag 21 juni 1936.

stemde. Om dit verder te onderzoeken zullen wij in het volgende hoofdstuk de Essense gemeenteraadsverkiezingen en de partijstrijd tijdens het interbellum onder de loep nemen.

Figuur 4: verkiezingsuitslagen VI. Nationalisten per kiesomschrijving

Hoofdstuk III. Partijstrijd en electorale verschuivingen in Essen, 1919-1939

3.1. Essen voor WO 1 op electoraal vlak

België kende in de 19^e eeuw het systeem van de kiescijns, wat inhield dat enkel die mannen die een bepaald bedrag aan belastingen betaalden, kiesrecht hadden. Hierin kwam verandering in 1893; voortaan kreeg iedere man van 25 jaar stemrecht. Hij kon daarenboven nog een tweede of maximum een derde stem verkrijgen indien hij 35 jaar oud was, gezinshoofd of weduwnaar met kinderen en minstens 5 fr. belastingen betaalde op zijn woonst⁴². Daarnaast kon men bekwaamheidskiezer zijn, indien men lager middelbaar onderwijs had gevolgd. Daar Essen destijds een kleine plattelandsgemeente was, waar enkel de gegoeden hun kinderen de kans konden bieden verder te studeren, viel de groep van de kiesgerechtigden omwille van hun bezit en die van hen die bekwaamheidskiezer waren, grotendeels samen. Deze stemmen gingen steevast naar dezelfde mensen, de dorpselite die van oudsher de te verkrijgen posten onder zichzelf verdeelde. Oppositie was er nauwelijks, daar de toplaag dezelfde belangen deelde, en was al helemaal niet denkbaar in de vorm van een oppositiepartij.

In de 19^e eeuw werd het politieke toneel in België gedomineerd door twee spelers: katholieken en liberalen. Essen kende echter enkel katholieke gemeentepolitici en dit zou zo blijven tot en met de Eerste Wereldoorlog. Wel had het dorp een meer liberale burgerij, voornamelijk samengesteld uit ondernemers, waaronder Guillaume Kenis⁴³, de vader van de latere burgemeester Kenis, die verder in dit hoofdstuk aan bod zal komen, maar het kwam echter nooit tot de vorming van een liberale lijst. Het oprichten van en opkomen met een liberale, laat staan een socialistische lijst voor de gemeenteraadsverkiezingen, was tot na WO I in het streng gelovige Essen immers ondenkbaar en stond gelijk met sociale uitsluiting.

3.2. Het einde van de oorlog tot en met de gemeenteraadsverkiezingen van 1921

In de eerste jaren volgend op WO I zag men in Essen dat de kampen zich duidelijk aftekenden en organiseerden voor de belangrijke verkiezingen van '21. Het politieke klimaat én de sfeer waren immers duidelijk veranderd. Niet alleen was het Algemeen Enkelvoudig Stemrecht voor mannen van kracht sinds 1919, bij de invoering van dit stemrecht hadden vrouwen ook

⁴² VAN EENOO, R., *Kiesstelsels en verkiezingen, 1830-1914*, in: Geschiedenis van de Belgische kamer van Volksvertegenwoordigers, Brussel, 2003, blz. 59.

⁴³ SUYKERBUYK, J., *Essen de sporen van een grensdorp*, blz. 82

stemrecht gekregen op gemeentelijk niveau⁴⁴. Dit alles bracht het aantal stemmen voor de gemeenteraadsverkiezingen in Essen van 1191 in 1913 op 2622 in 1921⁴⁵ (meer dan een verdubbeling!). Onder de Essense vrouwen waren er zelfs ten minste twaalf die door “omstandigheden, van vaderlandschen aard, die gedurende de bezetting, aanleiding hebben gegeven tot eene gevangenisstraf”, meestal omwille van briefsmokkel, ook stemrecht op nationaal niveau kregen toegewezen en op de lijst van kiesgerechtigde mannen werden ingeschreven⁴⁶.

3.2.1. De partijen

De katholieken

Na de oorlog verschenen dus verschillende nieuwe krachten in de gemeente. De katholieke partij moest, als traditionele machthebber in de gemeente, trachten te verhinderen dat de arbeiders op de zopas opgerichte socialistische partij zouden stemmen. Anderzijds dienden zij de Oudstrijders, een aanzienlijke groep strijdbare jonge mannen met een meer revolutionaire ingesteldheid dan men in het grensdorp gewend was, aan zich te binden⁴⁷. Hiervoor konden zij niet langer rekenen op een aantal van hun gevestigde waarden, daar zij tijdens de oorlog niet enkel een schepen en een raadslid hadden verloren, maar ook hun voorzitter, de toenmalige burgemeester Buurmans, die overleed op 5 december 1918. Daardoor was de meer conservatieve vleugel van de katholieken uitgedund ten voordele van de progressievere katholieken onder leiding van Jules Kenis, en deze nieuwe lichter diende zich van bovenstaande taak te kwijten. Na de dood van Buurmans werd Kenis, die sinds 1903 in de gemeenteraad zetelde, naar voor geschoven als mogelijk plaatsvervanger, en benoemd. Op 13 mei 1919 vond zijn plechtige inhaling als burgemeester plaats. Tijdens de optochten die daarmee gepaard gingen profileerden de van het front teruggekeerde soldaten zich als een groep “rumoerige oudstrijders⁴⁸”, waarmee ze de aandacht op zich wisten te vestigen als zijnde een belangrijke nieuwe groep in het dorp waar voortaan rekening mee diende te worden gehouden. Dit laatste werd de Essense gemeenteraad duidelijk toen er in september '19 bij een landbouwer van het gehucht Horendonk, die gezworen had een feest te geven voor

⁴⁴ WITTE, E., CRAEYBECKX, J. en MEYNEN, A., *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden*, Antwerpen en Brussel, 1997, blz. 156.

⁴⁵ GAE – statistieken.

⁴⁶ Uitspraak van het Brussels hof van beroep, 19 april 1926.
Documenten uit de privé-collectie Ivan Janssen.

⁴⁷ TIRELIREN, A., *De inhaling van burgemeester J. Kenis 1919*, in : *De Spycker*, jg. 30, 1973, blz. 156.

⁴⁸ TIRELIREN, A., *De inhaling van burgemeester J. Kenis 1919*, in : *De Spycker*, jg. 30, 1973, blz. 155 – 156.

alle soldaten van het dorp, indien zijn drie zoons behouden van de IJzer terugkwamen, zich een 300-tal oud-soldaten op een erf verzamelden. De gemeenteraad voelde zich waarschijnlijk ietwat ongemakkelijk dat zij niet eerder gereageerd had om de Essense soldaten in de bloemetje te zetten, daar zij onmiddellijk daarna ook festiviteiten inrichtte voor de Oudstrijders. Immers, het was van een groot belang om deze jonge mannen aan de katholieke zuil te binden, en dergelijke privé-initiatieven konden zulks bemoeilijken.

Daarnaast heerste er verdeeldheid in de katholieke rangen over de opname van arbeiders op haar lijsten voor de eerstkomende verkiezingen. Op initiatief van Jan Meeusen, een spoorwegbediende die tijdens de Eerste Wereldoorlog werkzaam was geweest als gemeentesecretaris en als dusdanig vast benoemd werd van oktober 1918 tot januari 1919, kwam in de aanloop naar de verkiezingen van '21 het voorstel om ook arbeiders op de katholieke lijst te plaatsen. Tot op dat moment was die lijst immers stevast opgemaakt uit leden van de traditionele machthebbers van het dorp, zijnde middenstanders, ondernemers en landbouwers. De katholieke partij ging hier op in, ook omdat Jan Meeusen druk kon uitoefenen vanuit het pas opgerichte Kristen Syndikaat, waar hij als spoorwegbediende bij aangesloten was. Meeusen droeg drie arbeiders naar voor: zijn broer Victor Meeusen, een schrijnwerker, Ferdinand van Ginderen, een telegrafist bij de spoorwegen en Frans Noldus⁴⁹, een metselaar⁵⁰, die alledrie verkozen zouden worden.

De Belgische Werklieden Partij – afdeling Essen

Het syndicale leven en de socialistische gedachte staken in Essen de kop op tegen het einde van de 19^e eeuw, om in 1896 definitief naar buiten te treden in de vorm van de Essense Tabakswerkersbond, onder leiding van Peer Buermans. Deze zag echter geen kans om nog voor de Eerste Wereldoorlog uit te groeien tot een volwaardige socialistische partijafdeling, niettegenstaande de inspanningen van Wim Eeckelers, de Antwerpse afdelingssecretaris, die met wisselend succes de linkse boodschap in de gemeente kwam verkondigen.⁵¹ Immers, het patronaat, hierin bijgestaan door de geestelijkheid, maakte het de Essense pioniers der socialistische gedachte allesbehalve gemakkelijk. *“Broodroof, verdachtmakingen en banbliksems waren de gebruikelijke wapens om de strijd van de arbeiders die opkwamen voor*

⁴⁹ Deze Frans Noldus is niet de socialist Sooi (François) Noldus, een der pioniers van de socialistische beweging in Essen, maar zijn oom.

⁵⁰ KUYPS, J. en KUYPS, W., *Een heel leven te Essen Jan Meeusen vertelt...*, Essen, 1977, blz. 35.

⁵¹ HUYSMANS, I., *Historisch panorama van de Essense socialisten*, in : *De Spycker*, jg. 56, 2000, blz. 80.

verbetering van hun lot te breken.”⁵²De socialistische gedachte zou in de gemeente blijven sluimeren, zij het dat ze, na de opflakking juist voor de oorlog in sigarenfabriek “*Van Roosendaal*” (zie supra), bijna 5 jaar onaangeroerd zou blijven door toedoen van de Wereldoorlog.

Na de lange incubatieperiode zag de B.W.P.-afdeling Essen in 1919 het levenslicht. Een van de drijvende krachten was nog steeds Peer Buermans, maar het voorzitterschap werd overgedragen aan Octaaf Lauwers, afkomstig uit Hoboken maar sinds zijn benoeming als onderchef op het station woonachtig te Essen. Deze man had onmisbare partijervaring, opgedaan in het rode Hoboken, en wist de in de gemeente aanwezige socialistische krachten te bundelen en te organiseren met het oog op de nakende gemeenteraadsverkiezingen.⁵³

In het kader van de verzuiling trachtten de socialisten ook een verenigingsleven uit te bouwen, enerzijds om de samenhang onder de leden te bevorderen, anderzijds om sterker naar buiten te treden en nieuwe leden aan te trekken. In dit kader zag men voor 1921 de socialistische harmonie “*De Werker*”, toneelkring “*Voor en door het volk*”, en een zangkring ontstaan. De socialisten begonnen dus vol goede moed aan de naoorlogse periode, met een bestuur dat er als volgt uitzag:

Voorzitter	:	Octaaf Lauwers
Secretaris	:	Jan Van Thillo
Penningmeester	:	Walter Suykerbuyk
Bestuurs- en werkende leden	:	P. Buermans, F. Claessens, L. Cools, A. De Moor, G. De Bruyn, F. Guns, E. Noldus, F. Snepvangers, L. Van Loon.

Dat deze mensen werkten in een hen vijandig gezind milieu, blijkt ook uit de (eerder bittere) bedenkingen die Sooi (François) Noldus, die in ‘22 het voorzitterschap van de socialistische oud-strijdersbond op zich zou nemen, schreef in 1978:

“De dorpsgenoten uit die tijd verzetten zich heftig tegen elke nieuwigheid en vooruitgang. Zij wensten niet in hun zelfgenoegzaamheid, noch in hun dolec far niente (zalig nietsdoen) gestoord te worden. Het zou derhalve bij de verkiezingscampagne een ongelijke strijd worden. Enerzijds stonden de socialisten tegenover een sterke klerikale burcht,]...[en anderzijds stonden zij voor een massaal onbegrip en traditioneel ingeroest denkpatroon vanwege de loonslaven. De socialisten hadden alleen maar hun geestdrift en

⁵² NOLDUS, S., *Uit de tijd van toen...Het leven van de arbeidende bevolking vanaf 1905*, Essen, 1978, blz.71.

⁵³ HUYSMANS, I., *Ik ben blij dat ik socialist ben. Een filmportret van Sooi Noldus*, Essen, 1994, blz. 23.

geloofsovertuiging om de strijd aan te binden.”⁵⁴ Dat de Essense socialisten tijdens het interbellum in het bijzonder tegenwind ondervonden van de Essense geestelijkheid, werd onderstreept door E.H. Vandevoorde, destijds een schoolgaande jongeman in de broederschool van Essen. Hij wist zich te herinneren hoe hij als scholier door de onderpastoor van de parochie Essen-centrum benaderd werd om een artikel voor hem uit te tikken waarin de gelovige Essenaren opgeroepen werden om weg te blijven uit zowel het Volkshuis als de aanpalende coöperatieve winkel van de socialisten, daar deze plaatsen niet geschikt waren voor goede katholieken⁵⁵!

De Essense liberalen

Zoals reeds aangehaald waren er in Essen ten tijde van de schoolstrijd in de 19^e eeuw Essense boeren en burgers liberaal gezind, zonder daardoor echter met een aparte lijst op te komen⁵⁶. Na WO1 besloot “*de verstokte liberaal*”⁵⁷ Joris De Coninck, een sigarenfabrikant, met een liberale lijst op te komen.

Aanvankelijk deed De Coninck nog toenaderingspogingen tot de socialisten om een neutrale bond, waarin elke strekking welkom zou zijn, op te richten, ongetwijfeld om de katholieke suprematie te breken, maar de socialisten wezen dit af, daar het de aanwezigen “*na enkele vergaderingen steeds maar duidelijker werd dat men hen voor de liberale wagen wilde spannen*”⁵⁸. De Coninck probeerde het dan noodgedwongen met zijn eigen, beperkte lijst van liberalen. Typend ook voor het katholieke denken van Essen in die periode was de poging van Joris De Coninck om, in analogie met de ‘Gilde Vlaamsch Katholiek Leven’(zie infra), een liberale uitleenbibliotheek van het Willemsfonds op te zetten. In een zaaltje boven een café probeerde De Coninck dit initiatief van de grond te krijgen, maar na verloop van tijd verzeilden de aangeschafte boeken, bij gebrek aan belangstelling, op de zolder van zijn huis, terwijl de Willemsfonds-bibliotheek onopgemerkt een stille dood stierf.⁵⁹ In de gemeenteraadsverkiezingen van 1921 zou het hem en zijn gezellen niet veel beter vergaan...

3.2.2. De gemeenteraadsverkiezingen van 24 april 1921

Bij de eerste naoorlogse gemeenteverkiezingen te Essen werden 3 lijsten ingediend, een katholieke, waarin ook de meer Vlaamsvoelende elementen waren opgenomen, onder meer in

⁵⁴ NOLDUS, S., *Uit de tijd van toen...*, blz. 90.

⁵⁵ Interview E.H. E. Vandevoorde 03/04/05.

⁵⁶ VERCAMMEN, L., *Wij aan de grens...*, blz. 154.

⁵⁷ NOLDUS, S., *Uit de tijd van toen...*, blz. 77.

⁵⁸ NOLDUS, S., *Uit de tijd van toen...*, blz. 77.

de vorm van Constant Loos (168 naamstemmen), de toenmalige hoofdman van de “Gilde Vlaamsch Katholiek Leven”, een socialistische, aangevoerd door de kersverse voorzitter Octaaf Lauwers, en een liberale onder leiding van Joris De Coninck. Hieronder worden de lijsten weergegeven, evenals het door elke kandidaat behaalde aantal naamstemmen.⁶⁰

LIJST 1 : Katholieken	Naamstemmen
KENIS	187
VAN LOON	190
VAN GINDEREN	155
LOOS	168
MEEUSEN, Adr.	174
VAN TICHELEN	161
OOSTVOGELS	194
VAN DYCK	208
NELEN	198
NOLDUS	172
CEUSTERS	561

LIJST 2 : Socialisten	Naamstemmen
LAUWERS	42
BUERMANS	12
VAN HEES echtg. COOLS	8
VAN THILLO	9
DE BACKER	2
MEEUSEN JOS	6
CLAESSENS	1
KERSTERS	1
GOTINK	4
LAUWERS echtg. DANCKAERT	6
MUTSAERTS	7

LIJST 3 : Liberalen	Naamstemmen
DE CONINCK	77
VAN DON	20
PEETERS	15
VAN AGTMAEL	19
JACOBS	8
BEUGNIES	8

Het resultaat van de naamstemmen, samen met de uitgebrachte partijstemmen gaf, indachtig dat er in de gemeente 11 zetels te verdelen waren, het volgende resultaat :

⁵⁹ HUYSMANS, I., *Stationswijk Een kroniek van nu en toen*, in: *De Spycker*, jg.50, 1994, blz. 64.

⁶⁰ GAE – doos 533.3 – bundel 533.3.1 Gemeenteverkiezingen gemeenschappen

Lijst	aantal stemmen	Procent %	aantal zetels
Katholieken (lijst 1)	1980	75,5	10
Socialisten (lijst 2)	445	17	1
Liberalen (lijst 3)	197	7,5	0

Met 75 procent van de stemmen en 10 zetels in de gemeenteraad hadden de katholieken hun absolute meerderheid van voor de Eerste Wereldoorlog dus veilig weten te stellen. De drie arbeiders die op aanvraag van Jan Meeusen op de lijst waren opgenomen, raakten alledrie verkozen, hoewel Frans Noldus meteen na de bekendmaking van de uitslag voor de eer bedankte.⁶¹

Dat de arbeiders een dergelijke concessie van de katholieke elite wisten te verkrijgen, was op zich reeds een feit zonder voorgaande. Gedurende het interbellum zouden de arbeiders, en meer bepaald het Kristen Syndicaat onder leiding van Jan Meeusen, nog aantonen dat ze in staat waren om grote druk uit te oefenen.

De machtsverhoudingen en het burgemeesterschap van Kenis werden behouden, en de twee nieuwe groepen in Essen, die de traditionele macht konden bedreigen – de oudstrijders en de arbeiders – kregen beide hun vertegenwoordigers in de katholieke partij, zodat de socialisten slechts een minderheid van de bevolking konden aanspreken. Hiermee is meteen de reden aangegeven van de eerder tegenvallende resultaten van de socialistische partij. De liberalen hadden echter nog meer reden tot klagen, daar zij slechts in staat waren om een lijst van zes personen in te dienen, waarvan er geen enkele verkozen werd. Dit is overigens typerend voor de rol van de liberale partij in Essen tijdens het gehele interbellum; buiten de periode 1927 – 1933 waarin Joris De Coninck (verrassend) in de gemeenteraad kon zetelen, slaagden zij er nooit in een rol van betekenis te spelen in het gemeentebestuur.

Het gemeentebestuur voor de periode 1921-1926 werd als volgt samengesteld:

Kollege :

J. Kenis, burgemeester; Const. Loos en J. Van Dyck, schepenen en V. Van Meel, secretaris.

Raadsleden :

J. Oostvogels, P. Ceusters, Al. Van Loon, Ferd. Van Ginderen, V. Adr. Meeusen, Al. Van Tichelen, Alf. Nelen en Oct. Lauwers.

3.3. De periode 1921-1926 tot en met de gemeenteraadsverkiezingen van 1926

3.3.1. Partijstrijd

De rust in het dorp keerde terug en de katholieken zetten zich, als vanouds, aan het bestuur van Essen. Gewaarschuwd echter, te meer daar de socialisten lieten blijken dat ze geen intentie toonden om bij de pakken te blijven zitten. In het gemeenteraadsverslag van 21 mei 1921 viel te lezen dat Octaaf Lauwers, de enige socialistische verkozene, bereid was om de eed van trouw aan de monarchie af te leggen, maar slechts “*omdat de wet mij hiertoe verplicht*”, en dat deze eed geenszins afbreuk deed aan zijn republikeinse gevoelens”⁶².

Gesteund door het succes van de B.W.P., die in 1921 68 zetels wist te veroveren in de Kamer van Volksvertegenwoordigers (tegenover 44 in 1912)⁶³ bleven de Essense socialisten onvermoeid inspanningen leveren om hun partij uit te bouwen. In de periode 1921 – 1926 richtten zij een toneelkring voor kinderen, een coöperatieve winkel, voetbalclub “Excelsior” en de natuurvereniging “De natuurvrienden” in. De socialisten waren zich ook bewust van de sterke Vlaamsgezinde aanwezigheid bij het Essense katholieke kamp en keerden zich daar enigszins van af, getuige het tekenend conflict in 1921 binnen de pasopgerichte socialistische zangvereniging. De door de partij hiervoor benaderde Jef Van Hoof wou dat de socialistische zangkring zich op Vlaamse strijdlieden concentreerde. Van Hoof was overigens een bekend figuur binnen de Vlaamse Beweging; hij was niet alleen een gekend componist van Vlaamse liederen maar was tijdens WO I vanuit zijn Vlaamse overtuiging ook betrokken geweest bij het activisme⁶⁴. Toen deze “*grote strijder van de Vlaamse muziek*” zijn muzikale plannen aan de Essense socialisten uiteenzette stuitte hij op veel verzet, niet in het laatst van voorzitter Lauwers. Deze wenste de Essense afdeling en de zangvereniging meer te profileren via socialistische liederen, met als resultaat een intern conflict dat eindigde met het vertrek van Van Hoof⁶⁵.

Om hun acties te kunnen coördineren en het contact met gelijkgezinde personen te vergemakkelijken, gingen Lauwers en de zijnen over tot de bouw van een volkshuis, dat in

⁶¹ VERCAMMEN, L., *Een heel leven te Essen Jan Meeusen vertelt (°1890)*, in: *De Spycker*, jg. 34, 1977, nrs. 1-2, blz. 121.

⁶² GAE – notulen van de gemeenteraad 1920-1933

⁶³ GERARD, E., WITTE, E. e.a., *Geschiedenis van de Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers*, Brussel, 2003, blz. 453.

⁶⁴ LEYTENS, L., *HOOF, Jef Van*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel II, Tielt, 1998, blz. 1459-1461.

⁶⁵ WOUTERS, N., *Essen en Wouw, hetzelfde en toch verschillend. Een comparatieve prosopografie van verzet en collaboratie tijdens WO II in België en Nederland*, (onuitgegeven licenciaatsverhandeling), Gent, 1997, blz. 11.

1927 zijn voltooiing zou kennen.⁶⁶ Dit alles impliceerde echter niet dat het conservatieve Essen de socialisten had aanvaard. Vooral voorman Octaaf Lauwers diende het te ontgelden. Dermate getreiterd door zijn stationschef en op die manier ontzegd van iedere kans op promotie, gaf Lauwers in 1927 zijn ontslag als gemeenteraadslid, partijvoorzitter en algemeen beheerder van de B.W.P.-afdeling Essen en vroeg zijn overplaatsing naar Antwerpen aan.⁶⁷ Niettegenstaande hun inspanningen waren het toch niet de socialisten die bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1926 voor verrassingen zorgden, maar de liberalen. Na hun nederlaag van 1921 trokken zij hun lessen, organiseerden zich beter en voerden een campagne in aanloop naar de verkiezingen. Die verliepen echter niet zo rustig als de katholieken misschien hadden gehoopt, daar Jan Meeusen van het Kristen syndicaat wederom voor opschudding zorgde.

Meeusen had reeds in september '26 bezwaar ingediend tegen de lijst van de Katholieken! Op die lijst stelde Frans Gommeren zich kandidaat, maar volgens Meeusen bezat deze niet de Belgische nationaliteit.⁶⁸ Toen Meeusen dit de gouverneur ter ore deed komen en deze laatste informatie inwon bij de gemeente Essen, kreeg hij als antwoord van burgemeester Kenis dat “...[er] een in potlood voorlopig ingevuld formulier bestaat, dat de schijn heeft, bestemd te zijn tot [de] nationaliteitskeuze van Gommeren Frans.”⁶⁹ Verontwaardigd antwoordde de gouverneur dat “...uw bestuur Nu zeer goed weet dat mr. Gommeren geen Belg is...” en “Ik zet U aan in het vervolg nauwgezet de wettelijke voorschriften [op het vlak van de kiezerslijsten] na te leven”⁷⁰ De gekrenkte burgemeester Kenis repliceerde nog dat “...thans in onze gemeente de kiezerslijsten met de meest mogelijke zorg en nauwkeurigheid worden opgemaakt en bijgehouden”, maar ondertussen had Jan Meeusen zijn slag thuisgehaald. In een brief, gedateerd eind oktober '26, deelde de gouverneur mee dat de gemeenteverkiezingen geldig werden verklaard maar onder voorbehoud. De “kiezing van Gommeren, F. [wordt] nietig verklaard en Van Dyck, J.B. wordt in zijne plaats tot werkelijk lid uitgeroepen.”⁷¹ Het protest van Jan Meeusen mag aanzien worden als een voorbode voor de verkiezingen van 1932. Dat Meeusens' protest succes had kreeg nog een ander, onvoorzien gevolg. Meeusen was immers sedert '26 plaatsvervangend gemeenteraadslid en in 1929 kwam juist hoofdonderwijzer Jan Van Dijk, de man die gemeenteraadslid werd in de plaats van Frans

⁶⁶ NOLDUS, S., *Uit de tijd van toen...*, blz. 86.

⁶⁷ Lauwers' gezondheid zou hier ook onder lijden en de man zou op 18 oktober 1928 komen te overlijden.

HUYSMANS, I., *Historisch panorama...*, blz. 88.

⁶⁸ GAE – doos 533.3 – dos. 533.3.1 Gemeenteraadsverkiezingen algemeenheden.

⁶⁹ GAE – doos 533.3 – dos. 533.3.1 Gemeenteraadsverkiezingen algemeenheden.

⁷⁰ GAE – doos 533.3 – dos. 533.3.1 Gemeenteraadsverkiezingen algemeenheden.

⁷¹ GAE – doos 533.3 – dos. 533.3.1 Gemeenteraadsverkiezingen algemeenheden.

Gommeren, te overlijden, waardoor Jan Meeusen op 6 juli '29 als gemeenteraadslid zou worden beëdigd⁷².

3.3.2. de gemeenteraadsverkiezingen van 10 oktober 1926

Lijst 1 : Katholieken	Beroep	Naamstemmen
Kenis J.G.P.M.	steenbakker	107
Raats Adrianus	spoorwegbediende	44
Peters Alois	landbouwer	62
Loos C.P.J..	handelaar	66
Van Loon A.W.	landbouwer	38
Nelen Alois	boomkweker	83
Van der Zande Frans	Magazijnbediende	119
Nelen Antoon	Landbouwer	99
Meeusen Jan	Spoorwegbediende	84
Gommeren	Landbouwer	230
Van Dyck Jan	Onderwijzer op rust	91

Lijst 2 : Socialisten	Beroep	Naamstemmen
Lauwers octaaf	onderbureeloverste	44
Peeters August	tolbeambte	29
Van thillo jan	sigarenmaker	28
Suykerbuyk walter	diamantslijper	4
Donckers petrus	sigarenmaker	6
Kerstens Frans Jan	Houtbewerker	3
Lauwers wwe Danckaert Florence	Bediende	4
Noldus Eduard	Briefdrager	2
De Backer Willem	Dagloner	3
Cools echtg. Van Loon Anna	Huisvrouw	4
Claessens Alfons	Sigarenmaker	3

Lijst 3 : Liberalen	Beroep	Naamstemmen
De Coninck Joris J.M.	Sigarenfabrikant	109

⁷³

De uiteindelijke uitslag van deze verkiezingen zag er als volgt uit, met de respectievelijke winst of verlies t.o.v. de vorige gemeenteraadsverkiezingen tussen haakjes :

Lijst	Aantal stemmen	%	Aantal zetels
Katholieken	1996 (+16)	64,0 (-11,5)	9 (-1)
Socialisten	576 (+131)	18,4 (+1,4)	1 (+0)
Liberalen	551 (+354)	17,6 (+10,1)	1 (+1)

⁷² KUYPS, J. en KUYPS, W., *Een heel leven te Essen...*, blz. 41.

⁷³ PAA – reeks gemeenteverkiezingen - Essen

De Katholieken konden dus wederom hun alleenheerschappij veilig stellen, zij het met een zetel minder dan tijdens de vorige ambtstermijn.

Met 551 stemmen zorgden de Liberalen voor de grootste verrassing bij de verkiezingen van '26, een resultaat waarmee voorman Joris De Coninck meteen zijn plaats in de gemeenteraad verkreeg. Hij vormde op zichzelf de liberale lijst en met succes, daar de Essense liberalen tijdens het hele interbellum nooit meer een dergelijk resultaat zouden behalen als in 1926. Hieruit valt dan ook te concluderen dat zij vielen of stonden met de persoon van De Coninck; hij was de drijvende kracht achter de partijafdeling en zonder hem zou er misschien zelfs geen liberale lijst geweest zijn in de gemeente. De socialisten haalden nauwelijks meer stemmen dan 5 jaar voordien, en zij kozen ter vervanging van de inmiddels zieke Lauwers de tolbeambte Gust Peeters. Het succes van de B.W.P. in 1925 op nationaal niveau, waar zij met 39,43 % der stemmen voor het eerst in een rooms-rood kabinet stapte, vond dus geen navolging in de Essense dorpspolitiek⁷⁴.

De gemeenteraad voor de periode 1926 – 1933 werd als volgt samengesteld⁷⁵ :

Kollege :

J. Kenis, burgemeester; C. Loos en Al. Peeters, schepenen en V. Van Meel, sekretaris

Raadsleden :

J. Van Dyck, Al. Van Loon, O. Lauwers, A. Raats, J. De Coninck, Al. Nelen, F. V.d. Zande en Ant. Nelen.

3.3. De periode 1926 – 1933 en de gemeenteraadsverkiezingen van 1932

3.4.1. Partijstrijd

Deze periode liet zich kenmerken door de zich inzetende economische crisis, wat uiteindelijk ook zijn effect zou hebben op de uitslagen van de liberalen, die hun enige zetel in de gemeenteraad verloren en gedurende het interbellum geen rol van betekenis meer zouden spelen in de gemeente. Tevens zag men in de gemeenteraad een aantal veranderingen ten opzichte van de verkozen lijst raadsleden; Jan Meeusen, die intussen ook voorzitter van het ACW⁷⁶ was geworden, zetelde ter vervanging van de overleden J. Van Dyck en tolbeambte

⁷⁴ HUYSMANS, I., *Historisch panorama...*, blz. 88.

⁷⁵ GAE – doos 533.3 gemeenteverkiezingen

⁷⁶ Het eerdere Kristen Syndicaat werd in 1923 opgenomen in het ACW, het Algemeen Christelijk Werkersverbond. Dit verbond had overigens veel gematigd Vlaamsgezinde leiders, zoals H. Heyman en P. Pouillet.

WITTE, E., CRAEYBECKX, J. en MEYNEN, A., *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden*, Antwerpen en Brussel, 1997, blz. 164.

Gust Peeters zetelde in de plaats van de overleden Octaaf Lauwers. Daarnaast nam Peeters de rol van partijvoorzitter van de B.W.P. – Essen op zich, terwijl de functie van algemeen beheerder overgedragen werd aan Willem Merks⁷⁷.

Op de uit Amsterdam afkomstige Merks wordt hieronder even dieper ingegaan, daar deze markante figuur na de dood van Lauwers één van de stuwende krachten achter de B.W.P.-afdeling Essen was. Merks was klaarblijkelijk een overtuigd en actief links figuur, die vaak verder ging dan zijn strijdmakkers in het provoceren van de katholieke krachten in de gemeente. Omwille van het feit dat zijn “*nogal links getinte activiteiten*” de partij-instanties “*vaak slapeloze nachten bezorgden*”⁷⁸ diende hij ontslag te nemen als algemeen beheerder, een functie die werd overgenomen door Frans Noldus.

Zijn bezigheden zouden hem echter niet enkel zijn positie in de B.W.P.- Essen kosten, maar ook zijn functie in het uitvoerend bestuur van de Anti – Oorlogsliga. Tijdens de Spaanse Burgeroorlog en de opkomst van het Nazisme in Duitsland ving Merks vluchtelingen uit beide landen op en, indien nodig, voorzag hij ze van papieren en/of speelde hij ze door naar “*één of ander doorgangscentrum*”⁷⁹. Dergelijke activiteiten gingen niet onopgemerkt voorbij, en het duurde dan ook niet lang voordat de partijleiding lucht kreeg van de bezigheden van Merks en hem ‘adviseerde’ om ontslag te nemen uit het uitvoerend bestuur van de Anti – Oorlogsliga, waarvan hij één der medestichters was geweest⁸⁰. Steeds in het oog gehouden en verdacht van staatsgevaarlijke praktijken verdween Merks uiteindelijk uit Essen.

Voor het echter zo ver kwam organiseerde Willem Merks in de aanloop naar de verkiezingen van 9 oktober 1932 een anti – oorlogsmars in de gemeente tijdens het weekend van 27 en 28 september ’32. Op zaterdagavond stapten reeds meer dan 1000 betogers met fakkels door Essen, en de volgende dag verzamelden aldus een 20.000 mensen van verschillende nationaliteiten zich in de nauwe straten van het grensdorp, achter de Antwerpse harmonie “De Werker”⁸¹.

Een dergelijke massamanifestatie was nooit eerder vertoond in het kleine grensdorp, maar dit socialistische machtsvertoon zou, zoals zal blijken, geen invloed hebben op de uitslag van de gemeenteraadsverkiezingen die 10 dagen later zouden volgen.

⁷⁷ HUYSMANS, I., *Historisch panorama...*, blz. 89.

⁷⁸ NOLDUS, S., *Uit de tijd van toen...*, blz. 87.

⁷⁹ NOLDUS, S., *Uit de tijd van toen...*, blz. 89.

⁸⁰ NOLDUS, S., *Uit de tijd van toen...*, blz. 89.

⁸¹ Dit cijfer van 20.000 man hebben wij overgenomen uit het artikel van Huysmans. Huysmans was echter zelf ook een overtuigd socialist en dit cijfer dient dan ook met het nodige zout genomen te worden, temeer daar hij geen bron vermeldde.

HUYSMANS, I., *Historisch panorama...*, blz. 90.

Wie wel voor consternatie zorgde bij die verkiezingen was Jan Meeusen, sinds '29 gemeenteraadslid en inmiddels ook voorzitter van de lokale ACW-afdeling.

Meeusen had namens het ACW reeds meerdere malen om een schepenzetel verzocht, wat hem echter steeds geweigerd werd. Deze vraag naar een zetel fundeerden Meeusen en het ACW met het argument dat er te weinig openbare werken in Essen werden uitgevoerd⁸². Uiteindelijk besloten Meeusen en stationschef Carpentier om contact op te nemen met het ACW-hoofdbestuur, dat hen toestemming verleende om bij de volgende verkiezingen met een eigen, christendemocratische lijst op te komen, op voorwaarde dat deze volledig samengesteld zou zijn uit arbeiders. Hiertegen kwam echter reactie binnen de Essense politiek, zowel van katholieke als van socialistische zijde. Tijdens de campagne voor de verkiezingen gaven katholieken bidprentjes uit, waarin de “Vereenigde Katholieken van Essen” de bevolking, in de beste traditie van de Vlaamse rijk, opriepen om traditioneel katholiek te blijven stemmen:

*“Spaar ons ook voor onpartijdigheid
Want voor hen zijt Gij o God: onzijdigheid
Dat zij kiezen mogen: katholiek
Zoo voor Godsdiens als voor politiek”⁸³*

Meeusen en de zijnen kregen niet enkel veel tegenwind van hun vroegere partijgenoten, maar ook van de geestelijkheid en de burgerij, die stelden *“durft dat werkvolk zijn kop opsteken!”*⁸⁴.

De socialisten van hun kant stonden dan weer zeer sceptisch ten opzichte van de drijfveren van Meeusen en Carpentier. Zij meenden dat de vermeende schepenzetel, waar alles om begonnen was, slechts een voorwendsel was om met een scheurlijst op te kunnen komen om zo, middels een katholieke arbeiderslijst, stokken in de socialistische wielen te kunnen steken⁸⁵.

3.4.2. De gemeenteraadsverkiezingen van 9 oktober 1932

Niettegenstaande het feit dat de Christendemocratische scheurlijst nergens met open armen werd ontvangen, beten Meeusen en Carpentier door, en de lijsten voor de gemeenteraadsverkiezingen van 1932 zagen er als volgt uit :

⁸² KUYPS, J. en KUYPS, W., *Een heel leven te Essen...*, blz. 23.

⁸³ KUYPS, J. en KUYPS, W., *Een heel leven te Essen...*, blz. 23.

⁸⁴ *Voor burgemeester was ik niet verwaand genoeg*, in : *Gazet van Antwerpen*, 25/10/1983.

⁸⁵ NOLDUS, S., *Uit de tijd van toen...*, blz. 91.

Lijst 1: Socialisten	Beroep	Naamstemmen
Van Thillo, J.	Sigarenmaker	67
Noldus, F.A.	Diamantbewerker	20
Verleynsen, P.J.C.	Metaalbewerker	30
Snepvangers, F.	Spoorwegbediende	14
Cools, A. echtg. Van Loon	Zonder beroep	10
Van Hees, J. echtg Cools	Zonder beroep	5
Ickroth, C.	Sigarenmaker	4
Hollanders, D.	Spoorwegbediende	6
Van Ginderen, C.	Havenarbeider	4
Thielemans, A.	Metselaar	2
Van Hees, J.N.	Timmerman	4

Lijst 2: Liberalen	Beroep	Naamstemmen
De Coninck, J.J.M.	Sigarenfabrikant	157
Goossenaerts, J.	Landbouwer	16
De Langhe, A.A.	Bediende	3
Beugnies, J.	Gepensioneerde	11
Van Agtmaal, R.J.	Landbouwer	2
Craey, G.C.	Spoorwegarbeider	7
Van Aert, F.	Plafonneerder	2
Beysens, A.F.	Diamantbewerker	1
Suykerbuyk, A.C.	Zonder Beroep	3
De Coninck, B.	Steno-dactylograaf	9
Willeme, A.	Arbeider	43

Lijst 3: Christendemocraten	Beroep	Naamstemmen
Meeusen, J.A.	Spoorwegbediende	130
Carpentier, A.L.J.	Statieonderoverste	61
Vanderzande, F.	Autovoerder	51
Raats, A.	Spoorwegarbeider	42
Gommeren, F.J.	Slachtersgast	51
Antonissen, C.	Mekaniker	28
Brosens, F.	Spoorwegbediende	40
Raymakers, P.	Arbeider	8
Van Campen, L.	Bediende	26
Linders, J.	Gepensioneerde	9
Van Dorst, K.C.	Plafonneerder	11

Lijst 4: Katholieken	Beroep	Naamstemmen
Loos, C.	Uittredend schepen	186
Peeters, A.	Uittredend schepen	132
Kenis, J.	Burgemeester	226
Vande Keybus, A.	Landbouwer	220
Van Loon, A.	Landbouwer en uittredend gemeenteraadslid	157
Dierckxsens, E.	Nijveraar	300
Roemer, J.	Handelaar	291

Nelen, A.	Boomkweker en uittredend gemeenteraadslid	184
Deckers, G.	Handelaar	166
De Crom, L.	Landbouwer	135
Denissen, J.	Bediende	204

De uitslagen van de verkiezingen waren als volgt, met de respectievelijke winst of verlies t.o.v. de vorige gemeenteraadsverkiezingen tussen haakjes :

Lijst	Aantal stemmen	%	Aantal zetels
Katholieken	1717 (-279)	47,9 (-16,1)	7 (-2)
Christendemocraten	788 (+788)	22,0 (+22,0)	2 (+2)
Socialisten	697 (+121)	19,4 (+1,0)	2 (+1)
Liberalen	383 (-168)	10,7 (-7,9)	0 (-1)

Niettegenstaande de Christendemocratische scheurlijst, en de lichte winst voor de socialisten, behaalde de traditionele katholieke partij nog steeds de absolute meerderheid. De opzet van Meeusen, om voldoende stemmen te halen om een wapen in handen te hebben om concessies van de katholieken zo nodig af te dwingen, was mislukt. Moest zijn Christendemocratische lijst immers twee zetels meer behaald hebben, had hij kunnen ‘dreigen’ met een coalitie met de socialisten.

Terwijl de liberalen hun zetel kwijt speelden, slaagden de socialisten er zowaar in om een tweede zetel te bekommen, één voor Jan van Thillo en één voor Frans Noldus.

Opvallend in deze uitslag was ook de score van de ‘coming man’ binnen de katholieke partij, Emiel Dierckxsens (Lijst 4, plaats 6): 300 naamstemmen. Dierckxsens eerste deelname aan de gemeenteraadsverkiezingen bezorgde hem meteen het hoogste aantal naamstemmen van alle kandidaten. De populariteit van Dierckxsens vloeide voort vanuit zijn engagement in het Essens dorpsleven; als voorzitter van zowel De Gilde Vlaamsch Katholiek Leven als de VOS vervulde hij niet enkel een belangrijke rol op cultureel vlak maar ook op Vlaams vlak in de gemeente. De precieze functie van Dierckxsens en zijn programma op Vlaams gebied wordt besproken in Hoofdstuk 4 onder punt 7.

Het gemeentebestuur voor de volgende periode :

Kollege :

J. Kenis, burgemeester; C. Loos en Al. Peeters, schepenen, en V. Van Meel, sekretaris.

Raadsleden : J.A. Meeusen, Al. Van de Keybus, A. Carpentier, J. Van Thillo, Fr. Noldus, Em. Dierckxsens, J. Roomer en J. Denissen.

3.5. De periode 1933 – 1938 tot en met gemeenteraadsverkiezingen van 1938

3.5.1. Partijstrijd

Al vrij vroeg in deze periode zien we dat de christen-democratische partij van Meeusen geen echte oppositie vormde en in de gemeenteraadszittingen steeds aanleunde bij de katholieke meerderheid. De stemmingen inzake voorstellen werden steevast met respectievelijk 9 stemmen voor en twee tegen of vice versa aangenomen of verworpen, daarbij telkenmale de socialisten buiten spel zettende. Het bange vermoeden van de socialisten dat dit gebeuren zou, werd bevestigd, getuige ook de bemerkingen van socialistisch voorman Sooi Noldus omtrent de katholieke scheurlijst: *“Elk voorstel van onzentwege, dat aan de werknemers moest ten goede komen, werd benevens de meerderheid ook door de Kristendemokraten, namelijk Meeusen en Carpentier, afgewezen.”*⁸⁶ De socialisten waren dus niet enkel teleurgesteld dat zij de enige oppositie vormden, maar ook dat elk voorstel van hunnerwege, hoe klein ook, werd afgewezen. Voorbeelden hiervan waren er doorheen het Interbellum te over, maar een bijzonder tot de verbeelding sprekend voorbeeld wordt hieronder aangehaald. Waar katholieke en Vlaamse initiatieven in het dorp steeds op de (geldelijke) steun van het gemeentebestuur konden rekenen (de door de V.O.S. jaarlijks ingerichte wielervedstrijd kreeg bijvoorbeeld telkens geldelijke steun van de gemeentekas), werden socialistische festiviteiten zo veel mogelijk geboycot. In een gemeenteraadsverslag uit het najaar van 1936 vindt men hier een treffend voorbeeld van. De socialistische turnclub ‘Volharding’ had namelijk een vraag ingediend om een financiële bijdrage te verkrijgen om zo deel te kunnen nemen aan een turnolympiade. Deze vraag was allesbehalve vreemd, daar de gemeente eerder reeds de plaatselijke kajotters (K.A.J., de Katholieke Arbeidersjeugd) had gesteund bij het inrichten van een sportwedstrijd en het bekostigen van een uitstap⁸⁷. Deze vraag werd echter verworpen, uiteraard met 9 stemmen tegen 2, *“om reden dat het toekennen van dergelijke toelage een voorgaande zou daarstellen voor alhier bestaande maatschappijen bij hunne deelname aan in andere plaatsen ingerichte feestelijkheden of bijeenkomsten.”* Wanneer de boerengilde van het gehucht Hoek in diezelfde vergadering een bede deed voor een toelage voor haar veeprijskamp, besliste het gemeentebestuur, met 9 stemmen voor en 2 tegen, dat ze best 500 frank kon missen⁸⁸. Dergelijke voorvallen waren typerend voor het hele interbellum. Ook in de bedeling van posten waar de gemeente haar zeg in had werden socialisten

⁸⁶ NOLDUS, S., *Uit de tijd van toen...*, blz. 91.

⁸⁷ GAE – Gemeenteraadsverslagen 1933 – 1940.

⁸⁸ GAE – Gemeenteraadsverslagen 1933 – 1940.

systematisch geweed. Bij het zoeken naar een nieuw bestuurslid voor de commissie van openbare onderstand bijvoorbeeld, waren er in 1935 twee kandidaten : Henri Naulaerts, raadslid van de “Gilde Vlaams katholiek leven” en actief lid binnen de V.O.S., en timmerman Robert Van Hees, die in datzelfde jaar het partijvoorzitterschap van de B.W.P.- Essen had overgenomen van Gust Peeters⁸⁹. Uiteraard werd Naulaerts met 9 stemmen verkozen maar schijnbaar had men aanvankelijk over het hoofd gezien dat “*de wet bepaalt dat elk titelvoerend lid ook een plaatsvervanger moet hebben*”⁹⁰. Vanuit het niets stelde gemeenteraadslid Jan Van Loon zich kandidaat, zodat hij met 9 stemmen tegen 2 boven Robert Van Hees verkozen kon worden als plaatsvervanger.

Uit bovenstaande mag duidelijk zijn dat Meeusen en Carpentier in de praktijk dus net zo goed voor de katholieke lijst hadden kunnen zetelen, en bij de verkiezingen van 1938 zouden zij dan ook weer op die lijst opgenomen worden, of zoals Noldus het stelde “*waren beide schaapjes reeds naar de oude stal weergekeerd.*”⁹¹ De katholieken hadden de totale macht in de gemeente en zij duldden dan ook geen provocaties van linkse zijde, noch in de gemeenteraad, noch in het dorpsleven. Dit bleek ondermeer uit het verbod dat de gemeenteraad uitvaardigde (met een meerderheid van 9 stemmen) tegen de film “*Heldenkermis*”, een vertoning die was ingericht door de socialisten. In deze satirische prent uit 1935 werd onder meer de hypocrisie van de katholieke kerk aangekaart en zag het Vlaamse volk, dat vaak de satire niet doorzag, zich afgeschilderd als collaborateurs. In de rechtse pers werd er met de film de vloer aangeveegd, en werd ze “*een aanslag op de waardigheid van het Vlaamse volk*” genoemd⁹². Een dergelijke film kon voor het katholieke gemeentebestuur van Essen duidelijk niet door de beugel, op een moment echter dat een andere cinemazaal in Essen, Agora regelmatig door radicaal – rechtse elementen uit de gemeente werd gebruikt voor de vertoning van propagandafilms en het houden van meetings⁹³.

3.5.2. De gemeenteraadsverkiezingen van 16 oktober 1938

Daar de eensgezindheid in het katholieke kamp in de periode '32 – '38 was weergekeerd, en de liberalen de hoop door te breken in de gemeente definitief hadden laten varen, werden er in

⁸⁹ HUYSMANS, I., *Historisch panorama...*, blz. 91.

⁹⁰ GAE – Gemeenteraadsverslagen 1933 – 1940.

⁹¹ NOLDUS, S., *Uit de tijd van toen...*, blz. 92.

⁹² STRIJD, 5 september 1936.

⁹³ HUYSMANS, I., *Historisch panorama...*, blz. 90.

Essen bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1938 slecht twee lijsten ingediend, een katholieke en een socialistische.

Lijst 1 : Socialisten	Beroep	Naamstemmen
Van Thillo, Jan	Sigarenmaker	107
Noldus, Frans	Diamantbewerker	42
Van Hees, Robert	Timmerman	24
Peeters, August	Schilder	7
Snepvangers, Ferdinand	Spoorwegbediende	11
Cools, echtg. Van Loon, Anna	Zonder beroep	18
Guns, Jozef	Spoorwegarbeider	9
Ickroth, Corneel	Sigarenmaker	3
Donkers, Leopold	Arbeider	12
Van Dorst, Jan Frans	Arbeider	13
Cools, Henri	Metser	27

Lijst 2 : Katholieken	Beroep	Naamstemmen
Kenis, Julius	Nijveraar	245
Loos, Constant	Rentenier	128
Meeusen, Jan	Spoorwegbediende	91
Peeters, Alois	Landbouwer	175
Denissen, Jozef	Bediende	461
Van Loon, Alois	Landbouwer	355
Van de Keybus, Alois	Landbouwer	420
Dierckxsens, Emile	Nijveraar	264
Carpentier, Albrecht	Spoorwegbediende	100
Deckers, Gerardus	Koopman	577
Roomer, Jacobus	Handelaar	709

94

Bovenstaande gaf volgend resultaat, met de respectievelijke winst of verlies t.o.v. de vorige gemeenteraadsverkiezingen tussen haakjes:

Lijst	Aantal stemmen	%	Aantal zetels
Katholieken	3145 (+1428)	78,8 (+30,9)	10 (+3)
Socialisten	848 (+151)	21,2 (+1,8)	1 (-1)

De katholieken, terug verenigd, stonden sterker dan ooit gedurende het interbellum. Bij afwezigheid van de liberalen wisten zij met een overweldigende 79% van de stemmen en 10 zetels de absolute meerderheid in de gemeenteraad te bekomen. Niettegenstaande de bescheiden socialistische stemmenwinst van een kleine 2% behaalden zij slechts 1 zetel, die naar sigarenmaker Jan van Thillo ging. Sooi Noldus, intussen voorzitter van de partijafdeling na het ontslag van de ontgoochelde Robert Van Hees, werd noodgedwongen zijn opvolger, daar hij elf stemmen te kort kwam om een zetel te behalen. Het feit dat de socialisten, bij

afwezigheid van een liberale lijst, slechts 1,8% stemmenwinst realiseerden, toont aan dat de voorheen liberale stemmen in '38 integraal naar de katholieke lijst gingen, en staft de veronderstelling dat politiek katholicisme de norm was.

Het gemeentebestuur waar Essen de Tweede Wereldoorlog mee inging zag er dus als volgt uit:

Kollege: J. Kenis, burgemeester; C. Loos en Al. Peeters, schepenen en V. Van Meel, sekretaris.

Raadsleden : J.A. Meeusen, Al. Van de Keybus, J. Van Thillo, E. Dierckxsens, J. Roomer, J. Denissen, G. Deckers en Al. Van Loon.

Hierbij dient te worden opgemerkt dat Jacob Roomer zich aanvankelijk kandidaat stelde voor de positie van schepen. Hoewel hij bij de verkiezingen met 709 naamstemmen goed was voor 22,5 % van de katholieke stemmen werd Alois Peeters boven hem verkozen met 9 stemmen tegen 1.

3.6. Vlaamsvoelendheid in het gemeentebestuur ondanks de voorzitter

Zoals in de volgende hoofdstukken duidelijk zal worden zettelden doorheen het interbellum in het Essens gemeentebestuur steeds een meerderheid aan raadsleden die openlijk katholiek en Vlaamsgezind waren, hetzij vanuit de VOS, hetzij vanuit de Gilde Vlaamsch Katholiek Leven, of vanuit beide zoals Emiel Dierckxsens. De Essense burgemeester Kenis voor de periode 1919-1939 was echter allesbehalve een Vlaamsgezind iemand. Kenis was van huis uit Franstalig opgevoed en ontwikkelde na WO I een latent anti-flamingantisme⁹⁵. Vanaf het begin van de jaren '20 was Kenis voorzitter van de katholieke muziekkapel 'Concordia'. Toen in november '21 het bestuur van de vereniging naar Antwerpen af wilde reizen om de huldiging van burgemeester Frans Van Cauwelaert bij te wonen werd dit "*uit vrees van noodlottige gevolgen voor de goede verstandhouding in het bestuur*" afgelast. We lezen hier echter de drukking van voorzitter Kenis, die tegen het plan gekant was⁹⁶. Toen Concordia-bestuurslid Van Roosendaal, tevens bestuurslid van de Gilde Vlaamsch Katholiek Leven, later die maand voorstelde om Van Cauwelaert, die in het Gildenhuis van Essen een voordracht kwam houden, aan het station af te halen, dreigde voorzitter Kenis zelfs met ontslag. Door de bemiddeling van de voorzitter van de Gilde, Jozef de Ley, mochten de Concordia-muzikanten Van Cauwelaert toch afhalen, zij het zonder vaandel en niet onder de naam "Concordia".⁹⁷

⁹⁴ GAE – Gemeenteraadsverkiezingen algemeenheden

⁹⁵ interview Herman Suykerbuyk – 5/11/04.

⁹⁶ VAN MEEL, F., *Harmonie "Concordia"*, in: *De Spyccker*, jg. 25, 1968, nrs. 1-2, blz. 69.

⁹⁷ VAN MEEL, F., *Harmonie "Concordia"*, in: *De Spyccker*, jg. 25, 1968, nrs. 1-2, blz. 69.

Ook het incident met de zus van Kenis in 1931 zorgde in Essen voor heel wat opschudding: In dat jaar vierde een Essens koppel hun gouden bruiloft en bij die gelegenheid hadden de burens de straat versierd, onder meer met leeuwenvlaggetjes. Dat was echter zonder de zus van de burgemeester gerekend, want: “*een echte leliaartsche, [voor wie] alles wat Vlaamsch is uit den booze is, heeft die leeuwenvlagjes verscheurd*”. Dit zorgde binnen de Essense gemeenschap voor een polemiek die uiteindelijk leidde tot het uitgeven van een pamfletje waarin gesteld werd:

*“of zie daar komt de leliaartsvrouw met haren reuzen arendsklaww,
en sleurt het leeuwken bij zijn maan, ranselt scheurt de leeuwenwaan!
De trotsche vrouw, van Essensch gouw. Haar leliaartsstandaard is wel blauw!
Wacht een jaartje! – Ei: de leeuwenklaww zal zich wreken op het leliaartsgraww!
Gedenkt: - Gij Fransche knechten dat lamme goedzak nog kan vechten!
En bij een volgend slag der Gulden sporen uw troontje wellicht gaat verloren!”⁹⁸*

In dit stukje werd duidelijk verwezen naar de gemeenteraadsverkiezingen van 1932, waarbij Kenis schijnbaar afgerekend diende te worden op de arrogantie van zijn zus. Zoals gezien gebeurde dit niet, en bleef Kenis na '32 aan als burgemeester, maar het incident illustreert wel dat het zich anti-Vlaams opstellen in Essen niet zonder reactie bleef. Indien de zus van de burgemeester op een dergelijke tegenwind kon rekenen, mag gesteld worden dat een zekere mate van Vlaamsgezindheid eerder de norm was in het Essen van het interbellum.

3.7. Conclusies: De Essense gemeentepolitiek voor de periode 1919 – 1939

Een eerste feit dat in het oog springt inzake de Essense politieke situatie ten tijde van het Interbellum, is de blijkbaar onaantastbare Katholieke suprematie (zie fig. X) en de continuïteit die deze bracht; personen als burgemeester Kenis, schepens J. Cools en sekretaris Vincent van Meel waren gedurende gans de periode 1919 – 1939 op het gemeentehuis te vinden. De Vlaamsgezinde elementen waren, zoals duidelijk zal worden elders in dit werk, sterk vertegenwoordigd in het gemeentebestuur daar er een grote mate van overlapping was tussen het gemeentebestuur en het bestuur van andere (Vlaams - katholieke) organisaties en verenigingen in de gemeente. De elite van gegoede middenstanders en landbouwers die tot en

met de Eerste Wereldoorlog de macht in Essen in handen had, zwaaide tijdens het Interbellum nog steeds de plak, ware het niet dat zij steeds meer en meer rekening diende te houden met de arbeiders. Dat politiek katholicisme de norm was, mag ook blijken uit het feit dat bij de afwezigheid van een liberale lijst, de liberale stemmen integraal naar de katholieke lijst gingen.

De strijd van de arbeiders binnen de katholieke zuil om meer erkenning en inspraak, was ook in Essen aan de orde van de dag. Net zoals elders in het land, en in het bijzonder in Vlaanderen wensten zij na de invoering van het algemeen enkelvoudig stemrecht een ruimere vertegenwoordiging op de electorale lijsten⁹⁹. De inspanningen van Jan Meeusen vanuit het Kristen – Syndicaat / ACW waren hier niet vreemd aan. Mede door zijn initiatieven slaagden de Essense katholieken erin de arbeiders aan zich te binden, en hen uit de handen van de socialisten te houden. Hetzelfde kan men zeggen van de oud-strijders, eveneens een machtige groep in het dorp na WO I, maar geïncorporeerd in de katholieke lijst. De socialisten, die stelselmatig gebrandmerkt en gemarginaliseerd werden, zowel door de Essense geestelijke als ‘wereldlijke’ overheid, spraken dus steeds slechts een minderheid van het electoraat aan. De Essense politiek werd dus eigenlijk de hele periode gekenmerkt door een grote doorzichtigheid, met eigenlijk enkel de klassieke katholieke – socialistische strijd op het voorplan zonder inmenging van andere partijen. Dat deze strijd bijwijlen bijzonder hevig gevoerd werd, is mede te verklaren door het feit dat de gemeente reeds zeer vroeg een goed uitgebouwde socialistische partij kende. Het feit dat in Essen gedurende het gehele interbellum minstens één socialistisch verkozene in de gemeenteraad zetelde, kende in het kanton Brecht zijn gelijke niet. Bij de gemeenteverkiezingen van 1938 bekwamen de socialisten enkel in Essen en Kalmthout een zetel, elders in de Noorderkempen waren zij er op dat moment nog steeds niet in geslaagd om een groot genoeg publiek aan te spreken (zie bijlage 1).

De liberalen slaagden er gedurende de hele tussenoerlogse periode niet in om een rol van betekenis te spelen in de gemeente, zij stonden of vielen met de persoon van Joris De Coninck, en toen deze laatste besloot om de handdoek in de ring te werpen, verloor de partij haar bestaansrecht.

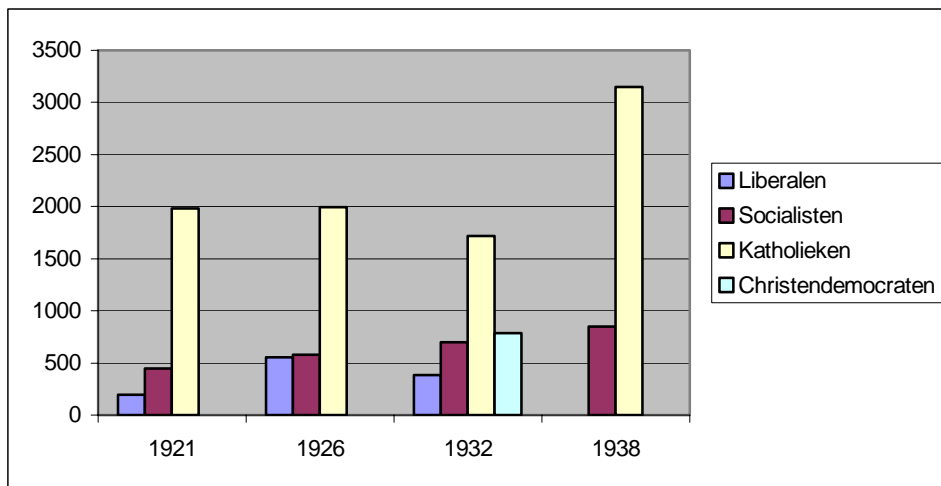
Hoewel er in de gemeente VNV'ers aanwezig waren, kwamen deze nooit met een aparte lijst op, zelfs niet in 1938, toen in vele Vlaamse gemeenten katholieken en Vlaams – nationalist

⁹⁸ TIRELIREN, A., *Nieuwsjes: Essense flaminganten in 1931*, in: *De Spycker*, jg.28, 1971, blz. 190.

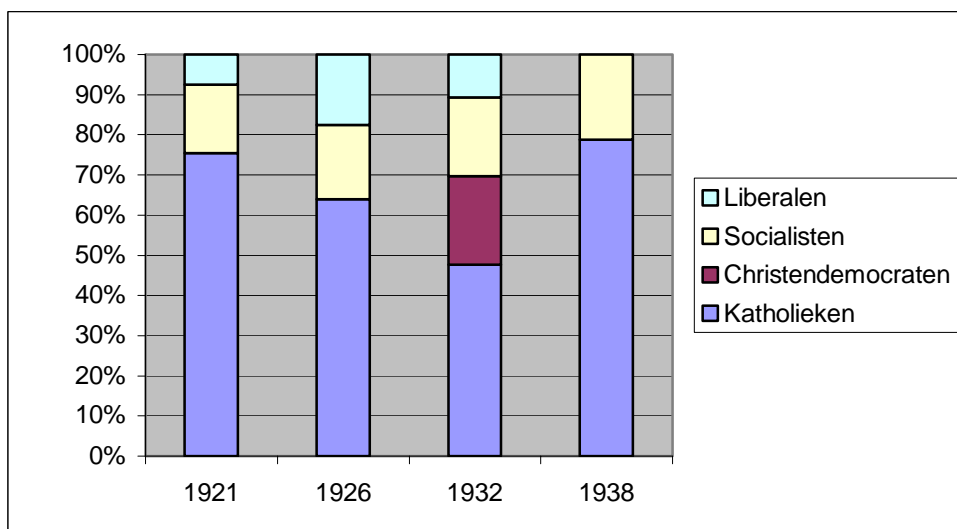
⁹⁹ WITTE, E., CRAEYBECKX, J. en MEYNEN, A., *Politieke geschiedenis van België van 1830 tot heden*, 1997, Antwerpen en Brussel, blz. 163.

elkander vonden in de Concentratie – lijsten. De reden hiervoor zou gemakkelijks halve gezocht kunnen worden in de veroordeling door de Belgische bisschoppen in 1936 van al wie een autoritaire staatsvorm voorstond, maar is, zoals in een verder hoofdstuk van dit werk besproken zal worden, toch ietwat gecompliceerder.

Figuur 5: het absolute aantal stemmen behaald per partij per gemeenteraadsverkiezing

Figuur 6: het relatief aantal behaalde stemmen per partij per gemeenteraadsverkiezing

Hoofdstuk IV : De Gilde Vlaams katholiek leven – afdeling Davidsfonds Essen

4.1.) Ter inleiding

Op 15 januari 1875 stichtten een aantal Leuvense professoren en studenten van het bekende studentengenootschap “met Tijd en Vlijt” het Davidsfonds. Ze wilden hiermee een katholieke tegenhanger creëren voor het geliberaliseerde Willemsfonds, dat meer en meer een duidelijk vrijzinnige en anti-katholieke koers was gaan varen. De vereniging werd genoemd naar de Leuvense hoogleraar Jan Baptist David (1801-1866). Ze nam zich voor de “studie en het gebruik van de ‘Vlaamse taal’ aan te moedigen, alles wat kon strekken tot de verstandelijke en zedelijke ontwikkeling van het Vlaamse volk te behartigen en de nationale geest op te bouwen en te behartigen”. Deze doelstellingen kregen vrij vlug concrete gestalte in de gebalde leuze: “voor godsdienst, taal en vaderland”, wat hun penetratie en verspreiding mede bevorderde.¹⁰⁰

Het Davidsfonds heeft een indrukwekkende activiteit ontwikkeld voor de verheffing van het Vlaamse volk én op godsdienstig gebied én in de Vlaamse ontvoogdingsstrijd. Met meestal bescheiden middelen heeft het haast een eeuw lang de Vlaamse bevolking een niet te onderschatten stuk katholieken Vlaamse opvoeding bijgebracht via bibliotheken, voordrachten, toneelopvoeringen, studiedagen, enz. De organisatie groeide na de Eerste Wereldoorlog dan ook uit tot een machtige groepering, die onafgebroken bleef aangroeien totdat ze piekte in 1932, met meer dan 75.000 leden en 366 afdelingen, verspreid over het hele Vlaamse land. Eén van die afdelingen was die van Essen, ontstaan in 1927 doordat de in de gemeente aanwezige ‘Gilde Vlaamsch Katholiek Leven’ (GVKL) zich bij het Davidsfonds aansloot.

Vertrekkend vanuit het bovenstaande lijkt het ons dat in een studie over het vlaams-nationalisme in Essen de Davidsfonds-afdeling zeker niet mag ontbreken. Dit hoofdstuk is opgevat rond het breekpunt 1927, het jaar waarin de Gilde Vlaams Katholiek Leven een afdeling van het Davidsfonds werd.

4.2.) Oprichting van de Gilde. Doel en werking tot aan de Eerste Wereldoorlog

In juni 1913 zag de “Gilde Vlaamsch Katholiek Leven” het levenslicht in de gemeente en zij vatte haar werking aan in november van dat jaar, met een openingsvoordracht van Dr. August

¹⁰⁰ 1875 – 1985 110 jaar Davidsfonds Sint Niklaas, St. Niklaas, 1985, blz. 2.

Borms, die voor de Essenaren “*De invloed der taal op de volksoontwikkeling*”¹⁰¹ uiteenzette.

Het aanvankelijk bestuur van de Gilde was als volgt samengesteld :

Hoofdmannen : Constant Loos en Jozef De Ley

Schrijvers : Al. Van Rosendaal en R. Meersseman

Schatbewaarder : Const. Van Gastel

Raadsleden : H. Ameels, J. Kenis, Joz. Meynants, J. Van Dyck, Cl. Van Meel en N. Wauters

Hierbij valt vooral de latere burgemeester Jules Kenis op, in 1913 echter nog in de hoedanigheid van gewoon gemeenteraadslid¹⁰², temeer daar Kenis “*niet bepaald bekend stond als een vlaamsvoelend iemand.*”¹⁰³ Het schijnt ons aannemelijk dat iedere Vlaamsgezindheid van Kenis verdween na WO I, omwille van de collaboratie van het activisme, hoewel hij waarschijnlijk nooit een echte flamingant is geweest.

In zijn eerste uitgave van “*Ons Werk in en betreffende de Gilde ‘Vlaamsch Katholiek Leven’ te Esschen*” dankt het bovengenoemde bestuur zijn geldschieters die hun gift overgemaakt hebben, “*God ter eere en tot welzijn en verheffing van het Vlaamsche volk.*”¹⁰⁴ Hierin liggen dan ook de krachtlijnen van de vereniging vervat: Katholicisme en Vlaamse (taal-)strijd. De gilde was aanvankelijk een stukje katholieke zuil pur sang. Dit mag temeer blijken uit de openingsrede van raadslid Jozef Meynants, die bij de oprichting van de studiegroep van de gilde in oktober voorhield dat de opzet van de kring bestond uit “*...[de] bevordering van hooger geestesleven bij ons volk, en in die richting heeft nu ook de alhier opgerichte Gilde ‘Vlaamsch Katholiek Leven’ de hand aan den ploeg geslagen.*” Even verder in dezelfde rede laat Meynants echter andere (meer paternalistische) doelstellingen doorschemeren. Immers, indien de gewone arbeider, die in het beste geval lagere school had afgemaakt, “*met zijne jonge kennis, totdan in de school opgedaan, zonder ondervinding*” namelijk niet onder de vleugels van de gilde werd genomen zou hij binnen afzienbare tijd “*gekneed en gevormd worden door de omstandigheden van het gunstig oogenblik en den invloed der hen omringende personen*”. Door zijn ‘jonge kennis’ was de arbeider volgens Meynants immers “*ontvankelijk voor grondbeginsels en strekkingen in wetenschap, kunst en letteren...*”. De goede verstaander wist dat men de arbeider wilde afschermen van de socialistische beweging. Zoals eerder beschreven zouden de socialisten pas na WO I in Essen op het politieke toneel verschijnen, maar onderhuids broeide de socialistische gedachte in de gemeente reeds, getuige

¹⁰¹ ADVN - Archief GVKL - D1615(1) – algemene dossiers – *ONS WERK in en betreffende de Gilde ‘Vlaamsch Katholiek Leven’*, te Esschen.

¹⁰² MEEUSEN, G., *Gemeentebestuur te Essen 1800 – 1970*, in : *De Spycker*, jg. 28, 1971, nr. 1, blz. 28.

¹⁰³ Interview Herman Suykerbuyk – 5/11/04

het sinds 1896 aanwezige tabakwerkerssyndicaat en de staking in 1914 bij sigarenfabriek Van Rosendaal (zie supra).

Niet enkel een studiekering werd in de schoot van de Gilde opgericht, voor de oorlog ving ook de werking van een boekerij aan en richtte men een zang- en toneelgroep op. Deze laatste bestond reeds halvelings maar kwam tot bloei onder de vleugels van de Gilde. De vereniging bloeide en mocht het eerste half jaar van haar bestaan vele nieuwe leden verwelkomen en de boeken sluiten met een positief saldo van + 3374, 22 fr.¹⁰⁵

Voor haar eerste werkingsjaar had het bestuur een rijk programma uitgewerkt met voordrachten en avondfeesten. Deze activiteiten werden in de aanloop naar de Eerste Wereldoorlog echter uitgesteld en uiteindelijk volledig opgeschort. De laatste activiteit bestond uit een groot toon- en toneelkundig avondfeest op 13 april, dat, evenals haar andere bijeenkomsten, afgesloten werd met de Vlaamse Leeuw. In haar laatste drukwerk voor de oorlog riep de Gilde haar leden echter nog op :

“VLAMINGEN ! Steunt bij voorkeur uwe geestverwanten.

KATHOLIEKEN ! Koopt nooit in winkels waar zedeloze voorwerpen of schriften uitgestald of te verkrijgen zijn.

STEUNT UWE PERS.”¹⁰⁶

4.3.) Hervatting van de werking der Gilde na ‘De Grootte Oorlog’

De Gilde Vlaams Katholiek Leven hervatte haar werking in de zomer van 1920, nog steeds onder de leiding van Jozef De Ley en Constant Loos. In één van de eerste algemene vergaderingen die belegd wordt, staat bovenaan de agenda de vraag of de Gilde zich dient aan te sluiten bij de katholieke Vlaamse Landsbond, waar zij een uitnodiging tot toetreding van had ontvangen. Niettegenstaande de Gilde in haar standregels opgenomen had dat ze *“buiten en boven de politiek staat en geenszins aan politieke werking is te doen”¹⁰⁷* ontspon er zich binnen de Gilde een discussie over het al dan niet aansluiten bij de bond. Het was op dergelijke momenten dat de Gilde haar voornamelijk katholiek karakter niet kon loochenen.

¹⁰⁴ ADVN - Archief GVKL – D1615(1) – algemene dossiers – *ONS WERK in en betreffende de Gilde “Vlaamsch Katholiek Leven”, te Esschen.*

¹⁰⁵ ADVN - Archief DF Essen – D1690(1) – boekhouding – “DF Essen.GVKL”, 1919-1935

¹⁰⁶ ADVN - Archief DF Essen – D1651(1) – algemene dossiers – *ONS WERK in en betreffende de Gilde “Vlaamsch Katholiek Leven”, te Esschen.*

¹⁰⁷ ADVN - Archief DF Essen – D1651(1) – algemene dossiers – verslag bestuursvergadering 1920.

De katholieke Vlaamse Landsbond vond zijn oorsprong in de figuur van Frans Van Cauwelaert, die in het voorjaar van 1918 een oproep aan alle Vlamingen (behalve zij die deelgenomen hadden aan het activisme) deed om mee te werken aan een machtig Vlaams Verbond van alle Vlaamse Verenigingen, dat zich de verwezenlijking van het minimumprogramma tot doel stelde. Dit programma ambieerde de volledige “gelijkheid in rechte en in feite” tussen Vlamingen en Walen, de volledige vernederlandsing van onderwijs, administratie, leger en gerecht in Vlaanderen¹⁰⁸. Van Cauwelaerts droom van één grote Vlaamse Beweging, welke haar samenstelling ook mocht zijn, vond een enthousiaste respons in katholieke kringen. Het hieruit voortvloeiende Algemeen Vlaams Verbond, bedoeld als een bovenpartijdige vereniging, mislukte echter in haar opzet; de meeste flamingante socialisten stonden er afkerig van en uit liberale hoek kwam nagenoeg géén antwoord. Bij de stichtingsvergadering waren meer dan 90 procent van de aanwezigen katholieken. Van Cauwelaert trok hier zijn conclusies uit en ging over tot de aankondiging van de oprichting van een Katholieke Vlaamsche Landsbond op 18 juli 1919. De doelstellingen waren ongeveer dezelfde, het afdwingen van het minimumprogramma, maar Van Cauwelaerts’ ambitie bestond er nu duidelijk in om het politieke leiderschap van de Vlaamse katholieken op zich te nemen. Op 28 september van hetzelfde jaar werd de bond opgericht, met groot succes, daar deze na de goede verkiezingsuitslagen van 1919 uitgroeide tot een belangrijk onderdeel van de katholieke partij in Vlaanderen¹⁰⁹.

Zoals vermeld was de Gilde bij haar oprichting niet bedoeld om aan politiek te doen. Zij was een instrument, een groepering van gelijkgezinden die een roeping hadden, namelijk de verheffing van het volk. Uiteraard was de opzet om goede, Vlaamse katholieken te vormen, maar om zich te verbinden aan een zo duidelijk politieke structuur als de Landsbond was geen lichte beslissing, daar de Gilde openlijk kleur zou bekennen. Dit hangijzer werd besproken op de algemene vergadering der Gilde van september 1920. Vooreerst bekeek men de standregels, zoals deze opgesteld waren bij de oprichting van de vereniging, waarna iemand opperde dat hoewel “*de gilde niet rechtstreeks aan politieke werking doet, we dit als Katholieke Vlamingen niet uit het oog mogen verliezen*”¹¹⁰. Uit de Katholieke Landsbond

¹⁰⁸ DE SCHRYVER, R., *Minimumprogramma*, in: Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse Beweging, deel II, blz. 2059 – 2060.

¹⁰⁹ GERARD, E., *Katholieke Vlaamsche Landsbond (KVL)*, in: De Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, dl. II, blz. 1638 – 1646.

¹¹⁰ ADVN - Archief DF Essen – D1619(1) – verslagen – verslagboek van de GVKL 1920

kon, zo stelde één der Gildeleden, immers *“eene beweging ontstaan die het algemeen welzijn kan ten goede komen”*¹¹¹.

Besloten werd, om alvorens toe te treden, eerst een vergadering van de Bond bij te wonen, en de Gilde Vlaams Katholiek Leven stuurde een afgevaardigde naar de Bondsvergadering van 7 november 1920. Na een bijzonder succesrijk congres te Antwerpen op 20 mei van hetzelfde jaar, werden immers overal in Vlaanderen op arrondissementsniveau soortgelijke congressen belegd¹¹².

Daar verkondigde Frans Van Cauwelaert dat *“er voor het echt christengevoel van ons volk er een gevaar bestond indien men moest toelaten dat dit volk zou verfranschen”*¹¹³. Soortgelijke uitspraken, waarin steeds de nadruk werd gelegd op de verbondenheid tussen het katholicisme en het ‘Vlaming-zijn’, maakten dat de leden van de Gilde op de algemene vergadering van 24 april 1921 konden besluiten om tot de Bond toe te treden¹¹⁴. Immers, bovenaan de lijst van eisen die de Bond stelde, was de vervlaamsing van de Gentse hogeschool, wat zeker zou bijdragen tot de verheffing van het Vlaamse volk, precies wat de Gilde nastreefde. Daarenboven was er nog een belangrijke factor die meespeelde: hoewel het bestuur van de Gilde erkende dat *“de politiek niet in onze lijn ligt”*, zou het toch opportuun zijn toe te treden: *“Zulke bond zal een machtige steun zijn tot eendrachtige samenwerking, gelijk bij vele gelegenheden zou blijken; gelijk we bv. al zouden ondervinden nu we de muziekmaatschappij noodig hebben, voor eene betooging of iets dergelijks.”*¹¹⁵ Of dit laatste een doorslaggevend element is geweest of niet, diezelfde vergadering ging niet enkel de betaling van het Bondsgeld de deur uit, maar ook een verzoekschrift naar het Essense gemeentebestuur, dat het diende te ondertekenen en terug te zenden, om op die manier zijn steun toe te zeggen aan de vernederlandsing der Gentse hogeschool. Het gemeentebestuur zou dit ook effectief tekenen en terugzenden naar de Gilde.¹¹⁶

Ongetwijfeld begeistert door haar toetreding, belegde de Gilde in de daaropvolgende maand een voordrachtavond met als bijzondere spreker baron en volksvertegenwoordiger de Kerckhove –d’Exaerde, om de leden van de Gilde in te lichten over de motieven van de toetreding tot de landsbond. Hierin had de baron het niet enkel over *“het belang dier werking, betreffende de herinrichting der katholieke partij”* maar ook over een tweede doel, namelijk

¹¹¹ ADVN - Archief DF Essen – D1619(1-) – verslagen – verslagboek van de GVKL 1920

¹¹² WILS, L., Honderd jaar Vlaamse beweging II – geschiedenis van het Davidsfonds 1914- 1936, Leuven, 1985, blz. 115.

¹¹³ ADVN - Archief DF Essen – D1615(1) - algemene dossiers – vergadering van den katholieken Vlaamschen Landsbond op 7 november II.

¹¹⁴ ADVN - Archief DF Essen – D1516(1) - algemene dossiers – verslag algemene vergadering zaterdag 24 april.

¹¹⁵ ADVN - Archief DF Essen – D1619 (1) - verslagen – verslagboek van de GVKL 1920

“om het ondermijnend socialisme te fnuiken”¹¹⁷. De Vlaamse werking waar de baron het over had was voornamelijk gericht op het verwerven van een vernederlandse hogeschool, en op de verwevenheid van het katholieke geloof en het Vlaamse karakter van ‘ons volk’, om te besluiten met de stelling: “Onze partij zal Vlaamsch zijn of niet zijn”.¹¹⁸

Quasi gelijktijdig met het hervatten van haar werking na de Eerste Wereldoorlog, gooide de Gilde dus één van haar standregels overboord, zijnde het zich niet verbinden aan een politieke organisatie, hoewel het gezegd dient te worden dat het een organisatie betrof die volledig in de lijn van haar resterende standregelen en haar (onuitgesproken) anti – socialisme lag. Het is overigens moeilijk aan te nemen dat een katholiek geïnspireerde organisatie als de Gilde Vlaams Katholiek leven, waarvan bij de oprichting 3 leden namens de katholieke partij in de gemeenteraad zetelden¹¹⁹ en de bezieler, zijnde Jozef De Ley, begin jaren '20 katholiek senator werd, zich niet vroeg of laat openlijk aan de katholieke politiek zou verbonden hebben. Het is haar Vlaamse karakter dat ervoor zorgde dat dit de katholieke minimalisten van Van Cauwelaert werden, in plaats van de meer conservatieve strekking.

4.4) Vlaamse werking, crisis en nieuwe start

Hoewel de Gilde zich politiek dus gemeentelijk achter de katholieken schaarde, en op nationaal niveau de zijde van Van Cauwelaert koos, was en bleef zij uiteraard in de eerste plaats een culturele vereniging, die zich tot doel had gesteld om het Essense volk te cultiveren. Zoals Lode Wils in zijn *100 jaar Vlaamse Beweging* schrijft, had de Eerste Wereldoorlog de vraag naar lectuur onder het gewone volk enorm gestimuleerd. In 1920 bestonden er in het Vlaamse land 1.600 volksbibliotheken, die in het daaropvolgende jaar een wettelijk statuut kregen; naargelang het aantal boeken en de openingsuren, het al dan niet ter beschikking stellen van een leeszaal en het diploma van de bibliothecaris kregen de bibliotheken recht op ondersteuning door gemeente, provincie en staat¹²⁰. Eén van die 1.600 volksbibliotheken was deze der GVKL, die bij de oprichting van de organisatie in 1913 was ingericht. Waar de Gilde de werking van haar bibliotheek voordien diende te financieren met toneel- en avondfeesten van allerlei aard, kon zij zich met overheidsgeld beter uitbouwen.

¹¹⁶ GAE – briefwisseling 1921 –1925.

¹¹⁷ ADVN - Archief DF Essen – D1516(1) - algemene dossiers - knipsel ‘Vlaamsch-Katholieke werking’ in Essen.

¹¹⁸ ADVN - Archief DF Essen – D1516(1) - algemene dossiers - knipsel ‘Vlaamsch-Katholieke werking’ in Essen.

¹¹⁹ In 1921 waren de beide schepenen, de gemeentesecretaris en ten minste 3 leden van de gemeenteraad lid van de Gilde.

Toch mocht de bibliotheek bij de hervatting van haar werking op 3 oktober '20 dankzij diverse giften en aankopen, die vaak geschiedden op aanwijzen van de lokale geestelijkheid, reeds een kleine duizend werken de hare noemen. Deze bestonden grotendeels uit godsdienstige boeken en tijdschriften, naast Vlaamse klassiekers als Conscience, stuk voor stuk uitgelezen literaire werken voor degelijke, katholieke Vlamingen¹²¹.

Naast de mogelijkheid om boeken te ontlenen bood de Gilde de Essenaren ook de kans om deel te nemen aan volkstoneel. Door middel van zang- en toneelopvoeringen kon men immers de meeste mensen bereiken en het effectiefst aan ledenwerving doen. Dit deed de Gilde in navolging van het Davidsfonds. Deze laatste organisatie profileerde zich dermate op dit terrein dat Ernest Van der Hallen in 1938 stelde dat “*wie Davidsfonds zei, meteen denken moest aan opvoeringen van het Vlaamse volkstoneel*”.¹²² Zeker in de eerste helft van de jaren twintig concentreerde de Gilde zich voornamelijk op het verzorgen van toneeluitvoeringen, en zelfs in die mate dat men in de periode na WOII over de jaren '20 zei: “*wie Gilde Vlaams Katholiek leven zei, meteen aan toneelavonden moest denken*.”¹²³.

Wel werden er op de algemene vergaderingen voordrachten gehouden omtrent Vlaamsgezinde thema's, zoals Jacob van Artevelde, Vlaamse Kunst aan de IJzer, en Pol de Mont gegeven door leden van de Gilde zelf. Af en toe werden ook vreemde sprekers aangetrokken, zoals een Oekraïense pater, die de Gilde-leden onderhield over “*de waarheden over het Bolsjewisme*”.¹²⁴ Geregeld gingen petitie's rond en voerde de Gilde acties, zo ook voor het bekomen van de vrijheid van Dr. Lode Dotsfel. Deze was tijdens de Eerste Wereldoorlog betrokken geraakt bij de door de Duitse bezetter vernederlandste Gentse universiteit. Vertrekkende vanuit de idee dat de Vlamingen recht hadden op hun moedertaal had hij steeds gepleit voor een “Vrij Vlaanderen in een vrij België” en was hij ook steeds gekant geweest tegen een opname van Vlaanderen in een Duitse statenbond. Na de oorlog werd Dotsfel, die dus eigenlijk een gematigd activist geweest was, toch tot 10 jaar gevangenisstraf veroordeeld¹²⁵. Mede omwille van zijn zwakke gezondheid ageerden vele Vlaamse organisaties tegen zijn internering, zo ook de GVKL. De Gilde liet in haar verslag echter wel optekenen dat het ondertekenen van het smeekschrift voor Dotsfels' vrijheid het er

¹²⁰ WILS, L., *Honderd jaar...*, blz. 266.

¹²¹ ADVN - Archief DF Essen – D1690(1) – boekhouding – “DF Essen. GVKL”, 1919 - 1952

¹²² WILS, L., *Honderd jaar...*, blz. 280.

¹²³ VAN AGTMAEL, J., *Kroniek van 75 jaar Davidsfonds Essen 1927 – 2002*, Essen, blz. 12.

¹²⁴ De aankondiging vermeldde dat de geruchten over het Bolsjewisme dus ‘geen praatjes’ waren, daar de pater een ooggetuige was van de wreedheden der communisten jegens de kerk.

ADVN -Archief DF Essen - D1619 (1-3) - verslagen en ADVN -Archief DF Essen – D1516(1) - algemene dossiers.

¹²⁵ MAES, S., *Dotsfel, Lodewijk*, in : Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse Beweging, blz. 979 – 981.

de Gilde niet om te doen is *“eene daad te huldigen die in onze ogen laakbaar is geweest, maar wel de vrijheid van een der edelste Vlamingen, die volstrekt moreel ongerept uit zijn proces is gekomen”*¹²⁶. De Gilde formuleerde haar uitspraken blijkbaar zorgvuldig, om toch maar zeker niet Vlaams én verdacht over te komen.

Hoewel in bepaalde aspecten misschien voorzichtig, deinsden de Essense Gilde-leden er niet voor terug zich ook op de barricades te werpen voor Vlaandrens' recht. Hoofdman Jozef De Ley riep bijvoorbeeld op de algemene vergadering van 30 oktober zijn makkers op om, naast *“flink te repeteren voor het toneel”*, 's anderendaags zeker niet te ontbreken op de *“uiterst belangrijke volksbetooging”*¹²⁷ te Antwerpen. Daar vond immers op 31 oktober een demonstratie plaats om het wetsvoorstel Van Cauwelaert inzake het minimumprogramma te bekomen. De Ley vond dat op een dergelijke betoging de Gilde onmogelijk kon ontbreken. Verscheidene Essenaren namen die 31^e oktober ook effectief de trein om te demonstreren, en de Gazet van Antwerpen maakte achteraf ook gewag van een *“Vlaamsche triomfdag te Antwerpen”*, waarop minstens 20.000 betogers *“in onberispelijke orde en met de meeste waardigheid”* door de straten van de Scheldestad gingen¹²⁸.

De Ley was, wat de algemene werking der Gilde betrof, de drijvende kracht. Uit het archief der Gilde blijkt nergens dat de andere hoofdman, de katholieke schepen Constant Loos, een erg actieve rol binnen de vereniging speelde. Daarom treden wij hierin de stelling van Jul Van Agtmael bij, dat met het verhuizen van De Ley naar Turnhout in 1923¹²⁹, de Gilde in een impasse verzonk.¹³⁰ Gelukkig voor de GVKL kon zij terugvallen op de bereidheid van één van haar leden, de uit Merksem afkomstige handelaar, en als erg Vlaamsgezind bekendstaande, Emiel Dierckxsens. Toch raakte de Gilde niet gemakkelijk uit het dal waarin zij geraakt was, getuige een brief die het bestuur aan haar leden richtte in 1925, en waarin zij schreef :

“...met deernis moeten wij bestatigen hoe onverschillig onze leden staan tegenover de Vlaamsche Katholieke werking onzer Gilde! Was het lidmaatschap der Gilde eerder iets wat men deed omdat het verwacht werd?! Enerzijds bij de jongeren eene steeds aangroeiende jammerlijke zucht naar genot en vermaken, zoo vaak doodend op zedelijk gebied. Anderzijds bij de ouderen een onverschillig toezien, een onbegrijpelijke laksheid! En nochtans, zijn de

¹²⁶ ADVN - Archief DF Essen - D1619 (1-3) - verslagen – algemene vergadering 23 december 1920.

¹²⁷ ADVN - Archief DF Essen - D1619 (1-3) - verslagen – algemene vergadering 30 oktober 1920.

¹²⁸ *Vlaamsche triomfdag te Antwerpen*, Gazet van Antwerpen, dinsdag 2/11/20.

¹²⁹ GAE – bevolkingsregisters.

¹³⁰ VAN AGTMAAL, J., *Kroniek van 75 jaar...*, blz. 8.

*tijden ooit ernstiger geweest als nu? Werd ooit een grootere diepere zedelijke verwoesting onder ons goede Vlaamse volk aangericht?*¹³¹

Dierckxsens zou zich, in de jaren die erop volgden tot aan de Tweede Wereldoorlog, inzetten om de Gilde uit te bouwen tot een bloeiende vereniging. Daarbij brak hij op bepaalde punten met het beleid dat voor hem gevoerd was. In het kader van haar Vlaamse werking organiseerde de GVKL naast een misviering ter ere van St. Lutgardis, de patroonheilige van Vlaanderen, ook een 11-juli viering. Deze laatste besloot Dierckxsens over een andere boeg te gooien. Waar deze voorheen enkel uit een stichtende redevoering bestond, gehouden onder een Vlaamse vlag, wilde Dierckxsens een feestelijker zitting, *“niet meer in dezelfde trant zoals dat de laatste jaren gebeurde”*¹³², maar met zang, (Vlaamse) muziek en liederen. Hiervoor schreef hij niet enkel een aantal sprekers aan, maar ook twee muziekmaatschappijen uit het dorp, zijnde ‘Concordia’ en ‘de Vereenigde Statievrienden’. Opgemerkt dient te worden dat deze laatste maatschappij, die ook in de optocht die de Gilde organiseerde meeliep, een Franstalig vaandel had, zodat in de Vlaamse stoet die door de straten van Essen trok ter gelegenheid van de Guldensporenslag, achter het Gildevaandel *“met Vlaamsche leeuw en stok met “goeden-dag”*¹³³, er een speciale plaats voorbehouden was voor ‘Les amis de la gare’! Het mag gezegd dat Dierckxsens als een reddende engel kwam voor de Gilde, wiens activiteiten op dat moment steeds minder frequent werden en een steeds kleiner wordend publiek aanspraken.

4.5.) Nieuwe wegen worden ingeslagen, aansluiting bij het Davidsfonds.

Zoals eerder aangehaald vertoonde de werking van de Gilde Vlaams Katholiek Leven reeds vanaf de aanvang van haar werking grote gelijkenissen met die van het Davidsfonds. Het betroffen beide Vlaamse organisaties die zich de verheffing van het Vlaamse volk tot doel hadden gesteld én beiden hadden zich (aanvankelijk) boven en buiten de politiek gesteld.

Ook op het vlak van hun werkwijze verschilden de beide verenigingen weinig; volksbibliotheken, toneelwerking en voordrachtavonden.

Emiel Dierckxsens, die zich op een kritiek moment als leidend figuur van de Gilde had opgeworpen, achtte het in oktober 1927 dan ook raadzaam om met de GVKL aan te sluiten bij

¹³¹ ADVN - Archief DF Essen – D1516(1) - algemene dossiers – Open brief van het GVKL-bestuur, 1925.

¹³² ADVN - Archief DF Essen – D1516(1) - algemene dossiers – Brief van Dierckxsens aan pater Monstrez, 1925.

¹³³ ADVN - Archief DF Essen – D1690(1) – boekhouding – “DF Essen. GVKL”, 1919 – 1935.

het Davidsfonds en vanaf november '27 ziet men op alle briefhoofden het opschrift 'Gilde "Vlaamsch Katholiek Leven" – afdeling Davidsfonds Essen' verschijnen¹³⁴.

Jul Van Agtmael schrijft in zijn *Kroniek van 75 jaar Davidsfonds Essen* dat het Davidsfonds als een aanhangsel van de GVKL werd beschouwd, en dat de Gilde niet bij het Davidsfonds aansloot, maar precies andersom¹³⁵.

Na studie van de archiefstukken van de vereniging kwamen wij echter tot een andere conclusie. De GVKL en de Davidsfonds waren in grote mate één en de symbiose van beiden was niet meer of minder dan een natuurlijk en logisch gevolg. Essen had altijd al een zekere verbondenheid met het Davidsfonds, en niet in de laatste plaats via de persoon van 'Vader' Eligius Ossenblok. Deze Essenaar, geboren in 1854, stichtte in 1885 – 1886 de afdeling Borgerhout, en het was ook hij die met zijn verbazende werkkraft een groot aandeel had in de redding van het Davidsfonds na de Eerste Wereldoorlog. Mede door zijn propagandatochten doorheen het Vlaamse land, wist de zieltogende organisatie van het begin van het interbellum op te bloeien tot het Davidsfonds dat in 1931 73.000 leden telde.¹³⁶

Voordat de GVKL zich bij het Davidsfonds aansloot, en aldus een lokale afdeling vormde, telde Essen reeds 38 mensen die reeds lid waren. Toen omstreeks de helft van de jaren '20 Emiel Dierckxsens de leiding van de Gilde op zich nam, diende hij een aantal veranderingen door te voeren, om een doodbloeden van de vereniging te vermijden. Dierckxsens was afkomstig uit Merksem en in zijn hoedanigheid als ondernemer nog steeds erg bekend aldaar. Voor de aansluiting van de GVKL bij het Davidsfonds bestonden er, middels de persoon van Dierckxsens, reeds veelvuldige en hartelijke contacten tussen de GVKL-Essen en de DF-afdeling van Merksem, omwille van hun gelijkaardige werking en doelen, en omdat Dierckxsens op die manier de Gilde-leden tot een grotere werking wilde inspireren.

Het was dus een kleine stap om van de Gilde een DF-afdeling te maken, en dat deze aansluiting een gevolg was, of toch minstens geïnspireerd werd door de contacten tussen Essen en Merksem, mag blijken uit een schrijven van Dierckxsens aan zijn collega – hoofdman van het DF – bestuur Merksem: *"Zoo hebben wij U rechtstreeks reeds onzen dank betuigd door van onze Gilde eene afdeling van het Davidsfonds te maken met vrije aansluiting*

¹³⁴ ADVN - Archief DF Essen – D1516(1 - 2) - algemene dossiers.

¹³⁵ VAN AGTMAAL, J., *Kroniek van 75 jaar...*, blz. 10.

¹³⁶ RASKIN, B. en VANDEWEYER, L., *OSSENBLOK, Eligius J.*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel II, blz. 2361.

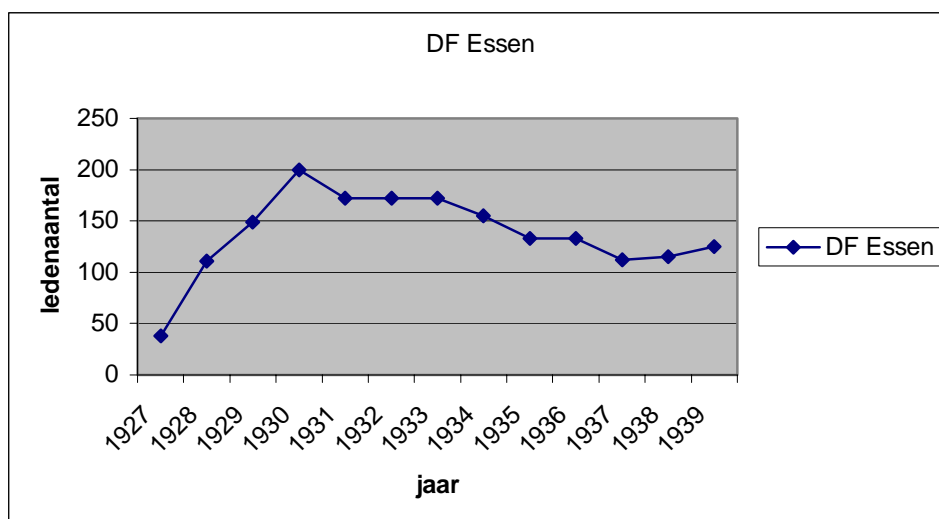
onzer leden, vrije aansluiting die wij door propaganda wel zullen trachten algemeen te maken¹³⁷”.

Hoewel de Gilde en het Davidsfond-Essen dus één organisatie waren, was er toch sprake van een duale structuur: Het bestuur van de GVKL en de DF-afdeling waren één, maar de leden niet. Zij moesten kiezen: lid worden van de Gilde (voor slechts 10 fr. per jaar), die enkel op gemeentelijk vlak werkte, lid worden van het DF (20 fr.), die gelijk was aan de Gilde maar die deel uitmaakte van een groter geheel dat aan werking deed over geheel Vlaanderen, of lid worden van beide (voor de voordeelprijs van 25 fr.).

Ledenlijsten zijn niet bewaard, op een bijkomende ledenlijst na. Het jaar waaruit deze dateert valt niet precies te achterhalen, maar de aanwezigheid van Karel Govaerts (zie infra) als lid van Gilde én DF doet besluiten dat deze lijst in de tweede helft van de jaren '30 geplaatst dient te worden. Uit deze bijkomende lijst, waar het lidgeld van een 75-tal personen op neergetekend staat, valt te besluiten zowat de helft van de mensen ofwel enkel Gilde – lid bleven, en een derde ervoor koos zich aan te sluiten bij de Gilde én het DF. Zowat 15 % van de personen op de lijst besloten ervoor zich enkel bij de Davidsfonds-afdeling aan te sluiten¹³⁸.

Uit de jaarverslagen die de DF-afdeling elk jaar naar Leuven diende te zenden¹³⁹ valt echter wel het precieze ledenaantal van het DF te achterhalen, te beginnen dus bij het jaar van oprichting 1927, toen Essen reeds 38 DF-leden telde:

Figuur 7: Ledenaantal Davidsfonds Essen, 1927 – 1939.

¹³⁷ ADVN - Archief DF Essen – D1516(2) - algemene dossiers – Brief van Dierckxsens aan DF-bestuur Merkssem.

¹³⁸ ADVN - Archief DF Essen – D1516(3) - algemene dossiers – bijkomende ledenlijst GVKL.

¹³⁹ ADVN - Archief DF Essen – D9289(1)- verslagen over het dienstjaar bestemd voor het DF-hoofdbestuur (Leuven) 1927 – 1939.

Indien we afgaan op de bevindingen uit de bijkomende ledenlijst uit de tweede helft van de jaren '30, dan zouden bij de GVKL steeds een 250 à 300 Essenaren aangesloten zijn gedurende het interbellum. Dit zijn uiteraard zeer grove schattingen maar een nauwkeuriger cijfer valt eenvoudigweg niet meer te reconstrueren.

Uiteraard waren dit niet allemaal werkende leden; een groepje van een 30 man hield zich bezig met het opvoeren van de toneelstukken, een viertal personen bekommerden zich om de boekerij en daarboven had men nog de bestuursraad. Deze groep van een kleine vijftig man kon bij manifestaties, zoals de 11-juliviering of de IJzerbedevaart uitgroeien tot een relatief grote groep, maar tijdens de rest van het jaar waren de meeste leden gewoonlijk inactief, tot grote ergernis van het bestuur. “ *Met deernis moeten wij bestatigen hoe onverschillig onze leden staan tegenover de Vlaamsche katholieke werking onzer Gilde! Is het lidmaatschap van de Gilde iets dat men deed omdat het verwacht wordt!?!*”¹⁴⁰

Florimond Backx wist ons te vertellen dat “*voor mensen die zichzelf tot de ‘goeden’ (lees: katholiek- én Vlaamsgezinden) rekenden, het lidmaatschap van de Gilde als iets vanzelfsprekends werd beschouwd*”¹⁴¹. Uiteraard waren er ook echt gedreven mensen bij, zoals een Dierckxsens, maar de uitspraak van Backx, dat het aantal ‘bierflaminganten’ relatief hoog was, lijkt gestaafd te worden. Ernest Van der Hallen stelde op 26 juni '38 vast dat “*het lidmaatschap van het publiek bij het Davidsfonds meestal een zaak is van eenvoudig idealisme en culturele saamhorigheid...van steun aan plaatselijke werking op cultureel gebied, die veruit in de meeste gemeenten gecentraliseerd is bij het DF...voor de meeste leden in hoofdzaak, geloof ik, een kwestie van nationale solidariteit, en staat op dezelfde rang als bijvoorbeeld het lidmaatschap bij het Vlaams Kruis of bij de VTB...*”¹⁴²

Het risico dat een vereniging een stille dood sterft is uiteraard het hoogst wanneer ze gedragen wordt door een kleine actieve groep, en daarom troostten Dierckxsens en het bestuur zich ook geen moeite om de kwantiteit van het aantal werkers en de kwaliteit van het geleverde werk omhoog te krijgen...

¹⁴⁰ Deze vaststelling van het Gildebestuur dateert uit een rondschrjven uit 1925.
ADV - Archief DF Essen – D1516(1) - algemene dossiers.

¹⁴¹ Interview Florimond Backx - 25-09-2004.

¹⁴² WILS, L., *100 jaar...*, blz. 272.

4.6.) “...er is maar één Gilde die mijne Gilde zal zijn”

Vanaf eind 1927 behoorde de Gilde dus tot het Davidsfonds, maar hiermee waren de problemen die ontstaan waren bij het vertrek van De Ley in '23 nog niet helemaal van de baan. Tot in 1929 zal Dierckxsens de leden oproepen om actief deel te nemen aan het verenigingsleven van de GVKL: *“Zult gij ons in het nastreven van ons doel behulpzaam zijn? Zult gij op de vergadering aanwezig zijn?...en op tijd komen?...en zullen AL DE LEDEN er zijn,...ook deze die we gelukkig wel ontmoeten op onze toneelfeesten, maar zelden op onze vergaderingen?”*¹⁴³. Dat er echter een nieuwe wind door de vereniging blies (door toedoen van Emiel Dierckxsens) mag duidelijk zijn, en dit niet enkel op katholiek maar ook op Vlaams gebied. Immers, waar de Gilde vroeger autonoom was, diende zij zich nu op beide gebieden te verantwoorden tegenover het DF-hoofdbestuur. Het einde van de jaren '20 en het daaropvolgende decennium zouden dan ook een periode van intensievere en meer gestructureerde werking worden. In analogie met *“er is maar één land dat mijn land kan zijn”*, mobiliseerde Dierckxsens zijn leden op onder het motto *“er is maar één Gilde die mijn Gilde kan zijn”*¹⁴⁴...

Een eerste oproep die de Gilde-leden ontvingen was er één om leden te werven, zowel voor GVKL als voor het Davidsfonds (en liefst voor beiden), immers: *“eene vereniging die stilstaat, gaat achteruit!”*¹⁴⁵ Dat er aan deze oproep gehoor werd gegeven vinden we terug in figuur 8; het ledenaantal voor het DF steeg spectaculair vanaf haar oprichting tot in 1930, waarna het stagneerde op een 175 leden. Dit was voor een kleine gemeente als Essen bijzonder veel. Indien men weet dat er in 1930 landelijk zo'n 67.000 leden waren, verspreid over 366 afdelingen, kwam men gemiddeld aan 185 leden per afdeling; hierbij is echter geen rekening gehouden met het feit dat afdelingen in grote steden gemakkelijk 700 leden of meer konden tellen¹⁴⁶, zodat men kan stellen dat de DF-afdeling Essen aan het begin van de jaren dertig een relatief grote afdeling was.

Een tweede taak waar Dierckxsens en het bestuur zich aan zetten was de verdere uitbouw van de boekerij. Hiervoor kwam ook een oproep van het DF-hoofdbestuur. Dit resulteerde niet enkel in een uitbreiding van het aanbod van boeken, maar ook in het geven van rechtspersoonlijkheid aan de boekerij in 1932¹⁴⁷.

¹⁴³ ADVN - Archief DF Essen – D1516(1) - algemene dossiers – open brief van het GVKLafd.DF-bestuur, 1928.

¹⁴⁴ ADVN - Archief DF Essen – D1619(2) - verslagen – verslag algemene vergadering 16 juni 1932.

¹⁴⁵ ADVN - Archief DF Essen – D1615(1) - algemene dossiers – open brief van het GVKLafd.DF-bestuur, 1929.

¹⁴⁶ WILS, L., *100 jaar...*, blz. 250.

¹⁴⁷ ADVN - Archief DF Essen – 1695(3) - Boekerij GVKL 1929-1937.

De ‘serieuzere werking’ die de voorzitter voorstond, vertaalde zich in de jaren ’30 ook in meer voordrachten, vergaderingen en kwalitatief betere toneelopvoeringen, en het is dan ook in dit decennium dat de inspanningen van Emiel Dierckxsens zijn vruchten begonnen af te werpen.

4.7.) Emiel Dierckxsens

4.7.1. De persoon

Dierckxsens werd geboren in 1893 en was niet enkel licentiaat in de handelswetenschappen en zakenman, maar ook oud-strijder van ‘14-’18. Het was in de hoedanigheid van het laatste dat de man in Essen naast voorzitter van de GVKL/DF-afdeling, ook de leider werd van de V.O.S.-afdeling, gedreven door zijn *“hartstochtelijke verknochtheid aan het begrip “Volk en Vlaanderen.”*”¹⁴⁸. Dierckxsens besloot dan ook om de samenwerking tussen de beide verenigingen te bevorderen, om op die manier de Vlaamse krachten op het gemeentelijk niveau zoveel mogelijk te bundelen, ipv te verdelen, onder meer inzake de organisatie van de jaarlijkse uitstappen naar de IJzerbedevaarten. Vanaf het begin van de jaren ’30 vonden er in de gemeente ook feesten plaats die zowel uitgingen van de GVKL/DF-afd als van de V.O.S.-Essen¹⁴⁹. Dit viel de voorzitter niet zo moeilijk, daar er steeds een zeer grote overlapping was tussen de respectievelijke ledenbestanden van de verenigingen. Sowieso werden V.O.S.-afdelingen in Davidsfonds-kringen als nauw verwante organisaties ervaren, die wel officieel neutraal waren, maar godsdienstig van sfeer en met wie overal op het plaatselijk vlak veel werd samengewerkt¹⁵⁰.

Dierckxsens was een Vlaming en een katholiek, en zag het katholiek-minimalisme als de politieke oplossing voor de Vlaamse verzuchtingen. Tegen radicalere of vrijzinnige vormen van Vlaams-nationalisme zette hij zich af, wat hij ook in 1929 deed toen radicale Vlaamse elementen in Essen propaganda waren komen voeren. Dierckxsens nodigde terstond Frans Van Cauwelaert uit om namens de Gilde in de gemeente te komen spreken. Dit niet om *“in den schoot onzer Gilde aan politiek te doen”*, maar omdat Dierckxsens het als zijn plicht zag *“onze leden erop te wijzen hoe verkeerd de handelswijze is van zekere dweepers onder de Vlamingen die [...] verdeeling zaaien, niet alleen op Vlaamsch maar ook op Katholiek*

¹⁴⁸ TIRELIREN, A., *In Memoriam Emiel Dierckxsens*, in: De Spycker, jg. 23, 1966, dl. I, blz. 78-79.

¹⁴⁹ GAE – Doos 506.1: volkskunde en ontspanning.

¹⁵⁰ WILS, L., *100 jaar...*, blz. 259.

gebied”¹⁵¹. Hij had immers naar deze lieden geluisterd en wist de Gilde-leden te waarschuwen: *“Als de vos de passie preekt...Katholieke Vlamingen wacht uwe ganzen!!”*. Deze radicalere elementen waren volgens Dierckxsens niet constructief voor de Vlaamse zaak. Immers: *“Er is slechts eene oplossing aan onze Vlaamsche grieven mogelijk en deze zal gebracht worden, niet door eene afbrekende negatieve politiek van geweld, maar door de opbouwende, doordrijvende en uitslagopleverend taktiek van onzen grooten Vlaamschen Leider Hr Frans Van Cauwelaert!”*¹⁵². Doorheen het interbellum liet Dierckxsens zijn politieke voorkeur duidelijk blijken, en hij stuurde de Vlaamse gedachte binnen de Gilde dan ook stevast in de richting van het katholieke flamingantisme, en weg van het radicalere Vlaams-nationalisme, dat in de tweede helft van de jaren '30 meer en meer in anti-belgicistische en anti-parlementaire zin evolueerde. Dit betekende echter niet dat de Gilde niet strijdbaar Vlaamsgezind was. Onder de leiding van Dierckxsens nam zij immers onder andere deel aan de Grammensacties, de Vlaams Nationale Zangfeesten, de IJzerbedevaarten, de verboden amnestiebetoging te Brussel in 1938,...¹⁵³

4.7.2. Het programma van Dierckxsens

Zoals duidelijk mag zijn was Dierckxsens de persoon die vanaf de tweede helft van de jaren '20 het programma van de Gilde uitstippelde, waarbij hij vooral accenten legde op Katholieke vorming enerzijds en Vlaamse bewustwording anderzijds. Een eerste middel hiertoe zag hij in het houden van voordrachten, zoals hij in 1928 schreef aan het Davidsfonds-hoofdbestuur: *“maandelijks houdt de afdeling een algemene vergadering waar op de dagorde voordrachten door leden der afdeling staan”*¹⁵⁴. Aanvankelijk meende Dierckxsens hiervoor uitsluitend te kunnen vertrouwen op de bereidheid van het bestuur van de Gilde: *“Mochten we veel en goed werk verrichten op katholiek, op Vlaamsch gebied en daartoe steeds kunnen steunen op de bereidwillige medewerking, op den ijver onzer leden”*¹⁵⁵. Deze voordrachten gingen bijvoorbeeld over *“het leven der bijen”* (1928) of over de werken van Felix Timmermans (1927, 1928 en 1929).

Hoewel de Gilde op deze manier jaarlijks toch ettelijke voordrachten wist te organiseren, was hoofdman Dierckxsens toch niet helemaal tevreden, en vanaf 1930 besliste hij dan ook om

¹⁵¹ ADVN - Archief DF Essen – D 1615 (2) – algemene dossiers – brief van Dierckxsens aan de GVKLleden, 1929.

¹⁵² ADVN - Archief DF Essen – D 1615 (2) – algemene dossiers – brief van Dierckxsens aan de GVKLleden, 1929.

¹⁵³ ADVN - Archief DF Essen – D 1615 (1-2-3) – algemene dossiers.

¹⁵⁴ ADVN - Archief DF Essen – D1619(1-3) – verslagen – jaarverslag 1932 – 1933.

meer gastsprekers naar de gemeente te halen. Ook het aantal leden dat op de voordrachtavonden afkwam liet blijkbaar te wensen over, zoals Dierckxsens in datzelfde jaar aan pater Reginald Andries schreef:

*“Het is juist omdat de voordrachten in het algemeen zo weinig gevolgd werden dat ik op het gedacht kwam dit jaar de voorkeur te geven aan geestelijke voordrachten, te geven in de kerk, ten einde aldus ons goede volk te benaderen en er onbetwistbaar veel goed door te stichten.”*¹⁵⁶ Andries onderhield de Gilde-leden over het *“katholicisme en de Vlaamse beweging”*. In de jaren '30 steeg het niveau van de door de GVKL georganiseerde voordrachten onder invloed van de verscheidene gastsprekers aanmerkelijk.

Pater Constant Van Gestel was één van de door Dierckxsens meest gevraagde sprekers. Deze geestelijke, die erg actief geweest was in de Vlaamse studentenbeweging en bekommerde zich in het interbellum vooral om sociale projecten in Vlaanderen, ondermeer via de Katholieke Vlaamsche Radio Omroep¹⁵⁷. Hij sprak voor de Gilde in Essen over *‘de kerk en de politiek (1936)’*, *‘de kerk en het maatschappelijk vraagstuk (1936)’* en *‘Moscou bedreigt (1936)’*, *‘Moscou of Rome (1936)’*, maar ook over *‘het corporatisme (1937)’*, *‘loopt onze democratie gevaar? (1938)’* en *‘Vlaanderens’ bekering (1939)’*¹⁵⁸.

Ook pater Callewaert, die omwille van zijn Vlaamsgezindheid erg gewantrouwd werd door de kerkelijke hiërarchie en niet alleen dicht bij het VNV aanleunde maar ook een persoonlijke vriend van Staf De Clercq was¹⁵⁹, mocht door toedoen van Dierckxsens zijn opwachting maken in Essen met *‘het Katholicisme in Ierland (1935)’*, *‘de mystiek van het communisme (1938)’* en *‘het opvoedingsrecht van de kerk (1938)’*¹⁶⁰. Ook de internationale situatie van de jaren '30 kreeg aandacht in de voordrachtenreeks van de Gilde, zo sprak gewezen activist Jan Boon in 1936 over *‘bruin- en zwarthemden’* en het jaar erop over de toestand in China, *‘in het land van den mikado’* en de Vlaamsgezinde pater jezuiet Stracke zette in '37 de *‘moderne toestanden in Duitschland’* uiteen¹⁶¹. Op Vlaams gebied mochten ook Robert van

¹⁵⁵ ADVN - Archief DF Essen – D1615 (1) – algemene dossiers – brief van het bestuur aan de GVKLafd.Dfleden, 1928.

¹⁵⁶ ADVN - Archief DF Essen – D1615(2) - Algemene dossiers – brief van Dierckxsens aan Pater R. Andries, 1930.

¹⁵⁷ DURNEZ, G., *Gestel, Constant (eigenlijk Jules) van*, in: Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, Deel II, blz. 1294-1295.

¹⁵⁸ ADVN - Archief DF Essen – D1619(1-3) – Verslagen over het dienstjaar bestemd voor het DF-hoofdbestuur (Leuven) 1927 – 1939.

¹⁵⁹ VAN CAUSENBROECK, B., *Callewaert, Jules L.*, in: Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, Deel I, blz. 679 – 680.

¹⁶⁰ Archief DF Essen – D1619(1-3) – Verslagen over het dienstjaar bestemd voor het DF-hoofdbestuur (Leuven) 1927 – 1939.

¹⁶¹ Archief DF Essen – D1619(1-3) – Verslagen over het dienstjaar bestemd voor het DF-hoofdbestuur (Leuven) 1927 – 1939.

Roosbroeck, (*‘Conscience en zijn leeuw van Vlaanderen (1938)’*) en Jozef Muls (*‘invloed van Conscience op onze volksgemeenschap (1939)’*) hun opwachting maken. Beiden waren tijdens en kort na WO I dicht betrokken geweest bij het activisme¹⁶². Met dit programma, dat sprekers van K.C. Peeters tot pater Callewaert bevatte, hoopte Dierckxsens zowel de gematigder als de radicaler Vlaamsgezinden van Essen aan te spreken.

4.8.) Gematigde flaminganten en mannen van de ‘harde lijn’

4.8.1. Essense katholieken en nationalisten vinden elkaar

Op 25 november 1925 kondigde het Davidsfonds in een circulaire aan haar afdelingen aan dat de organisatie *“buiten en boven alle politiek”* stond. Dat werd nu in de volgende jaren en decennia het stokpaardje van de leiders van het Davidsfonds, Boon en Amter: Het Davidsfonds deed aan culturele werking en moest een ontmoetingsplaats zijn voor alle katholieken en Vlamingen, van de meest gematigde tot de meest radicale. Het was duidelijk een uitnodiging aan de nationalisten om toe te treden. In de loop van 1926 en op de algemene vergadering van 1927 werd afgekeurd dat sommige lokale afdelingen zich nog in de politiek gemengd hadden bij de voorbije gemeenteraadsverkiezingen. Het hoofdbestuur besliste dan ook in zijn vergadering van januari ’28 dat *“alle afdelingen derwijze moe[s]ten zijn ingericht, dat ieder katholieke vlaamsgezinde er zonder enige hinder lid van moe[s]t kunnen worden.”* Daarenboven was politieke propaganda in of door het Davidsfonds verboden. Met andere woorden, in de besturen moesten zowel nationalisten als aanhangers van de katholieke partij opgenomen worden, een spijker waarop het DF-hoofdbestuur zou blijven hameren¹⁶³.

Alle afdelingen dienden in hun jaarrapport hun bestuur te vermelden, en hieruit valt voor de afdeling Essen op te maken in welke mate nationalistische en katholieke krachten elkaar in de vereniging vonden. Het DF-bestuur, dat overigens hetzelfde was als dat van de GVKL, bestond hoofdzakelijk uit katholieken, waarbij een aantal, zoals voorzitter Emiel Dierckxsens, op de katholieke lijst voor de gemeenteraadsverkiezingen verschenen. Wat echter in het oog springt, is dat vanaf 1937 de naam van Emiel Janssens op de lijst van het DF-bestuur opgetekend staat, in de hoedanigheid van penningmeester. Ook in 1938 en 1939 zetelde deze man in het bestuur, zij het dan wel als gewoon raadslid. Emiel Janssens was echter reeds zeker sinds 1935 lid van het VNV¹⁶⁴, iets wat in het dorp geweten was, zoals in het hoofdstuk

¹⁶² AMVC-dossier Emiel Dierckxsens.

¹⁶³ WILS, L., *100 jaar Vlaamse Beweging...*, blz. 252.

¹⁶⁴ KA - arrest dossiernr 478 van 22/6/48 Timmerman Josephus.

betreffende het VNV uiteengezet zal worden. Janssens had bovendien sinds 1932 in de beheerraad van de boekerij van de Gilde gezeteld¹⁶⁵, en de overige bestuursleden waren vertrouwd met Janssens radicaal Vlaamse ideeën. Bovendien was een veel voorkomende naam bij de toneelafdeling van het Davidsfonds, die van onderwijzer Remi Verreth, sinds 1921 lid van het Vlaams Front, en vanaf 1938 van het VNV¹⁶⁶. De aanwezigheid en inzet van beide personen binnen de GVKL-DF Essen tijdens het interbellum, “*heeft in Essen figuurlijk wel wat stof doen opwaaien*”¹⁶⁷, maar was, vanuit de instructies van het hoofdbestuur bekeken, helemaal niet vreemd. Ook katholieke, doch daarom niet minder actief vlaamsgezinde figuren zoals onderwijzer Alfons Tirelire vonden in de jaren '30 hun weg naar het bestuur van de Essense DF-afdeling, en vele leden van het GVKL/DF-bestuur waren tevens lid van de VOS-Essen, zoals Henri Naulaerts, Emiel Janssens, Emiel Dierckxsens zelf,...

In het bestuur van Essen kon men dus effectief Vlaamsgezinden terugvinden van alle gezindheden: van gematigd katholiek-flamingant tot aanhanger van het VNV, hoewel bij de meerderheid het katholieke aspect (zeker naar de buitenwereld toe) primeerde op het Vlaamse. Hetzelfde valt te zeggen over de leden van de vereniging, waar we, naast vele katholieken zoals Z.E.H. Buurmans, ook personen terugvinden als Karel Govaerts, oud-activist, die tijdens de Tweede Wereldoorlog niet enkel VNV-lid maar tevens oorlogsburgemeester zou worden, Arthur Goormachtig, secretaris van de VOS maar ook VNV-lid vanaf 1940 en één van de drijvende krachten achter de DEVLAGE-cel Essen tijdens WO II, en Frans Gommeren, die reeds voor de oorlog toetreden was tot het Verdinaso¹⁶⁸.

4.8.2. Profiel van het bestuur

Zoals Wils schrijft in zijn *100 jaar Vlaamse Beweging* hebben Davidsfondsafdelingen met vooral priesters en /of leerkrachten aan de leiding een enorm aandeel gehad in de flamingantische bewustmaking van de bevolking, door precies de keuze van voordrachten en toneelstukken, door deelname aan IJzerbedevaarten en het organiseren van jaarlijkse Guldensporenvieringen¹⁶⁹. De Essense Davidsfondsafdeling paste erg in deze typologie.

Indien we het profiel van het Essense Davidsfondsbestuur toetsen aan het profiel dat Lode Wils opstelde, bemerken we enerzijds de totale afwezigheid van geestelijken, maar anderzijds

¹⁶⁵ ADVN - Archief DF Essen - D1695(3) – activiteiten en Archief DF Essen – D1619(1-3) - Verslagen over het dienstjaar bestemd voor het DF-hoofdbestuur (Leuven) 1927 – 1939.

¹⁶⁶ KA - vonnis dossiernr 3104/3607 van 24/9/46 Verreth Louis.

¹⁶⁷ VAN AGTMAAL, J., *Kroniek van 75 jaar...*, blz. 12.

¹⁶⁸ JANSSENS, I., *Essen in 't zwart*, blz. 63.

de enorme vertegenwoordiging van onderwijzers. Wils stelt dat *“het Davidsfonds een toevluchtsoord was voor diegenen die omwille van hun sociale positie niet openlijk de nationalistische partij konden ondersteunen. Dit om te zwijgen van de nog veel talrijker groep van hen die schrijlings op de grens tussen de katholieke en de nationalistische partij stonden. Met de katholieke waren ze immers verbonden door de traditie, door hun sterke geloofsovertuiging en hun afkeer van de anti-klerikale en antivlaamsgezinde partijen, door hun lidmaatschap van een sociale organisatie, door hun dagblad, enz. Tot de nationalistische partij werden ze aangetrokken door de tijdsstroom die over heel Europa ging, door de politieke toestand die zij ervoeren als “de katholieke partij die in de regering zit zonder iets te doen voor de Vlaamse zaak” of, kernachtiger gesteld; “de slapheid en lafheid van Van Cauwelaert”. Vermits er toch geen regering gevormd kon worden zonder de katholieke partij, konden ze die best aanporren door het nationalisme te versterken, dat in hun perceptie in feite toch even goed katholiek was!”*¹⁷⁰

Gesteld kan worden dat bovenstaande uitspraken volledig opgingen voor de persoon Emiel Dierckxsens, en ook de rest van het Davidsfonds-hoofdbestuur had een dergelijk socio-professioneel profiel: vooral onderwijzers en ondernemers.

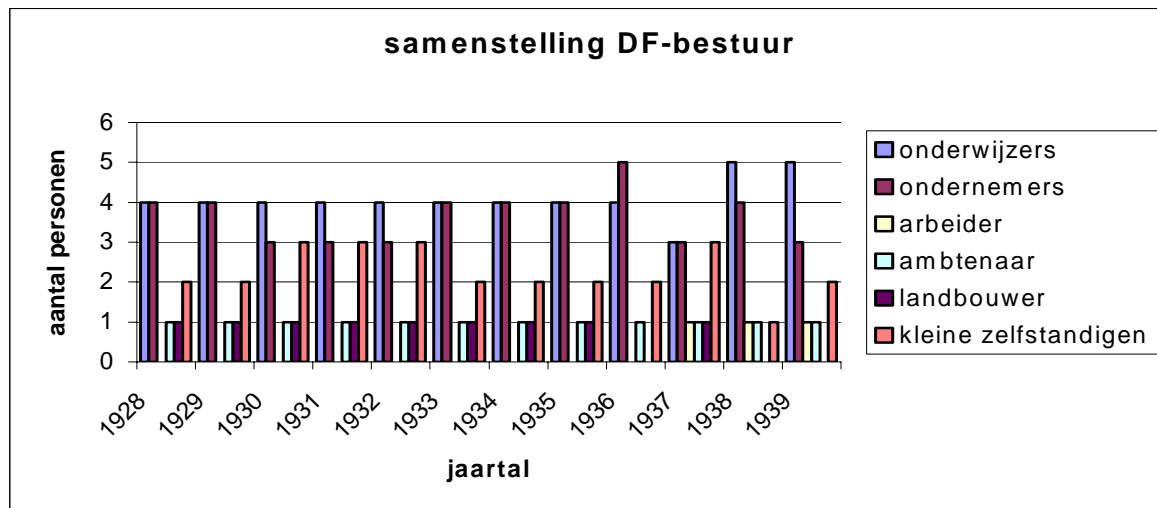
	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934
onderwijzers	4	4	4	4	4	4	4
ondernemers	4	4	3	3	3	4	4
arbeider	0	0	0	0	0	0	0
ambtenaar	1	1	1	1	1	1	1
landbouwer	1	1	1	1	1	1	1
kleine zelfstandigen	2	2	3	3	3	2	2
Totaal	12	12	12	12	12	12	12
	1935	1936	1937	1938	1939		
onderwijzers	4	4	3	5	5		
ondernemers	4	5	3	4	3		
arbeider	0	0	1	1	1		
ambtenaar	1	1	1	1	1		

¹⁶⁹ WILS, L., *100 jaar Vlaamse Beweging...*, Deel II, blz. 258.

¹⁷⁰ WILS, L., *100 jaar Vlaamse Beweging...*, Deel II, blz. 258-259.

landbouwer	1	0	1	0	0
kleine zelfstandigen	2	2	3	1	2
Totaal	12	12	12	12	12

Figuur 8: Samenstelling van het bestuur van Davidsfondsafdeling Essen.

Uit deze cijfers mag het elitaire karakter van het Gilde/Davidsfondsbestuur blijken. De bovenlaag van de Gilde bestond uit dezelfde mensen die ook de bovenlaag van het sociale leven binnen het dorp uitmaakten. Emiel Dierckxsens en Constant Loos, de beide hoofdmannen van de Gilde tijdens het interbellum, zetelden beiden in de gemeenteraad, en ook de gemeentesecretaris maakte deel uit van de leiding van de Gilde.

4.9. Conclusies

De werking van de “Gilde Vlaamsch Katholiek Leven” leunde vanaf de eerste dag al dicht aan bij het DF en verschilde niet wezenlijk van die van “echte” DF-afdelingen. De aansluiting van de Gilde bij het DF in 1927 was dan ook een kleine stap en een logische, daar ze op die manier deel uitmaakte van een groter geheel, dat kon rekenen op steun en financiering vanuit Leuven. Aanvankelijk bestond de werking van de Gilde vooral uit het brengen van toneel, en nam de Gilde deel aan de IJzerbedevaart, maar bij het wegvallen van hoofdman en medestichter Jozef De Ley viel de werking van de Gilde bijna stil. Het was op dat moment dat Emiel Dierckxsens naar voren kwam en de vereniging uitbouwde tot een bloeiende organisatie. De jaren '30 verschilden dan ook wezenlijk van het voorafgaande decennium, de GVKLafddDF werd een bloeiende organisatie, die bewust aan ledenwerving deed, en naast katholieke vorming veel aandacht had voor de Vlaamse bewustwording van haar leden.

De nauwe samenwerking tussen de lokale VOS-afdeling en de GVKL kan nauwelijks opmerkelijk genoemd worden, indien men bedenkt dat beide verenigingen dezelfde voorzitter deelden, met name Emiel Dierckxsens.

Veel Essenaren konden zich vinden in de werking van de Gilde en zij sprak dan ook een zeer breed publiek aan, waarin Vlaamsgezinden van velerlei strekkingen konden terug vinden.

Hoewel er in sommige Davidsfonds-afdelingen al kort na de Eerste Wereldoorlog problemen gerezen waren in verband met de traditionele binding met de katholieke partij, en met de erg nauwe binding met het katholiek Vlaams Verbond, dat bestreden werd door het Front, kan men dit nooit zeggen voor Essen¹⁷¹. Meer nog, in Essen was de GVKL niet alleen een volwaardig Vlaams orgaan, waarin ook de meer radicaal – Vlaamse elementen hun plaats vonden, ze was tegelijk een volwaardig onderdeel van de gemeentelijke katholieke zuil.

Hoofdstuk V: de Vlaamse Oud-Strijders Essen (VOS en VOSKE)

5.1. Ter inleiding

5.1.1. het ontstaan van VOS als organisatie

In 1917 groeide bij Jozef Verduyn, een arts aan het IJzerfront, de idee om een oud-strijdersbond op te richten bij afloop van de oorlog. De doel van deze vereniging zou tweeledig zijn: De stoffelijke belangen van de oud-soldaten behartigen én de Vlaamse strijd van de Frontbeweging voortzetten. Verduyn keerde echter pas in 1919 terug naar België, op een moment dat de Belgicistische N.S.B. (Nationale Strijdersbond) reeds goed georganiseerd en uitgebouwd was. Desalniettemin richtte hij overeenkomstig de Godsvrede- en zelfbestuurgedachte een apolitiek Nationaal Oud-strijdersverbond op met een zelfstandig Waalse en Vlaamse vleugel. Van deze Vlaamse vleugel, de Vlaamsche Oud-Strijdersbond (V.O.S.) werd Verduyn de algemeen bestuurder.

Ten behoeve van het voorlopig oprichten van plaatselijke bonden was in maart 1919 al aangekondigd dat de VOS bond een dubbel doel zou hebben:

- *“een politieke en feesteninrichting waar alle rechtgeaarde gedachten en zienswijzen zullen geëerbiedigd worden. De politiciers moeten wij dwingen de belangen der Oudstrijders te behartigen*
- *de onderlingen bijstand der Oudstrijders”¹⁷²*

Aanvankelijk was de VOS enkel gericht op de materiële belangenbehartiging van haar leden, maar onvermijdelijk sloop de politiek in de vereniging. De VOS pleitte voor de vernederlandsing van de universiteit van Gent, amnestie en zelfbestuur. Vanaf de afsluiting van het Frans-Belgisch Militair Akkoord werd ook het anti-militarisme een strijdpunt van de VOS. Verduyn probeerde zijn vereniging echter zo veel mogelijk in gematigde banen te leiden, wat hem al spoedig kritiek opleverde vanuit o.a. de hoek van de Frontpartij, die hem te gematigd vonden inzake Vlaamse strijd maar ook vanuit zijn eigen vereniging, die hem verweet aan belangenvermenging te doen¹⁷³.

5.1.2. Bronnenprobleem

¹⁷¹ WILS, L., *100 jaar Vlaamse Beweging...*, Deel II, blz. 252.

¹⁷² Deze aankondiging verscheen in ‘*Ons Vaderland*’ van 1 maart 1919.

PROVOOST, G., *De Vossen 60 jaar Verbond van Vlaamse Oudstrijders (1919-1979)*, Brussel, 1979, blz. 22.

¹⁷³ LEMMENS, P., *Verbond der Vlaamse Oud-Strijders (VOS)*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Deel III, blz. 3187-3191.

De archieven van de VOS-Essen zijn bij de dood van bestuurslid Henri Naulaerts (die eveneens in het bestuur van de Gilde zetelde) overgedragen aan de Heemkundige Kring van Essen¹⁷⁴. Bij navraag bleken de documenten echter onvindbaar, zodat wij ons genoodzaakt zagen andere bronnen aan te spreken. Om de rol en samenstelling van de VOS-afdeling te Essen tijdens het interbellum te bepalen, hebben wij ons daarom verlaten op literatuur, tijdschriften én de documenten van Arthur Goormachtig, die in de jaren '30 secretaris was van de organisatie, ons ter beschikking gesteld door zijn zoon, dhr. Ad Goormachtig.

5.2. Het ontstaan van de VOS Essen

5.2.1. Essenaren aan het IJzerfront

Op de militielijsten van Essen stonden voor de periode 1899 tot en met 1919 precies 989 weerbare mannen opgetekend, waarvan er 614 vrij- of uitgesteld werden van militaire dienst. Onder de 375 resterende soldaten waren er 105 niet-oud-strijders, mannen die tijdens de oorlog ofwel ondergedoken zaten in Nederland, ofwel in bezet België bleven. Zij zouden na WO I deel uitmaken van de “bijzondere lichte 1919”. Essen telde dus 270 oud-strijders die actief aan de oorlog deelnamen. Daaronder bevonden er zich 65 die via Nederland naar Engeland vluchtten om tijdens de oorlog vrijwillig het Belgisch leger te verzoegen alsook 35 die zich in Nederland bij de Belgische consul meldden om normaal gemobiliseerd te worden¹⁷⁵. Deze laatste 35 mannen hadden zich meestal niet uit eigen wil aangemeld; meer dan eens hadden zij gewoon ondergedoken gezeten in Nederland totdat zij ontdekt waren door een aantal mannen die zich hadden toegelegd op het opsporen van dienstweigeraars om ze daarna bij de Belgische consul in Nederland tegen beloning aan te brengen¹⁷⁶.

Het feit dat een 100-tal Essenaren zich nog tijdens WO I bij het Belgisch leger konden aansluiten is een gevolg van de ligging van de gemeente Essen, afgesloten van de rest van België door de Duitse elektrische versperring en met een grote gemeenschappelijke grens met Nederland, die de bezetter nooit volledig kon afzetten (cfr. hoofdstuk I).

5.2.2. De terugkeer van de IJzersoldaten en de oprichting van een Oud-strijdersvereniging

Toen de gedemobiliseerde soldaten in 1919 waren teruggekeerd naar het dorp werd in september van dat jaar overgegaan tot de inrichting van een VOS-afdeling voor Essen. Deze

¹⁷⁴ TIRELIREN, A., *Henri Naulaerts is overleden*, in: *De Spycker*, jg. 25, 1968, nrs. 1-2, blz.80.

¹⁷⁵ GAE – doos 301.3. WO I - Milities

¹⁷⁶ TIRELIREN, A., *Essen. De Oorlog 1914-1918*, in: *De Spycker*, jg. 26, 1969, nrs. 3-4, blz. 114-115.

organisatie profileerde zich vrijwel meteen in het dorpsleven, en wel op een feest, dat ingericht was door een plaatselijke landbouwer. Deze boer had twee zonen aan het front gehad en had gezworen zijn beste os te slachten mochten zijn beide jongens behouden van de oorlog terugkeren. *“Zoo werden de 310 oud-strijders van Esschen bij boer Mous ter feestdisch genodigd; os en zwijn werden geslacht en opgediend!...Stoetsgewijs, muziek voorop, stapte de dichte schaar door de stratender gemeente naar de hoeve van boer Mous! Het prachtig weder liet toe in openlucht het feestmaal te genieten, uiting te geven aan vreugdegevoelens bij drank en spel en opgeruimd te vieren den held van den dag! Het was een triomf voor den V.O.S. die reeds 260 leden telt.”*¹⁷⁷

Dat in bovenstaand stukje melding werd gemaakt van 310 Oud-strijders valt toe te schrijven aan het feit dat hier ongetwijfeld ook oud-soldaten uit Kalmthout bij aanwezig waren. Deze buurgemeente van Essen zou pas in januari 1924 haar eigen VOS-afdeling krijgen en tot dan zouden haar Vlaamse Oudstrijder, zowel administratief als qua activiteiten, onder Essen ressorteren¹⁷⁸.

Dat de V.O.S. in Essen een dergelijk succes kende, waarbij het merendeel van de oudsoldaten zich aansloot was niet evident. In de gemeente was er immers een alternatief. In de zomer van '19 was een afdeling van de Belgicistische NSB, de Nationale Strijdersbond, opgericht, dat zich voor reeds voor de VOS had gevormd en al vrij vlug centraal georganiseerd was, waardoor het op vele plaatsen de meeste oudstrijders reeds naar zich toe had getrokken. De NSB zou dan ook al vlug ontpoppen tot de grote vijand van de V.O.S.¹⁷⁹. Dat de Essenaren de VOS boven de NSB verkozen lag in de eerste plaats in het Vlaamse karakter van het Verbond van Vlaamse Oudstrijders, maar had ook nog andere redenen. De scheiding tussen de twee verenigingen oversteeg in Essen namelijk het loutere Belgisch – Vlaamse onderscheid; zij werd mede ingegeven door de plaatselijke politieke omstandigheden. De NSB werd in Essen mede opgericht door socialistisch voorman Frans (Sooi) Noldus, wat een duidelijk profielverschil met zich meebracht: tot de NSB traden verscheidene vrijzinnige Essenaren toe, leden van de politiek geïsoleerde socialisten en het enkel lid der politiek onbestaande liberalen, terwijl de katholieken en Vlaamsgezinden toetraden tot de lokale VOS. Tijdens het interbellum zou het dan ook nooit tot een samenwerking tussen de beide verenigingen komen: *“die waren kwaad op elkaar, die wilden met elkaar niets te maken hebben; op feestelijkheden en zo gingen die apart zitten”*¹⁸⁰.

¹⁷⁷ De VOS Tolk van den Vlaamschen Oud-strijdersbond, 1 oktober 1919.

¹⁷⁸ De Loopgraaf maandblad van VOS (groep Antwerpen), 1 februari 1924.

¹⁷⁹ PROVOOST, G., *De Vossen 60 jaar Verbond van Vlaamse Oudstrijders (1919-1979)*, Brussel, 1979, blz. 21.

¹⁸⁰ Interview van Nico Wouters met Ivan Janssen

5.3. Werking van VOS-Essen

In het weekend van 11 en 12 oktober 1919 werd een algemene vergadering belegd teneinde het bestendig bestuur van de vereniging te kiezen, waarbij ook voorlopig hoofdman Frans Van Dijck zijn ontslag indiende “*wegens verplaatsing*”. Het bestuur werd als volgt samengesteld:

Hoofdman: Peters Victor

Onder-hoofdman: Craey Leondardus

Beheerder: André Frans

Algemeen secretaris en penningmeester: Gommeren Frans

Bijgevoegd secretaris : Van Hoof Frans

Overige bestuursleden: Luyckx Leon, De Coninck Joris, Naulaerts Henri, Robijn Gerard en Smeyers Christoffer.

Hierbij springt niet enkel de naam van liberaal voorman Joris De Coninck in het oog, maar ook die van Henri Naulaerts, bestuurslid van de Gilde Vlaamsch Katholiek Leven. Naulaerts was tijdens WO I namelijk niet actief geweest aan het front, maar had te Essen briefsmokkel voor de geallieerden verzorgd. Dat hij reeds in 1919 toegelaten werd tot de VOS, die zich op dat moment enkel toespitste op oud-soldaten die in dienst van het Belgisch leger hadden gestaan, is opmerkelijk. Mogelijke problemen hieromtrent zullen er echter niet geweest zijn, en werden alleszins overkomen toen in maart 1924 te Essen een B.V.O.S.-afdeling opgericht werd¹⁸¹. Deze Bond van Vlaamsche Oud Soldaten was in '22 opgericht als een dochterorganisatie van de VOS, en had als bedoeling Vlaamsgezinde oud-soldaten die in '14-'18 geen frontstrijders waren geweest (ambulanciers in dienst van het Rode Kruis, maar ook spionnen die in bezet België hadden geopereerd), te verenigen, om zo de impact van de VOS te vergroten en de continuïteit van het ideeëngoed te verzekeren.

VOS Essen ontpopte zich al snel tot één van de leidende culturele verenigingen binnen de gemeente. Binnen de vereniging ontstond een toneelgroep “*teneinde de makers en de inwoners der gemeente op een gezellig avondfeest te vergasten*”¹⁸², waarvan de opbrengst zou gaan naar de oprichting van een gedenksteen voor de Essense gesneuvelden. Ook ontstond er

WOUTERS, N., *Essen en Wouw...*, blz. 22.

¹⁸¹ *De Loopgraaf maandblad van VOS (groep Antwerpen)*, 1 maart 1924.

¹⁸² *De VOS Tolk van den Vlaamschen Oud-strijdersbond*, 1 december 1919.

een fietsclub 'De Vos' en richtte de afdeling jaarlijks een fietskoers in voor de plaatselijke jeugd¹⁸³. Bij dit alles kon zij stevast rekenen op de (geldelijke) steun van het Essens gemeentebestuur, in tegenstelling tot sommige andere gemeentes, waar de lokale VOS-afdeling werden tegengewerkt door het bestuur zoals bv. in Ekeren¹⁸⁴. Hieruit valt ook af te leiden dat zelfs een overtuigde Belgicist als burgemeester Kenis zich bij de katholiek-Vlaamsgezinde meerderheid binnen de gemeente diende aan te sluiten, wilde hij zich niet isoleren. De Essense Vossen namen ook deel aan de IJzerbedevaarten en andere grootschalige Vlaamse activiteiten zoals de Vlaams Nationale Zangfeesten en de betoging voor het wetsvoorstel Van Cauwelaert in oktober 1920¹⁸⁵.

Voordrachtavonden werden overgelaten aan de Gilde Vlaamsch Katholiek Leven, waarbij ook vele leden van de VOS waren aangesloten, en de VOS beperkte zich dan ook tot het inrichten van de occasionele toneelavond, dansfeesten of goochelavond¹⁸⁶.

5.4. Crisis binnen de VOS en de weerslag op Essen

Hoewel het kader van de centrale VOS hoofdzakelijk samengesteld was uit Vlaams-nationalisten en Fronters, wilde bezieler en oprichter van de organisatie Jozef Verduyn dat de beweging politiek neutraal bleef¹⁸⁷. Ter verwezenlijking van het 'Vlaams recht' koos Verduyn echter meer en meer voor een minimalistische aanpak, wat op verzet stootte van radicalere elementen binnen de vereniging, die een krachtiger Vlaams-nationale koers voorstonden. Tesamen met de vermenging van Verduyns persbelangen met de belangen van VOS (Verduyn had in maart '22 het Algemeen Weekblad opgericht, en liet het weekblad De VOS doelbewust verwateren tot een meer algemeen informatieblad) zorgde voor grote interne spanningen en in mei 1924 brak hij met VOS. Hij bleef echter eigenaar van het Algemeen Weekblad en bleef dit uitgeven tot in 1927. Drie jaar lang bleven vele afdelingen hem trouw, zodat er de facto twee Vlaamse Oudstrijdersformaties bestonden¹⁸⁸.

Dit interne conflict had repercussies voor alle VOS-afdelingen in Vlaanderen, want zij waren gedwongen een standpunt in te nemen tegenover de centrale leiding. Het was dan ook in 1924 dat men in Essen een intern conflict binnen de lokale VOS meemaakte. In januari '24 splitste

¹⁸³ GAE – Doos 506.1: volkskunde en ontspanning.

¹⁸⁴ *De Loopgraaf maandblad van VOS (groep Antwerpen)*, 1 september 1922.

¹⁸⁵ ADVN - Archief DF Essen – D1516 (1) – algemene dossiers – aantekening Jozef De Ley.

¹⁸⁶ GAE – Doos 506.1: volkskunde en ontspanning – aankondiging dansfeest (1923)

ADVN - Archief DF Essen – D1516 (1) – algemene dossiers – aankondiging toneelavond (1924 en 1930), aankondiging grote goochelavond (1925).

¹⁸⁷ PROVOOST, G., *De Vossen...*, blz. 30.

¹⁸⁸ LEMMENS, P., *Verbond der Vlaamse Oud-Strijders (VOS)*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Deel III, blz. 3187-3191.

de Essense bond zich op in twee formaties: de afdeling van Statie met Alfons Vermeulen en Vic Peeters noemden zich de ware Vossen. De andere afdeling met voorzitter Emiel Dierckxsens, Walter Mous en Henri Naulaerts wijzigden daarop hun naam in V.O.S.K.E., wat stond voor Vlaamse Oud-Strijders Kring Essen¹⁸⁹. In wijk Statie werd een nieuw bestuur gekozen, dat als eerste opdracht kreeg om een afvaardiging aan te duiden om naar de voorzitter van VOSKE te gaan en daar de vlag van VOS Essen terug te eisen. De “afgescheurde oud-strijders V.O.S.K.E.’s van Esschen” hadden immers “het vaandel van VOS medegenomen bij hunne uittrede, en altijd al geweigerd het af te staan aan den rechtmatigen eigenaar, ’t is te zeggen VOS”¹⁹⁰. De overgebleven leden van VOS deden in het maandblad ‘De Loopgraaf’ uitschijnen dat VOSKE een dissidente groep binnen de gemeente was. Uit een artikel dat zij in maart ’24 inzonden maakten zij echter gewag van een vijftigtal leden die bij hun vereniging aangesloten waren. Rekening houdende met de 260 VOS-leden uit 1919 in de gemeente menen wij echter te kunnen stellen dat VOSKE in de gemeente veruit het invloedrijkst was en in feite de reguliere oudstrijdersbond was; niet in het minst omwille van de aanwezigheid van Dierckxsens en Naulaerts, maar ook omdat het katholiek minimalisme van Van Cauwelaert meer aansloeg in Essen dan het Vlaams-nationalisme. Voorzitter Dierckxsens stond steeds afkerig tegenover radicaal Vlaams-nationalisme (cfr. hoofdstuk 4), en toen er binnen de VOS Essen, in analogie met het conflict binnen het centrale bestuur van VOS, stemmen opgingen om de minimalistische koers te verlaten, verkoos Dierckxsens verder te gaan in de traditie van Jozef Verduyn, in plaats van het nieuwe VOS-bestuur te volgen. Daar Dierckxsens zijn keuze gerechtvaardigd vond, nam hij de VOS vlag mee, om de continuïteit niet te verbreken en zijn nieuw opgerichte VOSKE legitimiteit te verschaffen. De overgebleven VOS Essen troostte zich dan ook geen moeite om de vlag terug te krijgen, en zij schakelden tevergeefs zelfs VOS Brussel in, die “de nodige stappen [had] aangewend tot het terug eischen van het vaandel VOS”¹⁹¹.

Hoewel het conflict onder de Essense Oudstrijders ongetwijfeld diepe wonden had geslagen, waren de verschillen tussen de twee groepen niet onoverkomelijk. Ten laatste in 1927 waren VOS en VOSKE terug verenigd onder de zo betwiste vlag en “na samenwerking V.O.S.K.E. en V.O.S .waarvan V.O.S.K.E. de leiding had” werd volgend bestuur samengesteld¹⁹²:

¹⁸⁹ BESTERS, T. e.a., *Honderd jaar Heidebloempje Essen. 1897-1997. Een spiegel van Vlaanderen*, Essen, 1997, blz. 37.

¹⁹⁰ *De Loopgraaf maandblad van VOS (groep Antwerpen)*, 1 februari 1924.

¹⁹¹ *De Loopgraaf maandblad van VOS (groep Antwerpen)*, 1 maart 1924.

¹⁹² Privé documenten A. Goormachtig.

Voorzitter: Emiel Dierckxsens

Ondervoorzitter : Henri Naulaerts

Schrijvers : Arthur Goormachtig en Walter Mous

Penningmeesters: P. Van Thilly en Alfons Herreygers.

Bovenstaande bevestigt de stelling dat VOSKE veel invloedrijker was dan VOS; Dierckxsens, Naulaerts en Mous, de oprichters van VOSKE, bekleedden alledrie een belangrijkste bestuursfunctie binnen de herenigde VOS Essen, terwijl van Peeters en Vermeulen geen melding gemaakt werd, hoewel zij mogelijk de functie van gewoon bestuurslid toegewezen kregen. Een gevolg van de tijdelijke splitsing was dat voor de verdere duur van het interbellum binnen de gemeente de namen VOS en VOSKE door elkaar werden gebruikt, maar de briefwisseling, steeds ondertekend door voorzitter Dierckxsens, bewijst dat wel degelijk één vereniging bedoeld werd.

5.5. Gevolgen van het ‘vlaggenincident’

Na het ‘vlaggenincident’ werd Emiel Dierckxsens, naast voorzitter van de Gilde Vlaamsch Katholiek Leven, ook de hoofdman der Essense VOS’sen. Beide verenigingen werden voortaan in de richting van het katholiek minimalisme gestuurd, de strekking die, zoals in een vorig hoofdstuk beschreven, volgens Dierckxsens de beste perspectieven bood voor de toekomst van het Vlaamse volk. Zoals Dierckxsens in ’29 immers over het radicalere Vlaams-nationalisme schreef aan de leden van V.O.S. en Gilde:

“Er is een kentering in de geesten van hen die zich steeds schrap gezet hebben tegen de de oplossing der Vlaamsche kwestie, en indien deze zich niet vroeger heeft voorgedaan, het Vlaamsche volk ten goede, dan mag het gerust gezegd worden dat, van het vertrekpunt uit, het aktivisme daar alleen grote schuld aan heeft...][...de uiteenrukking van het staatsverband België zoals ze die zouden willen bewerken is een beweging die Vlaanderen slechts kan verminderen...”¹⁹³

De beide organisaties zouden onder Dierckxsens ook intensief samenwerken daar de voorzitter liever “*de Vlaamsche krachten in de gemeente tracht[te] te bundelen*” dan door een grote diversiteit aan verenigingen en “*gebrek aan voldoende krachten, zowel in hoedanigheid als in aantal, zich tot minderwaardig prullenwerk te bepalen*”¹⁹⁴. Vanuit die optiek werd

¹⁹³ ADVN - Archief DF Essen – D1516 (2) – algemene dossiers – Open brief Emiel Dierckxsens 1929.

¹⁹⁴ ADVN - Archief DF Essen – D1516 (1) – algemene dossiers – Brief van het bestuur aan GVKLafd.Dfleden 1929.

bijvoorbeeld de toneelkring van de V.O.S. opgeheven en de leden ervan aangespoord hun werk verder te zetten binnen de toneelafdeling van de GVKL, en werden uitstappen van de Gilde ook aangeboden aan de V.O.S.-leden. Dit alles resulteerde tegen het eind van de jaren '20 in een meer gecentraliseerde Vlaamse werking in Essen, die zijn vruchten afwierp; het ledenaantal van de Gilde en het Davidsfonds nam gevoelig toe (Fig. X.), en waar Essen in 1929 reeds 200 man bij elkaar wist te brengen als deelnemers aan de IJzerbedevaart, waren dit er het jaar erop 350!¹⁹⁵

Tegen het einde van de jaren '20 was Emiel Dierckxsens de belichaming van het katholiek flamingantisme in de gemeente, actief in verscheidene organisaties waaronder de twee toonaangevende verenigingen, de Gilde Vlaamsch Katholiek Leven en de V.O.S..

¹⁹⁵ ADVN - Archief DF Essen – D1516 (1) – algemene dossiers – Bericht aan de leden GVKL en VOSKE, 1930.

Hoofdstuk VI :“De Vlaamsch nationalen Studiekring” – afdeling van het Vlaamsch Front Esschen

6.1. Ter Inleiding

Bronnenprobleem

De bronnen in verband met de werking van deze afdeling zijn bijzonder schaars. De oprichting van de Studiekring werd zowel in ‘*Ons Vaderland*’ als in ‘*De Schelde*’, twee Antwerpse Vlaams-nationalistische weekbladen, aangekondigd, maar benevens deze enkele artikeltjes zijn de publicaties die tussen 1 februari en 16 augustus 1930 in de rubriek “*Van onze afdelingen*” in het weekblad ‘*Ons Vaderland*’ verschenen, alsmede een aantal aankondigingen van activiteiten op de “*Vlaamsch-nationale kalender*” van hetzelfde blad, de enige sporen. Nooit is in Essen een lijst ingediend van de Frontpartij, noch zijn er bewijzen terug te vinden van manifestaties of activiteiten, benevens de zitdagen van Herman Vos en een door de afdeling verspreide brochure.

Het weekblad “*Ons Vaderland*”

“*Ons vaderland*” was een weekblad met, op zijn zachtst gezegd, een bewogen voorgeschiedenis. Aanvankelijk was het een voortzetting van “*het Frontblad*”, maar vooral van het naoorlogse dagblad van de Frontpartij, dat eveneens onder de naam “*Ons Vaderland*” was uitgegeven. Dit laatste blad werd het orgaan van “*Het Vlaamsche Front*”, maar het waren voor het merendeel activisten die de leiding van het blad in handen hadden gekregen in plaats van de vroegere leiding van de Frontpartij. Door interne twisten ging het blad dan ook ter ziele in 1922. In 1926 zag “*Ons Vaderland*” dan opnieuw het levenslicht, ditmaal als opvolger van het eind 1925 verdwenen weekblad “*De Ploeg*”.

Bij zijn (zoveelste) ontstaan mocht het blad echter onder meer Herman van Puymbroeck, Staf de Clercq, Joris van Severen, Herman Vos, August Borms, en anderen tot zijn medewerkers rekenen. Het blad ontstond voornamelijk vanuit de behoefte om de officiële partijstandpunten te verkondigen, zodat de lokale partijafdelingen zich hiernaar zouden kunnen richten. Het verdedigde programma kwam, afgezien van de eis tot zelfbestuur, erg overeen met dat van de minimalisten.

In 1927 ging het blad echter opnieuw failliet en werd in het daaropvolgende jaar uitgegeven onder beheer van de Antwerpse frontpartij. Het blad bleef de eenheid onder de Vlaams-nationalisten verdedigen. Ook ditmaal was “*Ons Vaderland*” echter geen lang leven beschoren, daar de Antwerpse Frontpartij in 1933 geïsoleerd raakte door de oprichting van het

VNV. Vanaf 1935 verscheen het blad nog slechts zeer onregelmatig om onopgemerkt te verdwijnen in 1936.¹⁹⁶

6.2. De oprichting van de Essense afdeling van het Vlaamsch Front

Hoewel voor 1930 reeds sporadisch kleine aankondigingen uit Essen verschenen in ‘Ons Vaderland’, van bijvoorbeeld Borms-meetingen, trof men in de editie van zaterdag 1 februari 1930, onder de rubriek inzendingen ‘*van onze afdelingen*’, het volgende artikel uit Essen aan:

“Goed nieuws! Reeds lang waren hier eenige tientallen van goedgezinden van mening dat er een Front-afdeeling moest tot stand komen. Die gedacht was vooral gegroeid na de verheugende kiesuitslagen van 26 mei¹⁹⁷. Thans zijn wij zover, dat eenige werkers zich voor de taak gespannen hebben, en een voorbereidende bijeenkomst zal belegd worden op zondag 8 februari. De noodige elementen, bevoegde bestuursleden, lokaal en vooral werklust en geestdrift zijn voorhanden. Onze Herman Vos, die hier zeer geliefd is, zal een handje komen toesteken en weldra hoopt afdeeling Esschen een waardige spruit te worden van het ijverige ‘Vlaamsch Front’!”¹⁹⁸

Met dit artikel werd klaarblijkelijk de oprichting aangekondigd van een partij-afdeling van de Frontpartij, en meer in het bijzonder van de Antwerpse afdeling onder leiding van Herman Vos. Die afdeling bestond op dat moment nog steeds uit reformisten, nationalisten die Vlaams zelfbestuur wensten te realiseren middels wettelijke (parlementaire weg)¹⁹⁹. In bovenstaande wordt dus ook de naam van Herman Vos genoemd, de oud-activist die vanaf 1925 voor het ‘Vlaamsch Front’, in de Kamer van Volksvertegenwoordigers zetelde. Dat de Essense ‘Fronters’ zich tot hem richtten was niet echt verwonderlijk; hoewel Vos een beminnelijk man was en een groot redenaar, wist hij nooit echt zijn prestige in macht om te zetten, en beperkte zijn gezag zich voornamelijk tot Antwerpen en omstreken, en dus tot Essen²⁰⁰. Het lokaal waarvan in de tekst sprake is wordt elders in deze studie behandeld onder het hoofdstuk Vlaamse huizen.

¹⁹⁶ SCHEPENS, L. en VANDEWEYER, L., *Ons Vaderland*, in: Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, Deel II, blz. 2305.

WOUTERS, N., *Ons Vaderland*, in: Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, Deel II, blz. 2306.

¹⁹⁷ De schrijver doelde op de parlamentsverkiezingen van 1929, waarbij de Vlaams-nationalisten 9,9 % van de stemmen wisten te bemachtigen.

¹⁹⁸ *Ons Vaderland*, zaterdag 1 februari 1930.

¹⁹⁹ DE WEVER, Br., *Vlaamsche Front*, in: Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, Deel III, blz. 3405.

²⁰⁰ VAN CAUSENBROECK, B., *Vos, Herman*, in: Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, Deel III, blz. 3571.

Ook het blad ‘de Schelde’ maakte op 8 februari 1930 melding van het feit dat er een Vlaams-nationale organisatie in Essen het levenslicht zou zien, hoewel men daar nergens melding maakte van het Vlaams Front, maar de organisatie als “*een Vlaamsch nationale Studiekring voor Esschen en omstreken*” bestempelde, een benaming die, naarmate de werking vorderde, algemeen zou worden.²⁰¹

6.3. Doel en opzet van de vereniging

Wat zeker niet over de stichters van de Studiekring kon worden gezegd, was dat het mensen zonder ambitie zouden zijn. Immers, bij het omschrijven van de doelstellingen van hun Kring zegden zij: “*onze werking bestaat in het voorlichten der bevolking omtrent den Vlaamschen strijd, het opmaken van onzen toestand in het verleden en het heden; het opzoeken der oorzaken, onzer honderdjarige verdrukking en ontgoochelingen, het aantonen der middelen die ons tot de uiteindelijke zegepraal moeten leiden.*”²⁰². Daarnaast zagen de schrijvers zichzelf als een pressiegroep, onder wiens “*zweeps slag de andere partijen zich stilaan beginnen roeren*”.²⁰³ Hieruit mag doorschijnen dat de Essense correspondent van ‘Ons Vaderland’ op zijn minst poogde om in de gemeente een politiek verschil te maken, zij het dan slechts in de hoedanigheid van ‘zweep’.

Toen de Essense BWP Lode Craeybeckx, oud-activist en actief binnen de socialistische partij, uitnodigde voor het houden van een voordracht, meende de Studiekring dat dit haar verdienste was. Voordien waren de “*roodjes*” op taalgebied immers “*werkloos gebleven*”, maar sinds de komst van de Vlaams-nationale studiekring in Essen “*hebben wij hen gedwongen zich uit te spreken op Vlaamsch gebied*”²⁰⁴. Dat de kring het groot zag lijdt geen twijfel; of de socialisten zich nu Vlaams opstelden of niet, de Kring zou het volk wel juist voorlichten en “*eenmaal zal het proletariaat onze rangen versterken en aandringen tot het scheiden der BWP in Vlaamsche en Waalsche afdelingen*”²⁰⁵.

Opvallend bij dit alles is dat, hoewel de Studiekring zich in ‘Ons Vaderland’ aanvankelijk profileerde als een onderdeel van de Frontpartij, en later als een groep wiens werking een zekere invloed uitoefende op de gemeentepolitiek, zij in ‘De Schelde’ een heel ander imago voorstond. Daarin liet zij doorschijnen dat zij niet zozeer een politieke organisatie was als wel

²⁰¹ *De Schelde*, zaterdag 8 februari 1930.

²⁰² *Ons Vaderland*, zaterdag 12 april 1930.

²⁰³ *Ons Vaderland*, zaterdag 22 maart 1930.

²⁰⁴ *Ons Vaderland*, zaterdag 29 maart 1930.

²⁰⁵ *Ons Vaderland*, zaterdag 29 maart 1930.

een discussiegroep, wiens “*rangen openstaan voor alle stambewuste Vlamingen, afgezien van elke bijkomende gezindheid of levensopvatting*”²⁰⁶.

Volgens de schrijver van de Studiekring werd in Essen immers de behoefte gevoeld “*om alle nationalisten te groeperen, zonder aanzien van meeningen of richtingen buiten den Vlaamschen strijd*”²⁰⁷, iets wat natuurlijk niet mogelijk was moesten de oprichters zich meteen aan een partij verbinden.

6.4. Aanvankelijk succes der studiekring

In het verslag dat de Essense afdeling instuurde over haar stichtingsvergadering van 8 februari naar de redactie van ‘*Ons Vaderland*’ stuurde, werd dus nergens nog melding gemaakt van het “Vlaamsch Front” of de Frontpartij, maar had de schrijver het over de oprichting van een “Vlaamsch Nationalen Studiekring”. Wel was Herman Vos aanwezig, die de aanwezigen vergastte op een openingsrede. Dat deze rede zijn effect niet miste blijkt uit het feit dat de schrijver in hetzelfde artikel gewag maakte van 27 leden die zich onmiddellijk na de vergadering lieten inschrijven, een aantal dat tegen 15 februari zelfs gestegen zou zijn tot 40²⁰⁸! Aanvankelijk kende de vereniging, volgens de cijfers die de schrijver opgaf, dus een bloeiende start: “*Het ledenaantal is op enkele weken tot boven de 50 gestegen en een flink werkprogramma ligt kant en klaar voor het winterseizoen.*”²⁰⁹ Ook wist men te bekomen dat Herman Vos zich ter beschikking stelde om iedere tweede zondag van de maand in het lokaal van de studiekring zou zetelen, teneinde de belangstellenden “*inlichtingen en ook raadgevingen te verstrekken op bestuurlijk gebied, in pensioen-aangelegenheden, huurkwesties,...*”²¹⁰, een soort dienstbetoon dus om leden en kiezers te werven.

In de daarop volgende maand zou Herman Vos nog een voordracht geven voor de leden van de studiekring over “*de economische noodzakelijkheid van het Vlaams-nationalisme*”, en ook Karel Angermille mocht in april 1930 zijn opwachting maken met “*de vermakelijke geschiedenis van Majoor Kop-af*”²¹¹. Angermille was op dat moment nog maar een jaar terug in het land, daar hij als gewezen activist na de Duitse nederlaag naar Nederland diende uit te

²⁰⁶ *De Schelde*, zaterdag 15 februari 1930.

²⁰⁷ *Ons Vaderland*, zaterdag 15 februari 1930.

²⁰⁸ *Ons Vaderland*, zaterdag 15 februari 1930.

²⁰⁹ *Ons Vaderland*, zaterdag 1 maart 1930.

²¹⁰ *Ons Vaderland*, zaterdag 1 maart 1930.

²¹¹“ De vermakelijke geschiedenis van majoor Kop-af” was een komisch verteld verhaal dat handelde over de onrechtvaardige behandeling van de Vlamingen door hun Franstalige superieuren in de burgerwacht.
Ons Vaderland, zaterdag 8 maart 1930.

wijken. De man behoorde al voor de Eerste Wereldoorlog tot de flaminganten die al een sterk Vlaams natiebesef hadden ontwikkeld²¹².

Zowel over Karel Angermilles' als over Vos' voordracht was de Essense correspondent laaiend enthousiast: *“de voordracht had een bomvolle zaal gelokt, die met onverminderde aandacht de heldere en zoo leerrijke rede van de begaafde spreker heeft gevolgd.”*²¹³

Men zou verwachten dat indien de Frontpartij in Essen werkelijk op een dergelijke bijval kon rekenen, er meer dergelijke avonden zouden volgen, de studiekring telde immers reeds meer dan vijftig leden, een aantal dat volgens de lokale correspondent van 'Ons Vaderland' nog bij iedere vergadering aangroeide. Niets zou echter minder waar blijken...

6.5. Afbreken der werking en spoorloos verdwijnen der studiekring

Aanvankelijk scheen het de studiekring dus voor de wind te gaan, met een hoog aantal toetredingen en de directe steun van Herman Vos. Na de voordracht van Angermille zouden er echter geen vreemde sprekers de weg meer vinden naar de Essense fronters en de door hen ingezonden artikels voor 'Ons Vaderland' vervielen van het rapporteren over activiteiten tot het becommentariëren van de gebeurtenissen in de gemeente. Interessant om te vermelden is de impressie van de Studiekring over de 11-juli viering van de Gilde 'Vlaamsch katholiek leven' (door de schrijver van 'Ons Vaderland' als *“Gilde “Vlaamsch katholieke Dood”*”²¹⁴ betiteld), niet enkel daar deze typerend is voor haar opvattingen omtrent alle Vlaamse werking in de gemeente die niet van haar uitging, maar ook omdat ze aansluit bij de oproepen van Gilde-hoofdman Dierckxsens dat een groot aantal leden van de Gilde weinig actief waren. *“Tot hiertoe heeft niemand in Esschen zich bekommerd om den Vlaamschen strijd]..[deze wordt negatief gestreden met eene viering van den 11sten juli waarbij een enkele leeuwenvlag te pas komt die dan nog tusschen de Belgische vlaggen en wimpels verloren loopt. 'Een Vlaamsche Leeuw' gevolgd door het 'apenlied'!! En daarmee verloopt ieder jaar de plechtigheid! Wat een armzalig beestje in verhouding tot de macht waarover zij (de Gilde VKL) beschikken! Voorop de leeuwenvlag van de Gilde. Van leden geen spoor!!”*²¹⁵

Hiermee is meteen ook het uitgesproken anti-belgicisme van de Studiekring aangehaald. In een ander artikel werd de Essense jeugd opgeroepen met de woorden *“Welaan dan, Gij*

²¹² BAEYENS, A., VANDEWEYER, L. en DE WEVER, Br., *Angermille, Karel*, in: Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, blz. 294 - 295.

²¹³ *Ons Vaderland*, zaterdag 15 februari 1930.

²¹⁴ *Ons Vaderland*, zaterdag 29 maart 1930.

²¹⁵ *Ons Vaderland*, zaterdag 2 augustus 1930.

jongeren,... geen dwang erkend als het gaat om ons Vlaams stambewustzijn! De Brabançonne is iets minderwaardigs voor U!!²¹⁶”.

Om beter doordrongen te zijn van precies dat ‘Vlaams stambewustzijn’ organiseerde de Studiekring in het kader van 11-juli een voordracht van prof. Frans Van den Weghe, die de leden onderhield over de grote Vlaamse wegbereiders, zoals Breydel, van Maerlant, Consciense, Erasmus, enz. Het verslag van deze bijeenkomst, waarin de schrijver andermaal zijn ongenoegen over de “*flaminganten van het gildenhuis*” (lees: GVKL) liet blijken, was meteen het laatste dat ingezonden zou worden. Noch in De Schelde, noch in Ons Vaderland, noch in enig ander blad werden er nog mededelingen van de Vlaamsch-nationale Studiekring Essen ingezonden. Dit hoeft echter niet te betekenen dat de werking van de vereniging meteen stil viel, maar toch op zijn minst minder beduidend werd. Wel gingen de zitdagen van Herman Vos in de gemeente door, elke tweede zondag van de maand, na de hoogmis. Nog in oktober 1932 deelde men mee dat “*Frontgekozene*” Herman Vos te Essen zetelde, hoewel op dat moment uit de gemeente sinds twee jaar geen teken van leven de bladen ‘Ons Vaderland’ of ‘De Schelde’ meer had bereikt. Dit was echter het laatste spoor van de Studiekring, en toen in november 1933 in ‘Ons Vaderland’ een lijst verscheen naar aanleiding van een groots opgezette arrondissementsvergadering van het Vlaams Front, met daarop alle lokale afdelingen uit het Antwerpse, kwam Essen er niet langer op voor. Ook Herman Vos, rond wiens persoon de werking van de Kring voor een groot deel geconcentreerd was, zou in dezelfde maand de partij verlaten. Vos was in de zomer van ’33 immers betrokken bij de onderhandelingen omtrent de oprichting van het VNV, maar bij de uiteindelijke vorming van deze eenheidspartij was er voor hem, als overtuigd democraat, geen plaats, en hij besloot dan ook toe te treden tot de BWP, waar hij actief mee zou werken aan het plan van Hendrik de Man²¹⁷.

Niet enkel het einde van de Studiekring is in mysterie gehuld, ook het precieze ledenaantal en de namen van de leden blijven onopgeloste vragen. De artikels die ingezonden werden voor publicatie in ‘Ons Vaderland’ waren steeds anoniem, op één uitzondering na: Op zaterdag 29 maart 1930 verscheen een artikel, handelend over het minimalisme van de katholieken in Essen, dat ondertekend was met de initialen J.T.. Hieruit vertrekkende menen wij te kunnen zeggen, na het bevolkingsregister van Essen te hebben geraadpleegd, dat er in de periode ‘30-’33 in de gemeente maar één serieuze kandidaat is om in aanmerking te komen voor de positie

²¹⁶ *Ons Vaderland*, zaterdag 16 augustus 1930.

²¹⁷ VAN CAUSENBROECK, B., *Vos, Herman*, ... blz. 3571.

van schrijver van de Studiekring, met name Jozef Timmerman, de latere VNV - oorlogsschepen. Deze persoon wordt in het volgende hoofdstuk uitvoeriger besproken, maar het mag reeds gezegd zijn dat hij steeds de belichaming is geweest van het radicale, anti-belgicistische Vlaams – nationalisme binnen de gemeente Essen²¹⁸. Andere leden van de Studiekring dienen dus gezocht te worden rond de persoon van Timmerman.

6.6. Conclusies

De “*Vlaamsch-nationale Studiekring*” is in Essen steeds een randverschijnsel geweest. Hoewel de groepering zichzelf als een ‘zweeppartij’ zag, blijkt uit niets dat andere organisaties of politieke partijen zich ook effectief door die zweep ‘geslagen’ voelden.

Daar het katholieke minimalisme in de gemeente reeds goed vertegenwoordigd was in de vorm van de GVKL, was de Studiekring waarschijnlijk een uitlaatklep en alternatief voor meer radicalere Vlaamse elementen, wat niet alleen bevestigd wordt door de anti-belgicistische uitlatingen, maar ook door de aanwezigheid en prominente plaats binnen de vereniging van Jozef Timmerman, de artikels die in ‘Ons vaderland’ verschenen waren immers van zijn hand. De vereniging kan dan ook beschouwd worden als de onmiddellijke voorloper van de Essense VNV-afdeling, zoals besproken in het volgende hoofdstuk.

Juist omdat de Studiekring die katholieke partij van Essen en de werking van de GVKL als minimalistisch (en daarom ontoereikend) bestempelden, bestond de opdracht van de Studiekring er ook uit om de mensen ‘juist’ te informeren, middels het verspreiden van ‘Ons Vaderland’ in de gemeente. Door echter de traditionele katholieke-flamingante stroming in de gemeente aan te vallen en te ridiculiseren, marginaliseerde de schrijver zichzelf echter.

Vreemd is het dat de Studiekring, die bijzonder veel te danken had aan Herman Vos, zich meer op ‘Ons Vaderland’ richtte dan op ‘De Schelde’, waarvan Vos toch de hoofdopsteller was. Een mogelijke verklaring hiervoor hebben wij echter niet kunnen vinden.

²¹⁸ JANNSENS, I., *Essen in het zwart*, Essen, s.d., blz. 21.

Hoofdstuk VII : Het Vlaams Nationaal Verbond in Essen, 1933 - 1939

7.1. Inleiding

Over de Essense VNV-afdeling is weinig bekend. Vast staat dat ze bestond, daar tijdens de oorlog drie leden ervan naar buiten traden om in naam van deze partij de burgemeesterspost en de twee schepenzetels te bezetten, maar over haar vooroorlogse activiteiten is nagenoeg niets geweten. In dit hoofdstuk willen wij daarom een poging doen, met het weinige bronnenmateriaal dat hieromtrent beschikbaar is²¹⁹, toch een beeld te schetsen van deze afdeling en een antwoord trachten te formuleren in verband met vragen omtrent haar ontstaansgeschiedenis, werking en ledenbestand tot aan de Duitse inval van mei '40.

7.2. Ontstaan van het VNV

In 1932 leden de Vlaams-nationalisten een verkiezingsnederlaag die in de ogen van velen, en zeker in die van de leidende figuren, als zeer zwaar werd ervaren. Het politieke Vlaams – nationalisme verkeerde in crisis en er diende dringend eenheid onder de versplinterde en verdeelde Vlaams – nationalisten te komen, anders stevende de beweging op haar politieke ondergang af²²⁰. Het is in die geest dat Staf De Clercq in oktober '33 het 'Vlaams Nationaal Verbond' in het leven riep. Het VNV was een eenheidsorganisatie die tot doel had "*de bevrijding te bewerken van het Vlaamse volk en de bevordering der Nederlandse Volksgemeenschap.*"²²¹ De Clercqs' organisatie richtte zich tot alle Vlaams – nationale groeperingen in het land, en zette haar deuren open voor diegenen die bereid waren af te zien van alle provincialisme en gewestelijk particularisme.

In de beginfase van de partij kon men echter verre van een 'nationaal verbond' spreken, daar het onderscheid tussen de verschillende organisaties in de arrondissementen zowel vormelijk als inhoudelijk erg groot was²²².

²¹⁹ Vanderkindere beklagt zich hierover in zijn licentiaatsverhandeling *Het Vlaams nationaal Verbond in het arrondissement Antwerpen 1933-1940*. Daarnaast stelt ook Nico Wouters in zijn licentiaatsverhandeling het volgende: "het is moeilijk een gedetailleerd beeld te schetsen van de vooroorlogse VNV-gemeenschap in Essen wegens een gebrek aan bronnen."

WOUTERS, N., *Essen en Wouw, hetzelfde en toch verschillend een comparatieve prosopografie van verzet en collaboratie tijdens WO II in België en Nederland*, (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), Gent, 1997, blz. 235.

²²⁰ ELIAS, H.J., *25 jaar Vlaamse Beweging*, Deel III, Antwerpen, 1969, blz. 155.

²²¹ ELIAS, H.J., *25 jaar Vlaamse Beweging*, Deel III, Antwerpen, 1969, blz. 159.

²²² DE WEVER, Br., *Greep naar de macht Vlaams – nationalisme en Nieuwe Orde Het VNV 1933 – 1945*, Gent en Tielt, 1995, blz. 128.

Om een grotere greep op het VNV te krijgen was het de partijleiding aangeraden zich organisatorisch sterk uit te bouwen. In de gouw (provincie) Antwerpen stootte het VNV echter op grote tegenwerking van de kant van de Frontpartij. Deze had, na mislukte toenaderingspogingen, geweigerd zich aan te sluiten bij het Verbond en wenste, samen met haar afdelingen uit o.a. Kortrijk en Beveren, in de vorm van de ‘godsvrededefederatie’ een tegenbeweging te vormen voor het VNV. Uit het conflict dat daaruit volgde zou het VNV uiteindelijk versterkt komen, ten koste van de Frontpartij. De periode van onderhandelingen en het elkaar aantrekken en afstoten in het arrondissement Antwerpen sleepte echter lang aan, waardoor Antwerpen zelf pas laat over een VNV-afdeling van enige betekenis kon beschikken²²³. Dit belemmerde op zijn beurt de uitbouw in het gehele arrondissement, en dus ook in Essen.

7.3. Uitbouw van de VNV-organisatie in het arrondissement Antwerpen, 1934 – april 1936

7.3.1. instructies van de Leider

In het Antwerpse kon het VNV, door het afzijdig blijven van het Front, dus niet rekenen op een bestaande partijorganisatie om zijn werking op te enten. Omwille van de problemen in het arrondissement vond er op zondag 7 januari 1934 te Antwerpen een VNV-vergadering plaats die in het kader stond van “de uitbouw der plaatselijke organisaties”. Staf De Clercq gaf daar voor de aanwezige VNV-kernen van Antwerpen, Borgerhout, Berchem, Brecht, Deurne, Ekeren, Brasschaat, Merksem, Niel, Burcht en Wilrijk een vertrouwelijke uiteenzetting, omtrent de doelmatige verspreiding van het VNV-weekblad “*De Strijd*”, de inrichting der districten en de uitbouw der kernen. Daarnaast werd beslist dat er in februari 1934 een aantal gewestelijke vergaderingen plaatse zouden vinden, waarop Staf de Clercq zelf het woord zou voeren. Tot de doelgroep van deze vergaderingen behoorde Essen, noch buurgemeente Kalmthout. Blijkbaar wenste men zich daar nog niet op te concentreren en eerst elders voet aan grond te krijgen, vertrekkende vanuit het 10-tal afdelingen die men in het arrondissement telde. De werking van het VNV in het arrondissement bleef in het ganse werkingsjaar 34 beperkt tot het oprichten van plaatselijke VNV-kernen en afdelingen en het inrichten van enkele arrondissementele en gewestelijke vergaderingen.

²²³ VANDERKINDERE, TH., *Het Vlaams Nationaal Verbond in het Arrondissement Antwerpen – 1933 – 1940*, Gent, 1977 (Onuitgegeven licenciaatsverhandeling aan de rijksuniversiteit van Gent) ,blz. 57.

7.3.2. de instructies in de praktijk gebracht

De provincie Antwerpen werd ingedeeld in drie arrondissementen, zijnde Mechelen, Turnhout en Antwerpen. Deze werden op hun beurt opgesplitst in een aantal gewesten. De laatste onderverdeling was die van het gewest in verschillende afdelingen, die meestal de omvang van een gemeente hadden. Een gewestleider stond dus niet enkel aan het hoofd van een aantal afdelingen, maar hij had ook de algemene leiding over zijn gewest en fungeerde als tussenpersoon tussen de plaatselijke afdelingen en de arrondissementsleiding, in wiens vergaderingen hij zitting had.

Een afdeling bestond uit een kern, de vertrouwens- en contactpersonen van het VNV, en de overige VNV-leden. Een afdeling was samengesteld uit een plaatselijke afdelingsleider, een secretaris, een propagandaleider, een penningmeester en enkele raadsleden.²²⁴ Zeker tot mei 1940 waren deze VNV-bijeenkomsten in de meeste gemeenten weinig ernstig georganiseerd, en dit gold, zoals verder zal worden aangetoond, in extremis voor Essen. Slechts weinigen participeerden aan die vergaderingen, en inhoudelijk betekenden zij evenmin veel. Jan Van Hoogten getuigde bijvoorbeeld in het werk van Vanderkindere dat zijn “vergadering” van de plaatselijke afdeling Berchem in de beginjaren in zijn achterkeuken plaats vonden met drie of vier personen, en dat die bijeenkomsten zelden een ernstig karakter vertoonden²²⁵.

7.3.3. Van het werkingsjaar 1935 naar de parlementsverkiezingen van mei 1936

De gowleider voor de provincie Antwerpen was in 1935 Maurits Lambreghts, gewezen bestuurslid van de Frontpartij te Antwerpen. Bij de stichting van het Vlaamsch Nationaal Verbond (VNV) in oktober 1933 was hij één van de eerste bestuursleden van de Frontpartij die tot de nieuwe partij toetrad en in november van dat jaar had hij samen met Frans Wildiers de Antwerpse VNV-afdeling in het leven geroepen²²⁶.

Het ledenaantal in de gouw Antwerpen steeg in 1935 sterk, om tegen het einde van dat jaar terug te stagneren en in oktober 1935 vond dan ook een gouwvergadering plaats, waar M. Lambreghts pleitte voor de onmiddellijke inrichting van kernen of afdelingen in al de

²²⁴ VANDERKINDERE, TH., *Het Vlaams Nationaal Verbond in het Arrondissement Antwerpen 1933-1940*, Gent, 1977 (onuitgegeven licenciaatsverhandeling aan de rijksuniversiteit van Gent), blz. 59.

²²⁵ VANDERKINDERE, TH., *Het Vlaams Nationaal Verbond...*, blz. 60.

²²⁶ VAN DER ELST, F. en DE WEVER, Br., *LAMBREGHTS, Maurits*, in: Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, deel II, blz. 1777 – 1778.

gemeenten van de Gouw Antwerpen, naast de afdelingen van Halle-kempen, Zandhoven, Merksem, Mariaburg/Ekeren, Boom, Kontich, Boechout en Stabroek, die zich in de loop van '35 in het arrondissement Antwerpen hadden gevormd.²²⁷

Deze uitbouw, in aanloop naar de parlementsverkiezingen van 1936, verliep echter niet soepel. Vanderkindere onderscheidt in zijn studie dan ook een eerste periode in de uitbouw van het VNV in het arrondissement Antwerpen, die hij situeert tussen december '33 tot en met april '36, een fase waarin overigens nergens sprake is van een VNV-afdeling in Essen. In april 1936 stond de arrondissementsorganisatie voor Antwerpen dan ook allesbehalve op punt. Lang niet alle gemeenten hadden hun kern of plaatselijke afdeling, de gewesten waren nog niet duidelijk afgelijnd en de werking verliep, uitgezonderd Groot-Antwerpen en enkele goed werkende afdelingen zoals Niel, niet bijzonder vlot²²⁸. Het zou dan ook pas na de verkiezingsoverwinning van 1936 zijn dat de leiding zijn blik naar het noorden van het arrondissement Antwerpen zou richten...

7.4. Naar een VNV-afdeling Essen

Niettegenstaande de tegenvallende resultaten in het arrondissement Antwerpen, waar een verlies van 0,4 % werd opgetekend, legde het VNV aldaar meteen na de verkiezingen van 14 mei 1936 een grote activiteit aan de dag, bijvoorbeeld in de vorm van verkiezingsmeetings. Het was precies bij deze meetings dat de arrondissementsleiding voor het eerst oog kreeg voor de meest noordelijke gemeentes van hun gebied, Kalmthout en Essen, en op donderdag 21 mei 1936 sprak Jan Timmermans, VNV-gewestleider van Antwerpen, respectievelijk om 07.15 u en 07.30 u in Essen-dorp en Essen-statie²²⁹. Hiermee diende Essen het echter te stellen, want bij de propagandatochten "*per autocaravaan*", die later die maand georganiseerd werden, werd de gemeente niet langer aangedaan, en ook bij andere, soortgelijke activiteiten in de zomer van 1936 stond Essen niet op de lijst van te bezoeken gemeentes²³⁰. Een verklaring hiervoor kan geweest zijn dat Essen geografisch moeilijk in te plannen was in dergelijke propagandatochten omwille van haar perifere ligging. Daar dit echter gecompenseerd zou kunnen geweest zijn door de aanwezigheid van een station, en haar gemakkelijke bereikbaarheid per trein, is het aannemelijk dat de arrondissementsleiding,

²²⁷ DE WEVER, Br., *Greep naar de macht...*, blz. 274.

²²⁸ VANDERKINDERE, TH., *Het Vlaams Nationaal Verbond...*, blz. 60 e.v.

²²⁹ *De Schelde*, zondag 24 mei 1936.

²³⁰ *De Schelde*, zondag 30 mei 1936.

omwille van het niet aanwezig zijn van een VNV-afdeling, besloot om Essen voorlopig links te laten liggen.

7.4.1. nieuwe instructies van bovenaf

Het electoraal succes bij de parlementsverkiezingen van mei 1936 veroorzaakte een elan dat de VNV-leiding aanspoorde om de organisatie verder uit te bouwen. De VNV-landdag van 1936 werd dan ook geplaatst in het teken van “organisatie”. “*Honderden nieuwe afdelingen moeten er hun Deltavlag ontvangen uit de handen van onze leider Staf De Clercq*”, blokletterde ‘Strijd’²³¹. De centrale leiding leverde zware inspanningen om de organisatie van het VNV behoorlijk te doen functioneren. Op de algemene raad van 5 september 1936 ontvingen de arrondissementsleiders zeer precieze organisatorische opdrachten die uitgevoerd moesten worden voor de algemene raad van 10 oktober van dat jaar. Ze dienden hun arrondissementen volledig in kaart te brengen: de situering van de afdelingen en de gewesten, het juiste aantal leden, de adressen van alle kaderleden, de adressen van vertrouwenspersonen in de gemeenten, de adressen van propagandisten, de financiële toestand, enz. Als laatste opdracht, en voor Essen was dit de belangrijkste, dienden de arrondissementsleiders voor de gemeenten waar nog geen VNV-afdeling was, contactpersonen en aanspreekpunten gezocht te worden²³². Daar de arrondissementsleiders rekenschap af dienden te leggen van hun acties op de volgende algemene raad, was dit geenszins een vrijblijvende opdracht. Zij moesten er dus voor zorgen precieze instructies te geven aan de gewest- en afdelingsleiders en de door de centrale leiding opgedragen colportageopdrachten verspreiden over hun arrondissement. In het weekblad *Strijd* verschenen week na week de aankondigingen van plaatselijke vergaderingen en korte verslagen van die bijeenkomsten, wat het mogelijk maakt om de organisatorische uitbouw in die periode te volgen.

7.4.2. Edgar Lehembre en de uitbouw van het Noorderdistrict

In mei 1936 kwam de leiding van het arrondissement Antwerpen in handen van Edgar Lehembre. Deze man, geneesheer van beroep, was toen in het VNV slechts enkele maanden

²³¹ *Strijd*, 21 juni 1936.

²³² DE WEVER, Br., *Greep naar de macht...*, blz. 270.

actief als leider van het gewest Antwerpen-Noord, maar had zich reeds doen opmerken door zijn dynamisch beleid, dat hij zou voortzetten in zijn functie als arrondissementsleider²³³.

Eén van zijn eerste acties was het onderverdelen van het arrondissement Antwerpen in drie districten, waaronder het zgn. noorderdistrict, dat de gewesten Ekeren, Brecht (en dus Essen) en Zandhoven omvatte. Dit district werd onder toezicht van gewestleider Frans Wildiers geplaatst. Daarnaast had men het district Groot-Antwerpen, met Antwerpen, Borgerhout, Berchem, Merksem, Deurne, Hoboken, Wilrijk, Burcht, en Zwijndrecht o.l.v. districtsleider Jan Timmermans en het zuiderdistrict, met Boom-Niel (rupelstreek) en Mortsel - Kontich met respectievelijk M. Boey en L.A. De Vos als gewestleiders²³⁴.

Al vrij snel kwam het tot resultaten in het noorderdistrict: op 27 juni zag de VNV –afdeling Kalmthout het levenslicht, waar onder het toeziend oog van spreker Lehembre “*niet minder dan 31 toeschouwers zich als lid [lieten] inschrijven!*”²³⁵ Voor Lehembre was dit onverhoopte succes een reden te geloven dat het VNV ook in de buurgemeenten en gehuchten van Kalmthout een zekere aanhang zou kunnen verwerven, wat ertoe leidde dat Lehembre vanuit Kalmthout een nieuw gewest wilde organiseren, met als afdelingen Kalmthout-centrum, Achterbroek, Heide, Nieuwmoer, Horendonk, Wildert en Essen²³⁶, nog steeds onder Frans Wildiers als gewestleider. Waarschijnlijk baseerde Lehembre zijn plannen op de aanwezigheid van een enkele VNV’er afkomstig uit elk dezer gehuchten, want al snel zou hij zijn plannen voor de uitbouw van het gewest Kalmthout dienen op te geven, en zich quasi uitsluitend op Kalmthout met zijn relatief grote kern richten. Lehembre en Wildiers richtten op het einde van de zomer van 1936 een grote VNV-vergadering in Kalmthout in, waarbij de VNV-leden van Kalmthout en omliggende op post dienden te zijn²³⁷. Rond deze tijd hadden de distrikts- en gewestleider blijkbaar reeds door dat van hun ambitieuze plannen voor het gewest Kalmthout weinig terecht zou komen, en van aparte afdelingen voor Heide, Horendonk, Achterbroek, Nieuwmoer en Wildert werd van dan af ook geen melding meer gemaakt. Het plan om Essen te voorzien van een aparte VNV-afdeling werd echter nog niet opgegeven, en op 4 oktober verscheen er in *Strijd* een instructie van arrondissementsleider

²³³ DE WEVER, Br., *Greep naar de macht...*, blz. 275.

VAN CAMPENHOUT, L., *LEHEMBRE, Edgar*, in : Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, Deel II, blz. 1833-1834.

²³⁴ *Strijd*, zondag 21 juni 1936.

²³⁵ *Strijd*, zondag 5 juli 1936.

²³⁶ *Strijd*, zondag 12 juli 1936.

²³⁷ *Strijd*, zondag 20 september 1936.

Lehembre: “*Esschen, Terhagen en Mariaburg moeten binnen de veertien dagen een actieve kern hebben.*”²³⁸

Om zijn oproep kracht bij te zetten, liet Lehembre volksvergaderingen in de ‘probleemgemeenten’ inrichten, waarop hij zelf het woord zou nemen om de leden te inspireren. Zo vond de man ook zijn weg naar Essen op zaterdagavond 10 oktober, waar hij de Essense VNV’ers toesprak²³⁹. Deze vergadering vond plaats in café ’t Roosje, uitgebaat door Emiel Janssens, één van de weinige leden van het vooroorlogs Essens VNV (cfr. infra).

In verband met het coördineren van de acties en het bundelen der krachten, dienden de Essense leden zich maandelijks bij de kern van Kalmthout te voegen, hoewel men ook daar, ondanks het relatief hoge ledenaantal, kampte met interne problemen met de graad van inzet van de leden: “*Verleden zondag werd de maandelijkse vergadering door de meest actieve leden bijgewoond. De volgende maand moet idereen er zijn. Geen lauwaarts of lamme goedzakken in onze rangen.*...[Ook de kameraden van kern Esschen moeten iederen eersten zondag der maand om 10 uur voormiddag in het lokaal zijn]”²⁴⁰. Dat de kern Essen dus geen eigen maandelijkse vergadering kende, duidt opnieuw op de kleinschaligheid ervan.

7.4.3. Nieuwe pogingen met een nieuwe aanpak

Omstreeks november 1936 was het de arrondissementsleiding duidelijk dat Essen niet de meest actieve, laat staan een grote VNV-kern voort zou brengen. Toch werd de gemeente nog niet helemaal opgegeven. In het kader van Jan Timmermans’ meetingoffensief “Los van Moskou”, werd opnieuw Emiel Janssens’ cafeetje aangedaan, waar op 19 december 1936 Edgar Lehembre, vergezeld van Lode Bonten²⁴¹, kwam spreken²⁴².

Bij het ingaan van 1937 was één van de grootste prioriteiten der VNV-leiding het werven van nieuwe leden, daar het ledenaantal in het arrondissement Antwerpen sinds het einde van 1935 nauwelijks was gestegen²⁴³.

Deze campagne bleef niet zonder resultaat, daar het arrondissement in de eerste twee weken van februari ’37 een kleine 20 nieuwe leden mocht verwelkomen. Geen enkel daarvan kwam

²³⁸ *Strijd*, zondag 4 oktober 1936.

²³⁹ *Strijd*, zondag 11 oktober 1936.

²⁴⁰ *Strijd*, zondag 11 november 1936.

²⁴¹ Bonten had zijn bekendheid te danken dat hij één der eerste dienstweigeraars was, iets wat voortkwam uit zijn Vlaamse overtuiging, en behoorde aanvankelijk tot de radicale vleugel van het Vlaamsch Front, alvorens over te gaan tot het VNV.

VANDEWEYER, L., *Bonten, Lode*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel I, blz. 544-555.

²⁴² *Volk en Staat*, dinsdag 15 december 1936.

²⁴³ DE WEVER, Br., *Greep naar de macht...*, blz. 129.

uit Essen, maar wel had er zich vanuit de gemeente een nieuwe abonnee voor *Strijd* aangemeld. Kalmthout deed het bij de tussentijdse evaluaties op het vlak van ledenwerving aanzienlijk beter dan Essen, en kon in de loop van het jaar niet alleen een zestal nieuwe leden verwelkomen, maar ook een afdelingsvlag ontvangen²⁴⁴. De enige activiteit in 1937 waarbij melding werd gemaakt van de kern Essen was een propagandavergadering van het VNS, het Vlaams Nationaal Syndicaat, die op een vrijdagmorgen om 07.30u in oktober van dat jaar plaats had.

Na de arrondissementsvergadering van 14 december 1937 werd er een nieuwe indeling van het arrondissement Antwerpen bekend gemaakt waarbij Essen als volgt geplaatst was:

Gouw Antwerpen olv. Jan Timmermans

Arrondissement Antwerpen olv Edgar Lehembre

- Het groot gewest Brecht-Ekeren-Zandhoven olv Frans Wildiers
- - gewest Kalmthout olv J. Jacobs.
- - - Afdeling Essen olv Jozef Timmerman
- - - Afdeling Kalmthout olv J. Jacobs

Globaal gezien vielen de resultaten van de ledenwervingscampagne van '37 (niet enkel in Essen) tegen, en voor 1938 besliste de VNV-leiding dan ook om de ledenwerving niet meer zo vrijblijvend te maken: elke kern kreeg een quotum opgelegd, met als onderschrift van arrondissementsleider Timmermans:

“ *de eerste opdracht [voor het nieuwe jaar] is vinnig en onverpoosd propageeren voor “Volk en Staat”, tevens voor “Strijd” en leden voor het VNV!*”²⁴⁵ Uit de lijst blijkt duidelijk dat de leiding de quota oplegde naargelang het potentieel dat men in de gemeente zag. De Essense kern kreeg dus een zeer bescheiden aantal nieuwe abonnementen en leden dat zij in 1938 moest zien te werven: 4 abonnementen voor ‘Volk en Staat’, 3 voor ‘Strijd’ en 2 nieuwe leden voor het VNV, een zeer bescheiden doel voor de gemeente met het grootste inwonersaantal van het kanton Brecht²⁴⁶ (ter vergelijking, Kalmthout diende dubbel zoveel nieuwe abonnementen en leden aan te dragen). Om de campagne te ondersteunen werd er tevens een wervingstocht doorheen het Vlaamse land georganiseerd in januari '38, maar vooral de resultaten in het Gouw Antwerpen waren bijzonder teleurstellend, iets wat waarschijnlijk ook benadrukt werd op een vergadering die in februari van dat jaar belegd werd in Kalmthout.

²⁴⁴ *Strijd*, zondag 14 maart 1937

²⁴⁵ *Strijd*, zondag 19 december 1937.

²⁴⁶ Zie bijlage 1.

Gewestleider J. Jacobs mocht daar Lehembre ontvangen om over zowel de situatie in het gewest als over de nakende gemeenteverkiezingen te spreken. “*Ook uit Esschen waren een paar aanwezigen: die beleggen in hunne gemeente een vergadering voor genodigden*”. Van deze vergadering in Essen is achteraf echter geen melding meer gemaakt, en ook de gesprekken in verband met de gemeenteverkiezingen in het gewest kalmthout waren klaarblijkelijk weinig constructief, daar in 1938 noch in Kalmthout, noch in Essen, door het VNV een lijst werd ingediend.

De trend van 1937 zette zich in 1938 dus door: de werking in Essen bleef beneden alle peil, en eind '38 stelde de arrondissementsleiding dat dit nu eens afgelopen moest zijn. In 1939 dienden de 66 VNV-kernen van het arrondissement Antwerpen 300 nieuwe abonnees aan te dragen voor *Volk en Staat*, naast zoveel mogelijk leden. Ditmaal was de verdeelsleutel van het aantal te vinden nieuwe abonnees echter anders opgevat. Kernen die voorheen weinig gepresteerd hadden, dienden zich nu tot op het niveau van beter werkende kernen op te trekken. Daarom kreeg Essen dan ook de opdracht 10 nieuwe abonnees te werven, waar Kalmthout, dat in het verleden reeds bewezen had een actieve kern te zijn, er maar 5 diende te vinden²⁴⁷. Klaarblijkelijk zag de VNV-afdeling Essen in dat het ditmaal ernst was, en nog voor het einde van 1938 wist zij 4 nieuwe abonnees voor ‘*Volk en Staat*’ te strikken, een aantal dat op 22 januari '39 aangroeide tot 6.²⁴⁸

Het Essens VNV slaagde er dus niet in om nieuwe leden te werven, noch om de VNV-bladen aan de man te brengen. Het kleine aantal abonnees op ‘*Volk en Staat*’ duidde op een zeer kleine groep gelijkgezinden, die, zoals zal blijken, uit erg gelijkaardige personen bestond.

7.4.4. het jaar 1939: geen melding uit Essen

Net op het moment dat afdeling Essen resultaat begon op te leveren, viel de berichtgeving vanuit de gemeente omstreeks het begin van '39 stil. Noch in het tijdschrift ‘*Strijd*’, noch in ‘*Volk en Staat*’ verscheen in dit jaar een ingezonden stukje van het VNV-Essen. De vereniging bleef echter voortbestaan, daar enkele van haar leden in de zomer van '40 naar buiten zouden treden om in naam van de partij het bestuur van de gemeente op zich te nemen...

7.5. Kern Essen en haar ledenbestand

²⁴⁷ *Strijd*, zondag 4 december 1938.

²⁴⁸ *Strijd*, zondag 22 januari 1939.

De Essense afdeling van het Vlaams Nationaal Verbond mag tijdens het interbellum volgens verschillende bronnen ten hoogste op een 20-tal leden geschat worden²⁴⁹, een aantal dat wij eerder lager dan hoger schatten. De vereniging deed nooit echt aan actieve ledenwerving, zoals ook uit voorgaande mag blijken, en hun kleinschaligheid mag ook blijken ook volgende uitspraak van Jozef Verreth, zoon van VNV-lid Remi Verreth: “*Ze vergaderden bijvoorbeeld in het café van Emiel Janssens, en ze konden er toch gemakkelijk binnen, en zo’n groot café was dat nu niet!*”²⁵⁰

Uit het voorgaande deel van dit hoofdstuk mag blijken dat de VNV-afdeling Essen allesbehalve een succes-story is geweest. Daarom rijst volgende vraag: wie waren deze enkelingen die zich toch geroepen voelden tot de idealen van Staf De Clercq? Reeds viel de naam van spoorwegbediende en café-uitbater Emiel Janssens, maar de spilfiguur en de drijvende kracht van de afdeling was echter iemand anders, namelijk Jozef Timmerman, destijds eveneens werkzaam op het station van Essen.

JOZEF TIMMERMAN

Timmerman werd geboren te Essen op 15 april 1896, huwde binnen de gemeente in 1920 en kreeg één dochter in 1930²⁵¹. Hij was werkzaam als bediende op het station. In de periode 24-9-15 tot 11-11-18 was hij in dienst bij het Belgisch leger en diende hij aan de IJzer, waar hij onderscheiden werd met het oorlogskruis met palm²⁵². De precieze invloed die het activisme of de Frontbeweging tijdens WO I op hem gehad hebben is jammer genoeg moeilijk na te gaan, maar men kan stellen dat er waarschijnlijk minstens enige invloed geweest is²⁵³. Hij was een overtuigd lid van de lokale VOS-afdeling van Emiel Dierckxsens, en een strijdend Vlaming die al voor de Tweede Wereldoorlog tot het VNV toetrad (lid. Nr. 12.903²⁵⁴) en voor zijn partij actief propaganda voerde op zijn werkvloer. Hoewel Timmerman pas in 1941 door de partij bekrachtigd werd als afdelingsleider, vervulde hij voor de oorlog reeds de functie van contactpersoon tussen de hogere partijgeledingen en de Essense VNV’ers, en tot 1941 ondertekende hij zijn VNV-correspondentie dan ook niet met ‘afdelingsleider’ maar met ‘kernleider’. In die rol kwam hij ook in contact met Jan Timmermans, VNV-gewestleider voor Antwerpen. In zijn verklaring voor de onderzoeksrechter verklaarde Timmerman: “*Ik ben*

²⁴⁹ JANSSENS, I., *Essen in ’t zwart*, Essen, s.d., blz. 13.

²⁵⁰ WOUTERS, N., *Essen en Wouw...*, blz. 235.

²⁵¹ GAE – bevolkingsregisters.

²⁵² KA - arrest dossiernr. 478 van 22/6/48 Timmerman Josephus

²⁵³ WOUTERS, N., *Essen en Wouw...*, blz. 236.

lid geworden van het VNV in 1934 of 1935, door tussenkomst en naar aanleiding van een raadpleging bij mr. Timmermans”²⁵⁵.

Voor de oorlog hadden Jozef Timmerman en Jan Timmermans ook reeds onderlinge contacten in verband met een in Essen op te richten afdeling van de AVNJ Blauwvoetvendels. Dit Algemeen Vlaams Nationaal Jeugdverbond, in 1928 opgericht als een overkoepeling van Vlaams-nationalistische militantengroepen en jeugdbewegingen, was in de loop van de jaren '30 de jeugdbeweging van het VNV²⁵⁶ geworden en blijkbaar had Timmerman het plan opgevat in Essen een afdeling ervan op te starten. Deze opzet mislukte echter, en het zou tot in 1942 duren, toen het AVNJ reeds opgenomen was in de Nationaal-Socialistische Jeugd Vlaanderen, eer Essen een Vlaams-nationalistische jeugdbeweging zou kennen, zij het dan onder leiding van Emiel Janssen²⁵⁷.

Timmerman was een bijzonder sterke persoonlijkheid, en hij was zonder twijfel de spilfiguur van de Essense VNV-afdeling, zoals hij dat waarschijnlijk eerder geweest was van de “Vlaamsch Nationalen Studiekring” binnen de gemeente. Uit verschillende getuigenissen uit zowel het Essens politiearchief als uit het onderzoeksdossier van het krijgsauditoraat blijkt dat Timmerman reeds voor de oorlog actief leden wierf voor het VNV, en dat hij daarin het meeste succes had op zijn werkvloer, het Essens station²⁵⁸. Die sterke persoonlijkheid werd door velen binnen de dorpsgemeenschap echter als antipathiek ervaren, getuige niet enkel de vele verklaringen, maar ook de bijnaam die Timmerman in de loop der jaren verwierf: *“Timmerman stond in het dorp bekend als een bijzonder onsympathiek iemand en de mensen noemden hem dan ook al spottend ‘den Teut’²⁵⁹”*.

Timmerman zou tijdens WO II VNV-schepen worden en werd, omdat hij bereidwillig met de Duitsers meewerkte om zoveel mogelijk jonge mannen te strikken voor arbeid in Duitsland, in het naoorlogse Essen het symbool van collaboratie met het gehate nazi-regime.

²⁵⁴ ADVN – D3889 – Vlaams Nationaal Verbond. Lijst van burgemeesters en schepenen uit het arrondissement Antwerpen met aanduiding der VNV-leden en met vermelding van hun stamnummer. Met begeleidend schrijven van E. Springael aan Kd. Eelers, 1943.

²⁵⁵ KA - arrest dossiernr. 478 van 22/6/48 Timmerman Josephus

²⁵⁶ DE WEVER, Br., *Algemeen Vlaamsch Nationaal Jeugdverbond (AVNJ)*, in: Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, Deel I, blz. 259 – 260.

²⁵⁷ JANSSENS, I., *Essen in 't zwart*, Essen, s.d., blz. 25.

²⁵⁸ PAE - processen verbaal 1944 – 1945

KA - arrest dossiernr. 478 van 22/6/48 Timmerman Josephus

²⁵⁹ “Teut” staat in het Essens dialect synoniem voor “grote bek”.

Interview Herman Suykerbuyk – 05/11/04

EMIEL JANSSEN

Janssens werd geboren te Hoogstraten in 1901, en kwam omwille van zijn werk als treinwachter in Essen terecht. Aanvankelijk was hij in de kost bij de familie Clauwaert, maar na enige jaren huwde hij met de dochter, en kreeg hij zodoende ook de beschikking over het café van de familie, “’t Rooske”²⁶⁰. Janssens zou zijn (kleine) café ter beschikking stellen van het VNV als vergaderruimte.

In Essen bestaat er een consensus dat Emiel Janssens niet meer was dan een meeloper van Timmerman. Janssens zou een kleurloze figuur geweest zijn, die zich op sleeptouw liet nemen, en nooit een andere mening dan deze van Timmerman durfde uiten. Dat hier enige vorm van waarheid in zit mag blijken uit Janssens lidnummer van het VNV: 12904 (tegenover het nr. 12903 van Timmerman). Timmerman en Janssens hebben zich dus samen bij het VNV aangemeld, en Timmerman is Janssens voorgedaan in het aanmelden. Ook Flor Backx wist ons te vertellen dat “...*Janssens eigenlijk niet zo extreem [was]. Hij was [...] wel erg vlaamsvoelend, maar stond helemaal onder invloed van den ‘Teut’. Bovenal verdiende hij graag een centje aan de vergaderingen in zijn café.*”²⁶¹ Ook oorlogsburgemeester Karel Govaerts verklaarde na de oorlog dat Janssens “*zeer onder de indruk van Jozef Timmerman*”²⁶² stond. Deze perceptie van Emiel Janssens als “*door en door Vlaming*”²⁶³ maar in doen en laten eerder een tweede schaduw van Jozef Timmerman wordt gestaafd door een verklaring van Janssens zelf na de oorlog in verband met de bladen *Volk en Staat* en *de Nationaal-socialist*, die hij gedurende de oorlog gecolporteerd had, namelijk dat dit “*op bevel van de leider, namelijk Jos Timmerman te Essen*”²⁶⁴ was.

Hoewel Janssens tijdens WO II oorlogsschepen te Essen zou worden, naast leider van de lokale NSJV-afdeling, werd hij na de oorlog waarschijnlijk niet vervolgd, daar er over hem geen dossier bestaat in het Krijgsauditoraat.

REMI VERRETH

Lodewijk Remi Verreth was niet afkomstig uit Essen, maar werd geboren te Haacht op 28 maart 1903, volgde normaalschool te Mechelen en kwam pas in 1927 naar Essen toen daar een in het gehucht Horendonk een vacature van onderwijzer vrijkwam.

²⁶⁰ GAE – bevolkingsregister.

²⁶¹ Interview Florimond Backx – 25/09/04

²⁶² WOUTERS, N., *Essen en Wouw...*, blz. 236.

²⁶³ Verklaring van Emiel Dierckxsens over Emiel Janssens, toegevoegd aan het onderzoeksdossier van Jozef Timmerman.

KA - arrest dossiernr. 478 van 22/6/48 Timmerman Josephus

²⁶⁴ Verklaring van Emiel Janssens, toegevoegd aan het onderzoeksdossier van Jozef Timmerman.

Lid van het VNV geworden in 1938, was deze leraar voordien reeds lid van het Vlaamsch Front sedert 1921²⁶⁵. Verreth stond vanaf de eerste dag dat hij in de gemeente was bekend als een erg Vlaamsgezind figuur, maar werd “*in tegenstelling tot Janssens en Timmerman*” aanzien als een “*interessant en sociaal figuur*”²⁶⁶. Vanuit zijn sociaal karakter en zijn functie als onderwijzer zou Verreth een belangrijke rol spelen in de uitbouw en ontwikkeling van het vooroorlogse Essense (en vooral Horendonkse) voetbal.

Meester Verreth had immers de lokale voetbalploeg ‘de Zwaluwen’ in 1925 opgericht, en toen in februari 1930 de Vlaamse Voetbalbond ontstond, uit verzet tegen de eentalig Franse correspondentie binnen de Koninklijke Belgische Voetbalbond²⁶⁷, trad Verreth met zijn club meteen toe. In de eerste helft van de jaren ’30 wist de onderwijzer het straatvoetbal op Horendonk uit te bouwen tot een sterk georganiseerde vereniging, die door wist te dringen tot de op één na hoogste klasse van de Vlaamse Voetbalbond. Onder het bestuur van Verreth kregen ‘de Zwaluwen’ uiteraard ook menig Vlaams impuls mee, hetgeen ook mag blijken uit het refrein van het strijdlied van de club:

*Wie zal 't halen zonder falen?
De jongens van geel en zwart,
zij gaan streven, nooit afgeven,
voor de kleuren van hun hart:
't is geel en zwart!”*

Niet enkel het Horendonks voetbal kreeg in de jaren ’30 de aandacht van Remi Verreth, ook overige sociale leven in het dorp ging niet aan hem voorbij. Naast zijn rol binnen de toneelafdeling van de Gilde Vlaamsch Katholiek Leven, was het ook hij die de volksspelen op Horendonkse kermis introduceerde en een Vlaamse kermis organiseerde met Pinksteren om de clubkas te spijzen²⁶⁸ en op al die manifestaties was hij een “*gewaardeerd propagandist voor alles wat Vlaams oogde*”²⁶⁹

Het uitgesproken Vlaamsgezinde karakter van Verreth was gegroeid toen hij op de gemeenteschool in Haecht onder de indruk kwam van enkele onderwijzers die spraken over

KA - arrest dossiernr. 478 van 22/6/48 Timmerman Josephus

²⁶⁵ KA - vonnis dossiernr 3104/3607 van 24/9/46 Verreth Louis

²⁶⁶ interview Herman Suykerbuyk - 05/11/04

²⁶⁷ RENSON, R., *Vlaamsche voetbalbond*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Deel III, blz. 3431-3432.

²⁶⁸ *Van Hornick tot Horendonk*, blz. 279 – 281.

²⁶⁹ HUYSMANS, I., *Kroniek van het Dorpsvoetbal*, in: *De Spycker*, jg. 42, 1992, blz. 75.

de Frontbeweging en de befaamde verhalen over de IJzer, en alhoewel hij van thuis uit een pro- Belgische opvoeding had gekregen, werd hij hierdoor betrokken bij de Vlaamse strijd, “om mee te werken aan de ontvoogding van de Vlaamse bevolking; hij was daar heel idealistisch in.”²⁷⁰

ARTHUR GOORMACHTIG

Arthur Goormachtig werd geboren in Oostende op 26 juni 1897 en besliste onder de Duitse bezetting tijdens WO I om via Nederland naar Engeland te vluchten, om zo het Belgisch leger aan de IJzer te vervoegen, waar hij diende van 1915 tot aan de wapenstilstand in november 1918²⁷¹. Hij raakte minstens éénmaal gewond en werd verzorgd te Engeland, waar hij op krachten kwam bij een Engels gezin. Met deze mensen zou Goormachtig gedurende zijn ganse leven hartelijke contacten onderhouden, en, indien mogelijk, zou hij ze jaarlijks bezoeken²⁷². Aan het front maakte Goormachtig ook kennis met de Vlaamse strijd, een strijd die hij na WO I de zijne zou maken. Als treinwachter bij de NMBS werkte hij van 1924 tot 1930 in “’t Walenland” totdat hij in juni ’30 bij een spoorwegongeval in Bergen betrokken raakte. Vandaar werd hij overgeplaatst naar Antwerpen, waar hij eveneens betrokken raakte bij een ongeluk, zodat zijn oversten hem op een rustige post aan het station van Essen plaatsten²⁷³.

Daar kwam hij in aanraking met Timmermans en Janssens, en werd hij vrijwel meteen lid van de VOS-afdeling Essen, waar hij schrijver van werd. Goormachtig trad pas toe tot het VNV in augustus 1940, maar Timmerman had reeds in de jaren ervoor getracht Goormachtig lid te maken van de organisatie, maar verder dan abonnee worden van *Volk en Staat* wilde Goormachtig tijdens de jaren ’30 (nog) niet gaan. Zijn uiteindelijk toetreding schreef de man ook toe aan het ronselen van Timmerman: “Ik ben toegetreden tot het VNV onder invloed van Jozef Timmerman, afdelingsleider van het VNV te Essen.”²⁷⁴

Hoewel Arthur Goormachtig erg Vlaamsgezind was, werd zijn houding in de jaren ’30 toch omschreven als vaderlandslievend, waarbij hij pas anti-Belgicistisch zou worden omwille van zijn ervaringen tijdens de 18-daagse veldtocht²⁷⁵.

²⁷⁰ Interview met Jozef Verreth, zoon van Remi Verreth, afgenomen door Nico Wouters.

WOUTERS, N., *Essen en Wouw...*, blz. 237.

²⁷¹ KA - vonnis dossiernr 1789/2027 van 7/7/47 Goormachtig Arthur

²⁷² Interview Ad Goormachtig – 20/11/04

²⁷³ KA - vonnis dossiernr 1789/2027 van 7/7/47 Goormachtig Arthur

²⁷⁴ KA - vonnis dossiernr 1789/2027 van 7/7/47 Goormachtig Arthur

²⁷⁵ KA - vonnis dossiernr 1789/2027 van 7/7/47 Goormachtig Arthur

Gedurende WO II zou Goormachtig zijn VNV-lidmaatschap opzeggen en in Essen meehelpen aan de opbouw van de lokale DEVLAGE-cel.

HENRI CAMILLE BEERNAERT

Deze timmerman werd geboren te Ledegem op 20 september 1894²⁷⁶ en stond in contact met de VNV-kern op het station. Hij woonde in de onmiddellijke nabijheid van Janssens café 't Roosje en was daar dan ook regelmatig terug te vinden. Na de oorlog, toen hij voor zijn rol als VNV-propagandist 10 jaar kreeg, verklaarde de man: *“Ik ben lid geweest van het VNV vanaf 1937 tot de bevrijding. Ik ben nooit lid geweest van de DEVLAGE. Ik heb nooit wapens gedragen en bezat geen uniform”*²⁷⁷. Beernaert is eigenlijk atypisch voor de Essense VNV-kern. Quasi al de andere leden waren oftewel werkzaam op het station, oftewel onderwijzer.

AUGUST VERHULST

Verhulst werd te Essen geboren op 20 oktober 1905 en woonde op het gehucht Wildert²⁷⁸. Van beroep was de man onderwijzer, en in het dorp stond hij bekend als erg Vlaams, en hij *“aarzelde niet deze opvattingen in de school waar hij onderwijzer was, bij zijn leerlingen in te prenten”*²⁷⁹.

Verhulst zetelde ook in het bestuur van de Wildertse voetbalclub 'Vita'. Vanuit Verhulsts Vlaamse overtuiging sloot deze club zich in 1934 dan ook aan bij de Vlaamse Voetbalbond, in navolging van Verreths 'Zwaluwen'²⁸⁰. Verhulst werd lid van het VNV in 1938 en was geabonneerd op *Volk en Staat*²⁸¹.

JOANNES VAN DER VEKEN

Deze man woonde ook in Essen en werkte aan het station. Verschillende getuigenissen bevestigden dat Van der Veken reeds voor de oorlog lid was van het VNV, en een *“ijverig lid alsmede propagandist”* was²⁸².

²⁷⁶ GAE - bevolkingsregisters

²⁷⁷ PAE – processen verbaal 1945.

²⁷⁸ GAE - bevolkingsregisters

²⁷⁹ KA - vonnis dossiernr 1392/1607 van 18/4/46 Verhulst Augustinus

²⁸⁰ HUYSMANS, I., *Kroniek van het Dorpsvoetbal*, in: *De Spyccker*, jg. 42, 1992, blz. 66.

²⁸¹ KA - vonnis dossiernr 1392/1607 van 18/4/46 Verhulst Augustinus

²⁸² KA - arrest dossiernr. 478 van 22/6/48 Timmerman Josephus

EDGARD VERSCHAREN

Verscharen was in de jaren '30 treinwachter aan het Essens station en woonde ook in de gemeente, in het gehucht Heikant. Hij was een intieme vriend van Timmerman en was omstreeks 1937 toegetreden tot het VNV. Op het station verzorgde hij het aanplakken van partijpropaganda en hij leunde ook met *Volk en Staat*. Naast een actief VNV-lid was hij ook lid van de lokale Verdinaso-afdeling²⁸³.

CAMIEL MERCKX en JOZEF VAN DOREN

Merckx en Van Doren waren beiden werkzaam op het Essense station in de jaren '30. Merckx was zeker en Van Doren (een VOS-lid) meer dan waarschijnlijk lid van het VNV geworden voor 1940²⁸⁴. Van Doren verklaarde na WO II over zijn lidmaatschap: "*ik ben steeds in de Vlaamse beweging geweest sinds mijn kinderjaren af.*"²⁸⁵ Zijn reden tot toetreding tot het VNV dichtte hij echter toe aan Jozef Timmerman, die hem daartoe op de werkvloer had weten over te halen.

De rol van KAREL GOVAERTS

Tijdens WO II kwam Karel Govaerts in naam van het VNV naar voren om de positie van burgemeester van Essen te bekleden. Govaerts was een oud-activist, die na de Eerste Wereldoorlog noodgedwongen uitgeweken was naar Nederland, daar hij in België veroordeeld was tot vijf jaar gevangenisstraf. Zo kwam hij omstreeks 1927 in Roosendaal terecht, waar hij een sigarenfabriek begon. In 1929, na het uitvaardigen van de uitdovingswet, waarmee alle straffen ten gevolge van politieke misdrijven tijdens WO I vervallen werden verklaard, keerde Govaerts terug naar België, eerst naar Mechelen, om zich later in de zomer van '34 in Essen te vestigen. Hoewel de man zeer katholiek en erg Vlaamsgezind was, koos hij ervoor om zich in de gemeente bij geen enkele organisatie of politieke beweging aan te sluiten, en zijn lidmaatschap van het VNV dateerde dan ook van na de Duitse inval²⁸⁶. De aanwezigheid van Govaerts in de gemeente heeft dus praktisch geen invloed gehad op andere Vlaamse elementen.

²⁸³ KA - arrest dossiernr. 478 van 22/6/48 Timmerman Josephus

²⁸⁴ KA - arrest dossiernr. 478 van 22/6/48 Timmerman Josephus

²⁸⁵ PAE – P.V.nr. 163 van 31-10-44.

²⁸⁶ WOUTERS, N., *Essen en Wouw, hetzelfde en toch verschillend. Een comparatieve prosopografie van verzet en collaboratie tijdens WO II in België en Nederland*, (onuitgegeven licentiaatsverhandeling aan de Rijksuniversiteit van Gent) Gent, 1997, blz. 210.

Waarom het Essens Station?

Uit het ledenbestand van de Essense VNV-afdeling blijkt dat de kern zich gevormd heeft op en rond het Station van Essen. De reden hiervoor is tweeledig: Enerzijds werden er mensen, afkomstig uit alle hoeken van het land op het grensstation Essen te werk gesteld, en zij brachten de Vlaamse idee met zich mee, zoals bv. een Arthur Goormachtig. Anderzijds had het station reeds van in de 19e eeuw een strijdvaardige Vlaamse traditie ontwikkeld ten gevolge van de ééntalig Franstalige formulieren en briefwisseling²⁸⁷. Figuren zoals een Timmerman, die actief propaganda voerden voor de Vlaamse strijd konden in het station dus op een zekere respons rekenen bij hun pogingen tot recrutering.

7.6. Het uitblijven van succes.

Bij het bestuderen van zowel de Vlaamsch nationalen studiekering als de VNV-afdeling Essen bleek telkens dat deze groeperingen op weinig bijval konden rekenen binnen de gemeente, terwijl een organisatie zoals de Gilde Vlaamsch Katholiek leven het erg goed deed. Bovendien stond dit in schril contrast met andere gemeenten in het kanton Brecht, waar het VNV sterke voet aan de grond kreeg en ook het politiek Vlaams-nationalisme op een stevige bijval mocht rekenen (hoofdstuk 2).

Allereerst gingen de meeste Vlaamse initiatieven zoals IJzerbedevaarten, Vlaams-nationale Zangfeesten, amnestiebetogingen enz. stevast uit van de GVKL en de lokale VOS-afdeling. Het betrof hier twee verenigingen die onder leiding van Emiel Dierckxsens de politiek van Frans Van Cauwelaert steunden. Ook radicalere Vlaamse elementen konden zich binnen de werking van deze organisaties vinden daar ze ook deelnamen aan bijvoorbeeld de Grammensactie, en oud-activisten of rechtsere figuren als een pater Callewaert uitnodigden als sprekers. Omdat de Gilde een dergelijk breed programma van Vlaamse werking had kon zij enerzijds ook radicalere elementen zoals een Verreth en een Janssens aantrekken, en anderzijds een groot deel van de mensen die zich eventueel tot een radicaler gedachtegoed aangetrokken zouden gevoeld hebben, recupereren voor het katholiek flamingantisme, dat in Essen toch de norm was. Bovendien speelde hierin het feit mee dat een invloedrijk figuur als een Dierckxsens alle niet-katholiek Vlaamse werking en radicaal of vrijzinnig Vlaams-nationalisme afkeurde. Daarom is het dat vooral mensen die een beetje ‘buiten’ de dorpsgemeenschap stonden, zoals pas naar de gemeente overgeplaatste spoorwegbedienden, voor dit laatste kozen.

²⁸⁷ TIRELIREN, A., *Grensstation-Essen*, in: *De Spycker*, jg. 25, 1968, nrs. 1-2, blz. 45-47.

Bovendien sprak de radicalere strijd die Timmerman voerde, waarschijnlijk slechts weinigen aan. De upper-class was flamingant maar was op gemeentelijk vlak in de eerste plaats bezig met een katholiek-socialistische strijd, Essen had geen franstalige adel of bourgeoisie en bijgevolg was er maar weinig “franstalig” om zich tegen af te zetten.

HOOFDSTUK VIII: HET AKVS TE ESSEN

8.1. Ter inleiding

8.1.1. Het AKVS als organisatie

Het Algemeen Katholiek Vlaamsch Studentenverbond was in de periode 1905 – 1935 het overkoepelend orgaan van de katholieke Vlaamse studentenbeweging. De organisatie wilde katholieke scholieren, seminaristen en universiteitsstudenten, die al samenkwamen in lokale studentenbonden, verenigen om van hen een machtig onderdeel van de Vlaamse Beweging te maken. De coördinatie en leiding van het AKVS lag bij universiteitsstudenten in Leuven, die middels het tijdschrift van de vereniging ‘*De Blauwvoet*’ het beleid uitwerkten. De krachtlijnen van het AKVS werden verwoord in de leuze: “*Vlaamsch en katholiek!*”.

Na de Eerste Wereldoorlog kende het AKVS een grote bloei: niet enkel sloten meer en meer studentenbonden zich aan, ook de interne organisatie werd op punt gezet. Deze bloei werd echter verstoord doordat de organisatie in de loop van de jaren '20 meer en meer in conflict kwam met de katholieke kerk. De oorzaak hiervan was te zoeken bij de AKVS-hoofdleiding in Leuven, die voor een radicaal, anti-Belgisch, Vlaams-nationalisme koos. Dit conflict zou aan de basis liggen van de ondergang van het AKVS, dat zijn controle over de lokale bonden gaandeweg verloor aan de KSA (Katholieke Studentenactie). Dit was een kerkelijk initiatief om een studentenbeweging te creëren waar ze wel vat op had. Langzaam maar bleefde het AKVS daarom dood, om in 1935 tenslotte geruisloos van het toneel te verdwijnen²⁸⁸.

8.1.2. De sociale rol van studenten

Een belichting van de Essense AKVS - studentenbond “'t Heidebloempje” mag in deze studie in geen geval ontbreken. Studenten zijn in politiek-sociale bewegingen van oudsher één der meest militante vleugels geweest, en dit geldt zeker voor de rol van het AKVS binnen de Vlaamse Beweging tijdens het interbellum. Dat juist studenten zo militant waren vloeide voort uit het feit dat zij een atypische vervulden rol binnen de moderne maatschappij. Los van werkgevers en omgeven door andere studenten, konden zij daden stellen op maatschappelijk vlak die anderen zich niet konden permitteren omwille van de repercussies ervan (op het vlak van werk, sociale kring, ...). Studenten leefden eigenlijk een soort vrijbuitersbestaan, niet volledig binnen de maatschappij maar zeker ook niet aan de zijlijn ervan, iets wat hen

²⁸⁸ VOS, L., *Algemeen Katholiek Vlaamsch Studentenverbond (AKVS)*, in: Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, Deel I, blz. 246 – 248.

toestond om een radicaal, compromisloos standpunt te verdedigen, zonder de gevolgen ervan te vrezen zoals mensen die wel volledig in de maatschappij zijn geïncorporeerd.²⁸⁹

8.2. Ontstaan van een AKVS-afdeling in Essen

8.2.1. Studentenbond 't Heidebloempje

Van in de 19e eeuw en tot ver in het interbellum was het in Essen en de Noorderkempen de gewoonte dat de kinderen van de gegoeden hun studies verder zetten aan het Klein-Seminarie te Hoogstraten. Destijds werd het middelbaar onderwijs nog ééntalig in het Frans gegeven, en de Vlaamse beweging, waarvan de Vlaamsbewuste studenten en de lagere geestelijkheid enkele van de meest strijdbare takken vormden, ageerden daar tegen.²⁹⁰ Het was dan ook in Hoogstraten dat in 1897 de Vlaamsgezinde studentenbond “Het Heidebloempje” ,voor studenten uit Essen en Kalmthout, het levenslicht zag, onder impuls van Jozef Goossenaerts uit Achterbroek en Jef Van Roosendaal en Jan Peeters uit Essen²⁹¹ , drie studenten die erg ontvankelijk bleken voor de problematiek van de Vlaamse strijd²⁹². Gezien de onderdrukking van de Nederlandse taal op de scholen (op het Klein-seminarie mocht men bijvoorbeeld na 6 weken geen woord Nederlands meer spreken, op straffe van ‘le signe’ te krijgen en een ‘peu regulier’ voor gedrag²⁹³) en het optreden van de geestelijke overheid²⁹⁴ tegen het

²⁸⁹ VOS, L., *De politieke kleur van jonge generaties Vlaams-nationalisme, Nieuwe Orde en extreem-rechts*, in: Herfsttij van de 20^e eeuw Extreem-rechts in Vlaanderen, 1920 – 1990, Leuven, 1992, blz. 17.

²⁹⁰ BESTERS, T., BEVERS, T., SMOUT, R. en VAN DEN BROECK, G., *100 jaar Heidebloempje Essen. 1897 – 1997. Een spiegel van Vlaanderen* , Essen, 1997, blz. 14.

²⁹¹ Goossenaerts en zijn medestudenten kregen onder andere les van Thaddeus Spaeninkx, die tot 1914 als leraar verbonden was aan het Klein-Seminarie van Hoogstraten. Als zoon van een Vlaamsgezind leraar onderrichte hij zijn studenten ook in de Vlaamse kwestie en moedigde hen aan actief deel te nemen aan de Vlaamse strijd. Na WO1 zou hij veroordeeld worden wegens activisme voor zijn rol in de door Duitsland aangestelde commissie voor de vernederlandsing van de Gentse Hogeschool.

²⁹² GOOSSENAERTS, J., *Over en om het ontstaan van “Het Heidebloempje”*, in : De Spycker, jg. 14, nr. 2, 1957, blz. 69 – 70.

²⁹³ DE BRUYNE, A., *Dr. Jef Goossenaerts (°Wuustwezel 25.2.1882-+Astene 6.12.1963)* in : HANOT, M., Dr. J. Goossenaerts 1882-1963, Gent, 1973, blz. 10.

²⁹⁴ Dat de lagere geestelijken die instonden voor de verzorging van de lessen in het klein-seminarie te Hoogstraten, wél erg vlaamsvoelend waren, moge blijken uit de petitie voor de (gedeeltelijke) vernederlandsing van het onderwijs, die in 1919 circuleerde in de Vlaamse colleges, en die uiting van enkele priester-leraars uit Hoogstraten. De resultaten van de petitie, die op initiatief van aartsbisschop Mercier in de kiem werd gesmoord, werden door de Vlaams – nationalistische pers dik in de verf gezet, daar bleek dat 2/3 van de priester-leraars met het verzoek tot vernederlandsing instemden.

Uit deze resultaten, gepubliceerd in *De Standaard* en *Storm*, komt duidelijk naar voor hoe vlaamsgezind Hoogstraten was:

	Mechelen Kl.Sem.	Hoogstraten Kl.Sem.	Mechelen St.Rombouts	Antwerpen St.Jan.Bergmans	Leuven St.Pieter	totaal
Ondertekenaars	16	31	17	17	14	95
Priester-leraars	27	35	25	36	26	144
%	56	89	68	47	54	64

De Standaard, 29 juni 1919.

flamingantisme, leidde “Het Heidebloempje” aanvankelijk een sluimerend bestaan. Toen in 1903 het AKVS (Algemeen Katholiek Vlaams Studentenverbond) ontstond, sloten Goossenaerts en de zijnen zich hierbij aan, iets wat waarschijnlijk heeft plaatsgehad in 1904, getuige de datum die de vlag van de vereniging siert. Vermoedens in die richting worden versterkt door het feit dat de Antwerpse Gouwbond in 1904 van start ging. Zekerheid hieromtrent bestaat echter niet en de precieze aansluitingsdatum blijft dan ook deels in mysterie gehuld.

Figuur 9: De bondsvlag van 't Heidebloempje (1,80m x 1,90m), naar een ontwerp van Joe English, daterend uit 1914. Typerend zijn de opvliegende blauwvoeten en de Vlaamse Kerel die met zijn speer een lelie kwets. Links op de vlag staat het wapenschild van Essen afgebeeld. Thans wordt de vlag bewaard door de Essense Heemkundige Kring.

”t Heidebloempje” was een vakantiebond, wat inhield dat er enkel tijdens de schoolvakanties werd vergaderd. In de statuten van de bond werd bepaald dat er éénmaal in de kerstvakantie, tweemaal tijdens het paasverlof en viermaal onder de grote vakantie vergaderd zou worden²⁹⁵. Vakantiebonden waren de meest voorkomende bonden, naast collegebonden, die enkel tijdens het schooljaar vergaderden (meestal internaatsbonden) en een aantal permanente bonden, die zowel tijdens het schooljaar als tijdens de vakanties samenkwamen²⁹⁶. Vakantiebond 't Heidebloempje koos er echter pas in 1904 om in Essen te vergaderen, en wel in het huis van de toenmalige gemeentesecretaris Van Meel. Tevoren hadden de

²⁹⁵ Archief Heidebloempje – standregelen.

²⁹⁶ VOS, L., *Bloei en ondergang van het A.K.V.S., geschiedenis van de katholieke Vlaamse studentenbeweging 1914-1935*, Leuven, 1982, Deel I, blz. 52-57.

vergaderingen plaats te Nieuwmoer, een gehucht van buurgemeente Kalmthout, waar de studenten op meer steun van de plaatselijke pastoor konden rekenen²⁹⁷.

In studentenbonden zoals “Het Heidebloempje” vonden scholieren, seminaristen en studenten elkaar. In 1904 zou de bond een 19-tal leden hebben geteld, minder dan elders in de provincie, maar daarom niet minder bloeiend, getuige het ruime activiteitenaanbod en het bekomen van een eigen vaandel²⁹⁸.

8.2.2. Het doel en de opzet van AKVS-afdeling “Het Heidebloempje”

Het AKVS had aanvankelijk op de eerste plaats de vorming van het Vlaamse volk, op wetenschappelijk, taal- en letterkundig, geloofs- en karaktervlak voor ogen, alsook bijzondere aandacht voor de sociale en geestelijke ellende van het volk. Het waardepatroon van het AKVS werd dan ook omschreven als “*Vlaamsch en katholiek*”, terwijl ze als specifieke doelstelling de vorming van de eigen leden vooropstelde, zij het dat dit een vorming was die gericht was op latere militante deelname aan de Vlaamse Beweging²⁹⁹. Het Heidebloempje had dezelfde doelstellingen, die a posteriori het best onder de noemer cultuurflamingantisme te plaatsen vallen. De standregels van “t Heidebloempje” omvatten dan ook:

- persoonlijke ontwikkeling door eigen taal. Niet in laatste instantie ook op godsdienstig en maatschappelijk vlak. Geloofsverdediging was er uitdrukkelijk bij. Daartoe maakten ze eigen opstellen.
- Beschaafd Nederlands spreken en schrijven.
- De volkstaal optekenen.
- Verslag uitbrengen over de gang van de Vlaamse Beweging, allereerst wat het culturele betreft. “Door het verspreiden van goede Vlaamsche dagbladen en tijdschriften de Vlaamsche beweging met haar rechten en eischen aan het volk doen kennen; waar het niet anders kan geschieden, het volk door eigen woord en daad de toestand leren kennen..”
- Andersdenkenden steeds met de meeste eerbied behandelen en hen door deftige spraak en waardige daad trachten tot het goede te brengen.
- Leren voordragen en spreken. Artikel 22 van de standregelen stelt dat de werken (verhandelingen, opstellen en dergelijke) met de meeste zorg dienen te worden

²⁹⁷ GOOSSENAERTS, J., *Over en om het ontstaan...*, blz. 69 – 70.

²⁹⁸ BESTERS, T., BEVERS, T., SMOUT, R. en VAN DEN BROECK, G., *100 jaar Heidebloempje Essen. 1897 – 1997. Een spiegel van Vlaanderen*, Essen, 1997, blz. 26.

²⁹⁹ VOS, L., *Algemeen Katholiek Vlaamsch Studentenverbond*, in: Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse Beweging, Deel I, blz. 246.

gemaakt: “Men gedenke dat dit een oefening is om later des te beter in het publiek als verdediger onzer rechten op te treden”.

- Stelselmatig nieuwe liederen bij te leren.³⁰⁰

8.3.De opgang van het AKVS na WO I.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd de werking van het AKVS opgeschort, maar reeds in december 1918 deed algemeen voorzitter De Pillecyn een oproep aan haar leden, om “*uw oude gildevaandels uit [te halen],...][... komt weer te samen voor ons onsterfelijk ideaal, 't is tijd*”.³⁰¹

In de periode 1919-1924 werd vanuit het AKVS hoofdbestuur te Leuven getracht meer samenhang te brengen in de diversiteit aan lokale en regionale initiatieven. Deze werden vanuit Leuven gebundeld en aangevuld met structuren op het centrale niveau, opdat het AKVS een gestroomlijnde organisatie zou kunnen worden³⁰².

De provincie (Gouw) Antwerpen werd onderverdeeld in een aantal gewesten, waarbij de afdeling Essen-Kalmthout onder het gewest Hoogstraten ressorteerde. De bonden in het Antwerpse voelden echter weinig voor de creatie van het gewestelijk niveau als een intermediaire bestuurslaag tussen bond en gouw, omdat vele bondsvoorzitters vreesden dat dit hun autonomie aan zou kunnen tasten. Vanuit die gedachte kwam de gewestwerking in de Noorderkempen dan ook pas laat op gang, en bracht een AKVS-gewestdag te Wuustwezel in 1922 nog maar weinig volk samen. Het jaar erop volgde echter de kentering met gewestdagen te Meerle, Essen (infra) en Oostmalle³⁰³. In 1923 werd ook de gowdag in Wuustwezel gehouden, al ondervond deze tegenstand van de kant van pastoor Verheyden van Sterbos-Wuustwezel, die de activiteiten van het AKVS met lede ogen tegemoet zag. Er volgde echter een discrete bemiddeling van pastoor-deken Raeymakers van Essen en volksvertegenwoordiger baron de Kerckhove d'Exaerde, waarop de gowdag door mocht gaan mits twee voorwaarden: geen propaganda voor de Frontpartij én het gebeuren moest zich afspelen in de katholieke volkszaal³⁰⁴. Hier zagen de studenten pater Callewaert, Albert D'Haese, die voor de oorlog één van de oprichters was van de katholieke vlaamsgezinde studentenvereniging 'Amicitia', maar tijdens WO I betrokken raakte bij het activisme³⁰⁵, en de

³⁰⁰ Archief Heidebloempje

³⁰¹ VOS, L., *Bloei en ondergang...*, deel I., blz. 89.

³⁰² VOS, L., *Bloei en ondergang...*, deel I., blz. 149.

³⁰³ VOS, L., *Bloei en ondergang...*, deel I., blz. 168.

³⁰⁴ BESTERS, T., e.a., *100 jaar Heidebloempje*, blz. 34.

³⁰⁵ DURNEZ, G., *Haese, Bert (eigenlijk Albert) d'*, in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Deel II, blz. 1395 – 1396.

Nederlandse Dr. Moller, die een overtuigd Groot-nederlander was en in Nederland katholieke jongeren probeerde te interesseren voor de Vlaamse strijd³⁰⁶.

8.4.'t Heidebloempje bloeit en splitst in 1922.

't Heidebloempje, onmiddellijk na de oorlog nog steeds de studentenbond voor Essen én buurgemeente Kalmthout, gaf gehoor aan de oproep van De Pilleceyn en hervatte zijn werking in 1919, en niet zonder succes: het ledenaantal groeide fors en de werking draaide op volle kracht. Omwille van dat onverhoopte succes gingen er stemmen op om de studentenbond op te splitsen in twee aparte afdelingen, één voor Essen en één voor Kalmthout:

“Die zucht naar werk, bij onze leden waargenomen – vooral naar vruchtbaar en duurzaam werk – deed uitzien naar doeltreffender middelen]...[Om aan onze leden de gelegenheid te geven, meer voor te komen – om in de gelegenheid te zijn een studie aan te vatten, die tot kennis leidt, en van de kennis, tot de liefde, tot de Vlaamsche beweging, die hun gansch leven zal bij blijven, werd er op 19 april 1922 te Esschen besloten, dat voortaan de gemeenten Calmpthout en Esschen, ieder op zijn eigen zou werken.”³⁰⁷

Uit de standregelen mag blijken dat de twee nieuw gevormde studentenbonden in de beste verstandhouding uiteengingen en dat er een hoge mate van samenwerking aanwezig bleef: *“dat voortaan de gemeenten Esschen en Calmpthout ieder hun bond zullen hebben die op zichzelf bestaan en werken zal, beide onder eenzelfde vaandel dat bij den hoofdvandrig te Esschen zal bewaard blijven, beide dezelfde titel voerend ‘het Heidebloempje’ en strijdend volgens dezelfde standregels.”*³⁰⁸ Tevens zou er jaarlijks een broedervergadering gehouden worden, afwisselend in Essen en Kalmthout. Op 28 april 1922 werd de eerste vergadering te Kalmthout gehouden, waarbij meteen een bestuursverkiezing georganiseerd werd omdat de vorige bestuursleden meestal uit Essen afkomstig waren.³⁰⁹ Het jaartal 1924 dat Louis Vos opgeeft voor de splitsing van de bond dient dus bijgesteld te worden³¹⁰; Vanaf 1922 beschikten de Vlaamsgezinde Essense studenten over een eigen studentenbond.

8.5. Vlaamse werking ondanks “Lauwaards”

³⁰⁶ DE JONGE,, A. en VAN HEES, P., *Moller, Hendrik W.E.*, in: Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, Deel II, blz. 2071.

³⁰⁷ Archief Heidebloempje – verslagboek Kalmthout, blz. 3-4.

³⁰⁸ Archief Heidebloempje.

³⁰⁹ Archief Heidebloempje.

Kort na de splitsing ondervond het Heidebloempje Essen problemen om zijn leden te motiveren. Het waren immers de leden die instonden voor het geven van voordrachten en toneelavonden. In april '23 werd door de schrijver opgetekend: “(...) *het hield erom of we hadden niet vergaderd dien dag. 'n 5-tal leden waren niet gekomen, waarvan twee op't dagorde prijkten. Frans Bernaards die moest komen spreken over Rodenbach voor de 4^e maal a.u.b. en die er 'n handje van weg heeft niet te komen als er daden hoeven gesteld.[...] Na 'n paar vermaningen hebben we hem uit de gilde gesloten.(...)Eenige anderen moeten misschien dezelfde weg opgaan. Ze komen als ze goesting hebben en als ze niets moeten , want dan zijn ze niet te spreken. Is het niet beter die lauwaards hun ontslag te geven(...)?*”³¹¹

Met de 'lauwaards' eenmaal uitgesloten, en een goede twintig leden over, werd het programma van 't Heidebloempje toch bijzonder goed gevuld, zowel met toneel- als voordrachtavonden, die vooral handelden omtrent Vlaamse thema's: 'Storm op zee', 'Rodenbach', 'Guido Gezelle', 'de katholieke Vlaamsche Landsbond en de meningsverschillen tussen katholieke Vlamingen' of 'Voor mijn volk in nood (leven en werk van Joe English aan den IJzer)'. Ondertussen zocht de studentenbond ook meer toenadering tot het gewest, en in augustus 1923 mocht het Heidebloempje een gewestdag organiseren te Essen. E.H. Jan Raeymaekers verwelkomde de studenten met een sermoen en wijdde de Essense studentenvlag, waarna er een feestvergadering volgde met als sprekers de stichter van de gewestbond, Remi Sterkens, die sprak over de '*Groot Nederlandsche toenadering*', en Amaat Dumon, de hoofdredacteur van het flamingante studentenblad 'Ons Leven', die het '*Hogeschoolvraagstuk*' uiteenzette³¹². Het organiseren van deze gewestdag, en ook het deelnemen van het Heidebloempje aan de goudwedag van '23 te Wuustwezel en de landdag in september '24 te Lier tonen aan dat de Essense studentenbond zich niet enkel verbonden voelde met, maar zich ook wenste te engageren binnen het AKVS. Dit alles echter op een moment dat het AKVS op het punt stond grote veranderingen te ondergaan....

8.6. Het bekoorlijke radicalisme.

In de periode 1921 – 1924 kwamen er binnen het AKVS-hoofdbestuur nieuwe leiders aan de macht, personen die op hun beurt de koers van de organisatie dienden te bepalen inzake de maatschappelijke problemen die in België oprezen binnen het communautaire, het

³¹⁰ Prof. Dr. Vos schrijft in zijn *Bloei en ondergang van het AKVS: "Essen-Kalmthout groeide in 1924 zo sterk aan dat het besloot zich in twee bonden op te delen"* VOS., L., *Bloei en ondergang van het A.K.V.S.*, Leuven, 1982, blz. 168.

³¹¹ Archief Heidebloempje.

³¹² Archief Heidebloempje.

confessionele en het sociale spanningsveld. Vanaf het begin van '22 kozen deze personen resoluut voor een katholiek Vlaams-nationalisme, en trachtten zij dit te verkopen aan de verschillende bonden³¹³.

Bij deze nieuwe generatie was immers belangstelling gegroeid voor nieuwe, meer principiële oplossingen voor het Vlaamse vraagstuk, onder andere door het mislukken van de vernederlandsing van de Gentse universiteit en het toenemende wantrouwen tegenover Frans Van Cauwelaert.

Geleidelijk aan evolueerde het AKVS onder invloed van de radicale elementen in zijn leiding naar een meer Vlaams-nationalistische koers, waarin vanaf het midden van de jaren '20 duidelijk anti-Belgische elementen waren vervat³¹⁴

Om te kijken in hoeverre hun nationalistische ideeën ingang zouden vinden bij de rest van de organisatie, voerde de AKVS –leiding een onderzoek uit naar de mate waarin haar bonden openstonden voor het Vlaams-nationalisme. In het gewest Antwerpen waren de bonden uit de Noorderkempen, waarvan de leden naar het klein seminarie te Hoogstraten gingen, het meest enthousiast over nationalisme. Bovendien bevorderde de goede gewestwerking aldaar de verspreiding der nationalistische opvattingen in het Noorden. In het Zuiden van de provincie Antwerpen waren de bonden niet zo vatbaar voor de nationalistische denkstrekking³¹⁵. Ondanks het feit dat bepaalde streken afkerig stonden van het katholiek Vlaams-nationalistische idee, besliste het hoofdbestuur op de ingeslagen weg verder te gaan.

Op de landdag te Lier, op 2, 3 en 4 september 1924, waar ook 't heidebloempje Essen aanwezig was, werd niet enkel het strijdend katholiek karakter van het AKVS benadrukt, maar lag de klemtoon vooral op het Vlaams-nationale karakter van de organisatie, of, zoals te Lier werd gesteld: Om het Vlaamse volk tot een cultuurvolk te verheffen was politieke “zelfbepaling” nodig. Dit beginsel was niet in strijd met de katholieke leer over staat en maatschappij, integendeel zelfs, het vloeide voort uit de solidaristische beginselen dat de staat zich zou aanpassen aan de cultuurbehoeften van zijn samenstellende delen. De centralistische (Belgische) staat was daarom vanuit Vlaams én katholiek oogpunt de vijand³¹⁶! Vanaf het najaar van '24 werd dit katholiek Vlaams - nationalisme de officiële lijn van het AKVS.

Ook in Essen won het nationalistische aspect aan belang bij de studenten van 't Heidebloempje in de eerste helft van de jaren '20. Kort na de gewestdag die de bond in eigen gemeente had georganiseerd, nam haar voorzitter, Staf Van Dijk, ontslag, en bij het

³¹³ VOS, L., *Bloei en ondergang van het AKVS*, Deel II, blz. 11.

³¹⁴ VOS, L., *Bloei en ondergang van het AKVS*, Deel II, blz. 15.

³¹⁵ VOS, L., *Bloei en ondergang van het AKVS*, Deel II, blz. 25 – 29.

³¹⁶ VOS, L., *Bloei en ondergang van het AKVS*, Deel II, blz. 45.

beëindigen van zijn afscheidstoespraak drukte hij de leden van 't Heidebloempje op het hart : *“TROUW AAN HET AKVS!!”*³¹⁷. Het nieuwe bestuur besliste dan ook *“dat voortaan meer werken voor de jongeren moeten gemaakt, bijvoorbeeld over het ‘waarom’, het ‘hoe’ enz. van de Vlaamsche Beweging, alhoewel er soms bruisende geestdrift is, mangelt het nog aan dieper inzicht in den Vlaamschen strijd”*³¹⁸. In het voorjaar van 1924 werden er door de bond *“boeken aangekocht ter instudeering van het ‘Nationalisme’”*³¹⁹, en het programma van 1925 was eerder vormend in Vlaams-nationalistische dan in godsdienstige zin te noemen, hoewel het katholieke aspect nooit veraf was: voordrachten over *“Vlaanderens economische ontwikkeling”* door E.H. Jos Peeters, *“Wat kunnen we als goede Katholieke Vlamingen voor de Vlaamsche Beweging doen?”* door Jos Ribbens en *“Geschiedenis van ons Vlaamsche volk, waarin hij het bewijs levert dat Vlamingen en Walen verschillende volkeren zijn”* door E.H. Van Dijk³²⁰, en een toespraak van schrijver Flor Besters, eindigend met:

*“Ons volk zucht in gesloten ketens,
en met zijn vrijheid ging zijn grootheid weg,
Wij willen groot zijn,
We willen Vlaanderen vrij.
We volgen het voorbeeld van de Vlaamsche voorouders
Van Sint Paulus bidden we,
't Kruis geleide ons!”*

Het was ook in deze periode dat twee Essense studenten in navolging van Flor Grammens er met een kalkborstel op uittrokken in de gemeente. Werklui waren er aan het werk aan de steenweg, en hadden er een bordje geplaatst waarop “travaux” geschilderd stond, wat door de studenten prompt met kalk werd overstreken. Daarnaast organiseerde het Heidebloempje in hotel Van de Kerckhof (hetzelfde lokaal waar de Gilde Vlaamsch katholiek Leven vergaderde) een Grammensavond, waar ondanks de aanwezigheid van rijkswacht in burger, de studenten met liederen colporteerden en een omhaling deden voor de acties van Grammens³²¹.

³¹⁷ Archief Heidebloempje.

³¹⁸ Archief Heidebloempje.

³¹⁹ *De Blauwvoet*, Groot verlof 1924, blz. 25.

³²⁰ Archief Heidebloempje.

³²¹ SMOUT, R., *90 jaar Heidebloempje: 1897 – 1987*, in: *De Spycker*, jg. 45, 1988, blz. 16.

8.7. Tegenwind voor het AKVS

Terwijl de AKVS-leiding haar eigen koers uitstippelde, wenste ze ook meer dan ooit haar onafhankelijkheid tegenover de bisschoppen en het kerkelijk gezag te handhaven, op een moment dat de kerkelijke overheid de evolutie binnen de vereniging scherp in de gaten hield. Omdat de katholieke kerk de opvoeding van de Vlaamse jeugd onder haar eigen bevoegdheid wilde hebben, bracht dit haar in conflict met het AKVS, dat erg op zijn autonomie gesteld was. Dit conflict werd in de loop van de jaren '20 enkel groter naarmate het AKVS zich onafhankelijker en nationalistischer opstelde³²². Kardinaal Mercier verbood de collegeleerlingen deel te nemen aan gewest-, gouv- en landdagen én aan activiteiten van lokale studentenbonden die onder leiding stonden van universiteitsstudenten, daar zij over het algemeen het meest uitgesproken nationalistisch waren. Vooral seminaristen kwamen door de maatregelen van de katholieke kerk in gewetensnood; hoever kon hun trouw aan de studentenbeweging gaan zonder de gehoorzaamheid aan de kerkelijke oversten te verwaarlozen?³²³

Op vele plaatsen werd dit laatste verbod dan ook omzeild door collegeleerlingen aan te stellen in het bestuur ipv universiteitsstudenten. Ook in Essen vond in 1925 een bestuurswissel plaats³²⁴, hoewel niet te achterhalen valt of deze ook daadwerkelijk doorgevoerd werd om de kerkelijke richtlijnen te omzeilen. Ondertussen keken de bisschoppen met lede ogen aan tegen de toenemende populariteit van het Vlaams-nationalisme bij de katholieke studerende jeugd, en beraamden zij een tegenzet: in het najaar van 1925 verscheen er een herderlijke brief van hun hand die niet alleen het nationalisme veroordeelde, maar ook de lagere clerus de strikte opdracht zich niet met deze materie bezig te houden³²⁵. In vele katholieke middelbare scholen en seminaries werden de studentenbladen zoals “*De Blauwvoet*” of “*De Vlaamsche vlagge*”, die het katholiek-nationalisme propageerden, verboden, hoewel ze quasi overal nog circuleerden onder de Vlaamsgezinde studenten.

Ondanks het feit dat het AKVS in de periode 1924 – 1928 erg tegengewerkt werd door kerkelijke overheid, bleef het Heidebloempje loyaal aan de organisatie; de steeds meer uitgesproken anti-Belgische houding van het AKVS verbrak de relatie niet, sterker nog, een Essens student vond zijn weg naar het gouvbestuur. Gustaaf Van Dijk werd voor het werkingsjaar 1926-1927 schatbewaarder van het AKVS-gouvbestuur Antwerpen³²⁶.

³²² VOS, L., *Bloei en ondergang van het AKVS*, Deel II, blz. 83.

³²³ BESTERS, T., e.a., *100 jaar Heidebloempje...*, blz. 43.

³²⁴ Archief Heidebloempje.

³²⁵ VOS, L., *Bloei en ondergang van het AKVS*, Deel II, blz. 100.

³²⁶ VOS, L., *Bloei en ondergang van het AKVS*, Deel II, blz. 326 – Archief Heidebloempje.

Hoewel prof. Vos geen melding heeft kunnen vinden van enige werking van 't Heidebloempje voor de jaren '25-'26, '26-'27 en '27-'28³²⁷, was deze er wel; de bond voerde jaarlijks toneelstukken op, nam deel aan de gouddagen te Herentals (1926) en Lier (1928), woonde de IJzerbedevaarten bij en hield vergaderingen waarop voordrachten gegeven werden³²⁸. Het was echter in deze periode dat het AKVS ook de wind van voren kreeg van binnenuit; meer en meer seminaristen “*bewerk[t]en gedurig de studenten tegen onze gouw (Antwerpen)*”³²⁹. Op de gouddag te Herentals werd de studenten een kerkverbod opgelegd en werd er geen predikant gevonden³³⁰. De Kerk verstevigde beetje bij beetje haar wurggreep op het AKVS...

8.8. Begin van het einde van het AKVS

Omwille van de voortdurende tegenwerking die het AKVS van hogerhand ondervond verloor zij gaandeweg ook haar greep op de lokale studentenbonden, een evolutie die in de Noorderkempen vanaf 1928 voelbaar werd. In het tijdschrift “*De Blauwvoet*” volgden een aantal berispingen: “*Gewest Noorder-kempen 1928-1929: Is daar nog 'n Vlaamsche studenten aksie? Bestaat daar nog een Vlaamsch studentenkamp? Wie rust...roest! Studenten voor Vlaanderen en Kristus, vooruit voor al wat goed is!*” “*Toch ware wat levendiger belangstelling voor de gouw-werking gewenst, biezonder vanwege de bonden uit de Noorder-Kempen.*”³³¹.

't Heidebloempje distantiëerde zich tegen het einde van de jaren '20 meer en meer van het AKVS, hoewel haar werking gewoon doorging, volgens oud-leden op een autonome koers die aansloot bij die van het oude AKVS van begin jaren '20³³², iets wat ook uit de activiteiten blijkt: naast toneelopvoeringen werden tijdens de vakanties voordrachten georganiseerd, vaak gegeven door lagere geestelijken, waaruit de onlosmakelijke verbondenheid van het

³²⁷ VOS, L., *Bloei en ondergang van het AKVS*, Deel II, blz. 350: prof. Dr. Vos stelde een lijst op met aanduiding op een tijdsbalk van de jaren waarin hij sporen vond van werking, hoewel hij wel stelt dat dit niet uitsluit dat er ook in andere jaren werking was. De tabel is voor het grootste deel gebaseerd op ingezonden verslagen van de verschillende bonden in studententijdschriften. Prof. Dr. Vos kwam voor het Heidebloempje tot volgende tabel:

18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35
		x	x	x	x	x				x						

³²⁸ Archief Heidebloempje.

³²⁹ Citaat van Antwerps gowleider Leo Wouters.

VOS, L., *Bloei en ondergang van het AKVS...*, Deel II, blz. 115.

³³⁰ VOS, L., *Bloei en ondergang van het AKVS...*, Deel II, blz. 116.

³³¹ BESTERS, T., e.a., *100 jaar Heidebloempje...*, blz. 45.

³³² BESTERS, T., e.a., *100 jaar Heidebloempje...*, blz. 47.

katholicisme en het Vlaams bewustzijn moest blijken, naast godsdienstige toespraken over de Romeinse kwestie of het offer van missionarissen³³³.

In tegenstelling tot elders onderhield de Essense studentenbond steeds erg hartelijke betrekkingen met de plaatselijke geestelijkheid. Zoals eerder gezegd was E.H. deken Raeymaekers vaak bereid geweest voor de studenten in de bres te springen en bij vergaderingen en bijeenkomsten kon het Heidebloempje ook steeds rekenen op de medewerking van verscheidene geestelijken, vaak oud-leden van de bond. Deze hartelijke betrekkingen tussen de studenten en de lagere geestelijkheid waren mede te danken aan de proost van het Heidebloempje, de E.H. Franken, die de studentenbond voorzichtig tussen de kerk en de oude AKVS-idealen stuurde³³⁴. Zodoende kon het Heidebloempje tot in de jaren '30 ongestoord haar Vlaamse en katholieke idealen nastreven, zij het dat ze dit vanaf 1932 niet langer onder het overkoepelende orgaan van het AKVS wenste te doen³³⁵.

8.9. 't Heidebloempje kiest zijn eigen weg

In de jaren '20 deed de katholieke Kerk een beroep op de jeugd, door ze in te schakelen in de katholieke actie. De katholieke jeugdverenigingen in Vlaanderen dienden geïncorporeerd te worden in het overkoepelend Jeugdverbond voor Katholieke Actie (JVKA), waarbij ze hun autonomie op dienden te geven en hun plaats in de Katholieke Actie toegewezen kregen³³⁶. De AKVS-leiding wenste zich hier echter niet voor in te schakelen, enerzijds vanuit de door haar gekoesterde onafhankelijkheid, anderzijds omdat ze dan haar radicaal Vlaams-nationalisme en anti-Belgicisme moest laten varen. Vanaf 1928 groeide er in Vlaanderen een KSA(Katholieke Studentenactie)-traditie, die zich specifiek richtte op de katholieke studenten, en dus een tegenhanger van het AKVS vormde.

In het gouw Antwerpen vond de KA pas laat haar ingang. Pas in 1931-1932 werd er gestart met een JVKA-werking, wat resulteerde in de eerste KSA-vergaderingen te Hoogstraten in 1932. Terzelfdertijd werd te Hoogstraten de deelname van de studenten aan AKVS-bijeenkomsten niet langer toegestaan, en in 1934 werd het lidmaatschap en het bezit van AKVS-publicaties verboden. Noodgedwongen werkten de studentenbonden van de Noorderkempen dus verder zonder het AKVS.

³³³ Archief Heidebloempje.

³³⁴ BESTERS, T., e.a., *100 jaar Heidebloempje...*, blz. 46.

³³⁵ VOS, L., *Bloei en ondergang van het AKVS...*, Deel II, blz. 245.

³³⁶ VOS, L., *Bloei en ondergang van het AKVS...*, Deel II, blz. 145.

Stilaan sijpelden meer jeugdbewegingselementen de Essense studentenbond binnen, en verschoof de nadruk naar een minder militant cultuurflamingantisme, toegespitst op volksopvoeding³³⁷.

8.10. Katholieke actie in Essen

Omstreeks het midden van de jaren '30 was er in Essen een groep studenten die zich geroepen voelde tot de Katholieke Actie. Omdat de studentenbeweging echter van oudsher uitging van het Heidebloempje, werd de bond gereorganiseerd naar een tweeledig model: naast elkaar een katholieke en een Vlaamse bond. De Vlaamse werd aangeduid met KVS (katholieke Vlaamse studentenbond) en de katholieke werd een onderdeel van de KSA (katholieke studentenactie). Volgens pater Fons Costermans, lid van 't Heidebloempje van 1931 tot 1938 bestonden de twee broederlijk naast elkaar: *“De ene keer was het vergadering van de studentenbond met het Vlaams aspect, de volgende keer de KSA met het katholieke”*³³⁸. De leden van de twee 'deelbonden' waren nagenoeg dezelfde en beiden deelden ook dezelfde proost, E.H. Franken. Een ander oud-lid, Etienne Vandevornden verwoordde het als volgt: *“De ene groep legde de nadruk op ‘Alles voor Vlaanderen’ terwijl anderen eerder ‘Vlaanderen voor Kristus’ beklemtoonden”*³³⁹. Op deze manier werden alle eventuele problemen inzake een verzoening tussen het Vlaamse en het katholieke aspect omzeild, en konden voorstanders van beide elkaar ontmoeten onder één vlag, die van studentenbond 't Heidebloempje. De vereniging trok dan ook zowel naar manifestaties van KSA als van de Vlaamse studentenbonden. De KA-beweging in de Kempen was zeer goed uitgebouwd, wat dan ook resulteerde in goed voorbereide gowdagen, waarop Essen stevast aanwezig was. De Vlaamse evenknie kon echter niet langer rekenen op een koepelorganisatie, en de pogingen in '37 en '38 van seminaristen en Leuvense studenten om een overkoepelend 'Rodenbach-verbond' te organiseren stootte op verzet van de kerkelijke overheid. Ondanks het ontbreken van een georganiseerd centraal orgaan slaagden de Vlaamsgezinde studenten er toch in om een aantal gewestdagen te houden in de Antwerpse Kempen, waar 't Heidebloempje niet ontbrak³⁴⁰. Een aantal seminaristen onder de leden trachtten echter vanuit het ideeëngoed van het Jong Volksh Front de leden vana 't Heidebloempje meer in de richting van de Katholieke Actie te

³³⁷ BESTERS, T. e.a., *100 jaar Heidebloempje...*, blz. 57.

³³⁸ Interview pater Fons Costermans door Rudi Smout.

³³⁹ Interview E.H. Etienne Vandevornden – 03/04/05

BESTERS, T., e.a., *100 jaar Heidebloempje...*, blz. 55.

³⁴⁰ BESTERS, T., e.a., *100 jaar Heidebloempje...*, blz. 52.

sturen³⁴¹. Het JVF was een stedentenbeweging die in West-Vlaanderen was ontstaan ter vervanging van het AKVS, maar die bisschoppelijke goedkeuring had gekregen, derhalve onder de KSA was ondergebracht en op die manier vele katholieke maar Vlaams-nationalistische jongeren voor de KSA wist te recupereren³⁴².

8.11. Het hoogtepunt van het Essens studentenleven: Algemene Studentendag te Essen

Ter ere van haar 40-jarig bestaan mocht Het Heidebloempje de KSA-gouwdag organiseren. De eerste impuls die van de studentendag uit zou gaan was dus een katholieke, maar 't Heidebloempje had vanuit haar AKVS-verleden uiteraard een Vlaamse traditie in stand te houden. Het Bisdome had dus reden om de gouwdag met een zeker wantrouwen tegemoet te zien, wat ook bleek uit haar aanvankelijk verbod voor seminaristen om aan de bijeenkomst deel te nemen én aan de voorwaarde dat het Bisdome op voorhand de keuze van de sprekers te zien kreeg. Zo plande 't Heidebloempje aanvankelijk een voordracht van Gaston Eyskens³⁴³, toenmalig lid van de KVV, de Vlaamse vleugel van de katholieke partij³⁴⁴, maar daar deze werd vanuit het bisdome als te Vlaams aanzien en werd daarom vervangen door Floris Van der Mueren, gewezen secretaris van het Davidsfonds en promotor van het Algemeen beschaafd Nederlands, die zijn humaniora aan het Klein Seminarie te Hoogstraten had gevolgd³⁴⁵.

Van der Mueren onderhield de ruim 500 Kempense studenten³⁴⁶ in de voormiddag van 30 augustus '38 met een voordracht, getiteld "*Waarom nu nog Vlaamsche studentenbeweging?*", voorafgegaan door een rede van Dr. Jozef Goossenaerts, die zijn oude studentenbond vertelde over "*De vooroorlogse studentenbeweging*". Vooral toen Van der Mueren stelde dat er een Vlaams Nationalistische Katholieke Studentenbeweging diende te bestaan, die het volk bewust diende te maken van de Vlaams-nationalistische gedachte en tegelijkertijd de katholiciteit van Vlaanderen in stand moest houden, werd hij op bijzonder enthousiaste toejuichingen onthaald³⁴⁷. In de namiddag vergastten de leden van 't Heidebloempje de aanwezigen op een opvoering van "*Reynaert de Vos*".

De slagzin die op voorhand uitgewerkt was om de gouwdag kracht bij te zetten en als motto te dienen was:

³⁴¹ Interview E.H. Etienne Vandevoorde – 03/04/05

³⁴² VOS, L., *Jong Volksche Front*, in: Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, Deel II, blz. 1583 – 1584.

³⁴³ Archief Heidebloempje.

³⁴⁴ SMITS, J., *EYSKENS, Gaston*, in: Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, Deel I, blz. 1101 – 1103.

³⁴⁵ BUYSENS, M-T en VANDEWEYER, L., *MUEREN, Floris van der*, in: Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, Deel II, blz. 2105 – 2106.

³⁴⁶ *De Morgenpost, Antwerpse editie van De Standaard*, 31/08/1938.

³⁴⁷ Archief Heidebloempje.

*“Vlaamsche studenten! Jong, frisch, geestdriftig in ’t gelid!
Achter één vlag, met één wil, voor één Vlaanderen!
Één in leus, één in ideaal, één in een Katholieke Vlaamsche trouw!”³⁴⁸*

Deze leus sloot nauw aan bij de traditie van het Vlaams katholicisme van het AKVS, net zoals het Heidebloempje ook in de rest van haar programma haar Vlaamse karakter niet kon loochenen. Het Heidebloempje was trouw gebleven aan het AKVS, zoals haar aftredend hoofdman in 1923 had gevraagd, maar dan wel aan het AKVS van 1923, dat een katholiek Vlaams-nationalisme voorstond. Het AKVS van de jaren '30 was voor de Essense studenten te radicaal anti-Belgisch geworden, en onvoldoende verzoenbaar met hun katholieke traditie.

HFDSTK IX. Het College van paters Redemptoristen

9.1 Ter Inleiding

De volledige vernederlandsing van het middelbaar onderwijs is pas verwezenlijkt in het interbellum. Een lange strijd ging hieraan vooraf, want sedert het begin van de 20^e eeuw was de vernederlandsing van het middelbaar en hoger onderwijs programmapunt nr. 1 van de Vlaamse Beweging. Na verscheidene pogingen, werd in 1932 de wet op de volledige vervlaamsing van lager en middelbaar onderwijs goedgekeurd. Toch waren er toen reeds vervlaamste instituten, waaronder het College van het Eucharistisch Hart te Essen. Dat een dergelijke gebeurtenis geen prominentere plaats krijgt in dit werk is te wijten aan het feit dat het College een gemeenschap op zichzelf was. Bedoeling was immers dat jongens die zich geroepen voelden tot het redemptoristenleven, in een beschut milieu hun humaniora konden afmaken om daarna in het klooster te stappen. Gebeurtenissen in het College hadden weinig impact op het dorpsleven en gingen meer dan eens onopgemerkt voorbij. Toch was de vernederlandsing van het college van paters Redemptoristen te Essen niet onbelangrijk, daar het één der eerste volledig vervlaamste middelbare scholen van het land betrof.

9.2. Het college van het Eucharistisch hart.

Bij de aanvang van het interbellum had het college van paters Redemptoristen reeds een stevige Vlaamse traditie; in 1911 was reeds bepaald dat een grondige studie van zowel het Frans als het Nederlands verplicht was, en dat een dubbel taalexamen bepaalde of een leerling over mocht gaan of niet. Bovendien werden lezingen, dictieoefeningen, uitstappen en feestvieringen in beide talen gehouden³⁴⁹. Dit was erg vooruitstrevend, daar de jongemannen van Essen die school liepen op het Klein Seminarie van Hoogstraten gestraft werden indien ze betrappt werden op Nederlands spreken buiten de uren moedertaal³⁵⁰.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werden de lessen in het College opgeschort, daar Essen, gelegen tussen de Duitse draadversperring en de Nederlandse grens, onbereikbaar was, en pas in januari 1919 konden zij weer hervat worden. Vanaf het begin van 1919 ijverden de toenmalige directeur en zijn opvolger voor de splitsing van het College in een Vlaamse en een Waalse afdeling, een voorstel dat vooral tegenwerking kreeg van hun geestelijke oversten.³⁵¹

³⁴⁸ Archief Heidebloempje.

³⁴⁹ VERCAMMEN, L., *Walen en Vlamingen op het Kollege te Essen*, in: *De Spycker*, jg. 27, 1970, nrs. 1-2, blz. 24.

³⁵⁰ SMOUT, R., *90 jaar Heidebloempje 1897 - 1987*, in: *De Spycker*, jg. 45, 1988, blz. 7.

³⁵¹ VERCAMMEN, L., *Walen en Vlamingen...*, blz. 27.

Hoewel de splitsing niet meteen in het verschiet lag, kon Pater Van Biervliet, directeur van de instelling sinds mei 1919, tijdens het schooljaar '20-'21 wel de ontdubbeling van de lessen doorvoeren: ieder studiejaar werd opgedeeld in een Franstalige en een Nederlandstalige sectie, een maatregel die destijds erg besproken was. Naar aanleiding van de opvoering van een toneelstuk door de leerlingen van het College schreef de Standaard:

*“ De opvoering zal [...] voor de ontwikkelden een welkome gelegenheid [zijn] om te ervaren hoe goed en hoe Vlaams de geest is in het Eucharistisch college der paters Redemptoristen, waar met het naderend schooljaar al de klassen – retorica inbegrepen – totaal zullen vervlaamst zijn. Daarnaast verdient het baanbrekend vervlaamsen van de algeheelheid der klassen meer dan eenvoudige waardering.”*³⁵²

Vanuit de steeds verdergaande vervlaamsing kwamen er in de jaren '20 ook minder Waalse studenten naar het College, zodat vanuit Franstalige hoek stemmen opgingen voor een eigen onderwijsinstelling, gelegen in Wallonië.

Onder de Vlaamse en Waalse studenten ontstonden in de jaren '20 hoofdzakelijk conflicten rond het dragen van leeuwenspeldjes, het aanbrenge van het AVV/VVK en het zingen van nationale liederen. Vele studenten waren aangesloten bij het KVHV, het katholiek Vlaams Hoogstudentenverbond dat in 1928 vervangen werd door het JVKA. Sommige Vlaamse studenten, voornamelijk uit West Vlaanderen, waren echter lid van het radicalere AKVS³⁵³, dat een meer Vlaams-nationalistische strekking aanhing. Een dergelijk gedachtegoed kende overigens weinig tegenwind in het college, daar het lidmaatschap van het AKVS er volledig vrij was, terwijl dit op de meeste andere Vlaamse scholen hetzij verboden, hetzij ontraden werd. Bovendien mochten de studenten er het AKVS-tijdschrift *'De Blauwvoet'*, dat het katholiek nationalistische programma van de organisatie verkondigde, vrij lezen en laten circuleren³⁵⁴.

Met het katholiek nationalisme van het AKVS sijnelden er echter ook anti-Belgische opvattingen het College in, opvattingen die in 1927 tot uiting zouden komen in een opmerkelijk incident. In mei 1927 werden op het college afbeeldingen van de koninklijke familie met een mes doorkerfd, werd er op de binnenmuur van de kerk *'Leve Borms'*, *'AVV/VVK'* gekalkt en viel er op de muren van een klaslokaal *'Albert I weg!'* te lezen³⁵⁵. Er waren dus in '27 collegeleerlingen die het AKVS in hun anti-Belgische koers volgden, een

³⁵² *De Standaard*, 03/06/1922.

³⁵³ VOS, L., *Bloei en ondergang van het AKVS*, Deel I, blz. 284.

³⁵⁴ BESTERS, T., e.a., *100 jaar Heidebloempje*, blz. 44.

³⁵⁵ VERCAMMEN, L., *Wal en Vlamingen...*, blz. 31-32.

rechtstreeks gevolg van het tolerante beleid dat in het College ten opzichte van de studentenbeweging gevoerd werd.

Niet enkel onder de leerlingen werden de tegenstellingen Vlaams-Waals, verhoogd door de ontdubbeling der lessen, waardoor de leerlingen in feite naast elkaar leefden,, in de loop van de jaren '20 steeds duidelijker; ook onder de paters gingen steeds meer stemmen op tot volledige vervlaamsing van het College. Dit alles verscherpte de tegenstellingen en in het najaar van 1929 werd dan ook een consult belegd met de Waalse rectoren, oud-provinciaal Van de Steene en de directeur van het College, waarop beslist werd een nieuw, Franstalig College op te richten, waarvoor in december '29 een locatie te Sirault, nabij Bergen, gevonden werd. In zijn nieuwjaarsbrief kon de provinciaal dan ook medelen : *“Als't God belieft, zal 1930 de opening zien van het Waals juvenaat te Sirault. Hopen we dat deze ontdubbeling van het juvenaat van Essen het begin zal betekenen van een nieuw tijdperk van voorspoed voor het Waals gedeelte van de provincie.”*³⁵⁶.

Het was dan ook in 1931 dat het College een volledig vernederlandste school was die volledig Nederlandstalige gehomologeerde diploma's kon afleveren, een gegeven waarmee het zeker een voortrekkersrol vervulde in Vlaanderen.

³⁵⁶ VERCAMMEN,L., *Wal en Vlamingen...* , blz. 37.

Hoofdstuk X : Vlaamse huizen in de gemeente Essen

10.1. Het fenomeen van de Vlaamse huizen

Toen het Vlaams-nationalisme na de Eerste Wereldoorlog een plaats op het politieke strijdtoneel probeerde te veroveren, bleek er een grote behoefte te bestaan aan verenigingslokalen. Vaak werden Vlaams-nationalisten, beladen met de erfenis van het activisme, in de onmiddellijke naoorlogse jaren als verdacht beschouwd, en bijgevolg waren ze nergens welkom.

Het fenomeen van de Vlaamse huizen dateerde van voor de Eerste Wereldoorlog, toen men reeds enkele van deze huizen terug kon vinden in Brussel, Luik en Kortrijk. Daarnaast waren er in de meeste steden gewone cafés waar Vlaamsgezinden elkaar ontmoetten, maar toen de Vlaamse Beweging na WO I een eigen zuil wilde uitbouwen, bleken deze steunpunten onvoldoende. Daarom werden in het interbellum vele nieuwe lokalen ingericht ten behoeve van plaatselijke sociale, culturele en politieke Vlaams-nationalistische activiteiten. Het was in deze Vlaamse huizen dat organisaties zoals de Vlaamse Oudstrijders, Frontpartij-afdelingen of het Vlaams nationaal Syndicaat onderdak vonden en van waaruit men mobiliseerde en verzamelde voor IJzerbedevaarten, Vlaams Nationale Zangfeesten, betogingen en meetings³⁵⁷. In de provincies Oost- en West-Vlaanderen richtten Vlaams-nationalisten meestal nieuwe lokalen op, terwijl men in de Kempen eerder uitkeek naar reeds bestaande cafés om zich te vestigen. Zowel de bouw- als de vestigingspolitiek van de Vlaamse huizen wees op een streven naar zowel een veilig onderkomen als naar respectabiliteit. Indien mogelijk probeerde men een etablissement aan de Dorpplaats, de Grote Markt, in de buurt van de kerk of het station of een andere goedgelegen locatie te veroveren³⁵⁸.

Tijdens het interbellum kende het fenomeen van de Vlaamse huizen een bijzondere bloei en voor de periode 1920-1940 waren er 537 van deze huizen op 1144 Vlaamse gemeenten. Tussen 1929 en 1934 werden in totaal 396 verschillende Vlaamse huizen vermeld in de adreslijsten van de *Vlaamsche Volkskalenders*, waaronder ook 2 in de gemeente Essen³⁵⁹. Deze twee Vlaamse huizen zullen hier besproken worden.

³⁵⁷ HIMPE, A., *Vlaamse huizen*, in: *NEVB*, Deel III, blz. 3456-3457.

³⁵⁸ HIMPE, A., *De beweging in huis*, (Bijdragen Museum van de Vlaamse Sociale Strijd, nr. 8, 1992) blz. 27.

³⁵⁹ HIMPE, A., *De beweging in huis*, (Bijdragen Museum van de Vlaamse Sociale Strijd, nr. 8, 1992) blz. 94.

10.2. Zaal De Jaegher

Zaal De Jaegher oftewel hotel Claessens, uitgebaat door mevr. Niclisa Wagenmakers (weduwe De Jaegher)³⁶⁰ verscheen in de Vlaamsche Volkskalenders in de jaren 1931 tot en met 1934 onder de rubriek “Vlaamsche Huizen”. Gelegen tegenover het station op de hoek van de Handels- en de Stationstraat, was dit etablissement omstreeks de eeuwwisseling het stamcafé van ambtenaren van de spoorwegen en de douane maar ook van dorpsnotabelen zoals de geneesheer en de veearts³⁶¹. Na WO I kwamen hier vooral spoorwegbedienden en spoorwegarbeiders over de vloer, en het was vanuit de Vlaamse traditie die deze mensen met zich meedroegen (hoofdstuk 9) dat het café zich meer Vlaamsgezind ging profileren. Zo vond de Vlaamsch-nationalen Studiekring Esschen er in 1930 onderdak³⁶², en hadden ook de zitdagen van Herman Vos er plaats (hoofdstuk 8).

Figuur 10: Hotel Claessens, bij Weduwe De Jaegher³⁶³.

10.3. Zaal Cleiren

In de frontersalmanak van 1929 werd melding gemaakt van nog een Vlaams huis in de gemeente Essen, namelijk ‘zaal Cleiren’³⁶⁴. Deze vermelding had betrekking op cinema ‘Agora’, een café met een cinemazaal, tijdens het interbellum uitgebaat door het echtpaar

³⁶⁰ GAE - bevolkingsregisters

³⁶¹ TIRELIREN, A., *Grensstation Essen*, in: *De Spycker*, jg. 25, 1968, nrs. 3-4, blz. 35.

³⁶² *Ons vaderland*, zaterdag 15 februari 1930.

³⁶³ Uit: CD-ROM “Ik was 12 in ‘52”, uitgegeven n.a.v. de tentoonstelling bij “200 jaar parochie O.L.Vrouw van geboorte Essen”.

³⁶⁴ *Frontersalmanak 1929*, Antwerpen, 1929.

Cleiren – Van Meel³⁶⁵. Het gebouw werd reeds voor de Eerste Wereldoorlog opgericht, aanvankelijk bedoeld als een toneelzaal, die door haar neutrale karakter een tegenpool voor de reeds bestaande patronaatzaaltjes en Gildenhuizen moest betekenen. In de jaren '20 werd de toneelzaal voorzien van een projector en een doek en deed ze dienst als bioscoop tot na WO II³⁶⁶. Het is echter moeilijk te bepalen welke Vlaamse organisaties onderdak vonden in zaal Cleiren. Eén bron vertelt ons dat de plaatselijke VNV-kern de zaal afhuurde voor meetings en propagandafilms³⁶⁷. Misschien dat dit bij gelegenheid is voorgevallen, daar de VNV'ers reeds hun vast onderkomen hadden in het café van Emiel Janssens (hoofdstuk 9), maar wegens plaatsgebrek en het ontbreken van een projector aldaar, ervoor kozen soms uit te wijken naar de Agora. Ook de lokale VOS-afdeling heeft filmvoorstellingen in deze zaal gegeven, en één document maakt leert ons dat VTB tak Essen en VOS-afdeling Essen “*ter gelegenheid van den verjaardag van den wapenstilstand*” in november '36 een teerfeest gaven “*in het lokaal angora (sic), statiestraat Essen*”³⁶⁸.

Waarschijnlijk was Zaal Cleiren niet het vaste lokaal van een Essense Vlaamse Verenigingen, zowel de VOS als de GVKL als het VNV hadden hun eigen lokalen³⁶⁹, maar werd ze omwille van haar mogelijkheden wel bij gelegenheid door deze verenigingen afgehuurd. De uitbater, Antoon Cleiren, was “*zeker geen anti-Vlaams iemand, maar ook zeker geen grote flamingant. Indien zulke verenigingen bij hem in het café kwamen, was dat eerder omdat Toon een commerciant was dan een flamingant!*”³⁷⁰. Denkelijk was ‘Zaal Cleiren’ dus geen écht Vlaams huis, maar had de eigenaar bij wijze van reclame zich eenmalig ingeschreven in de Frontersalmanak, om op die manier ook Vlaamsgezinde verenigingen aan te trekken.

³⁶⁵ HUYSMANS, I., *Stationswijk, een kroniek van nu en toen*, in: *De Spycker*, jg. 55, 1998, blz. 68.

³⁶⁶ JASPERS, L., *Voormalige zaal “Agora” behoort tot het verleden*, onuitgegeven artikel, bestemd voor de HKE HKE – doos Gilden en Verenigingen

³⁶⁷ HUYSMANS, I., *Historisch panorama van de Essense socialisten*, in: *De Spycker*, jg. 57, blz. 90.

³⁶⁸ GAE – Doos 561.1. Volkskunde en ontspanning.

³⁶⁹ De VOS en de Gilde vergaderden in Hotel Van de Kerckhof, uitgebaat door VOS- en Gildebestuurslid Henri Naulaerts, terwijl de VNV-kern Essen samenkwam in café 't Roosje.

³⁷⁰ Interview Florimond Backx – 25/09/04.

ALGEMEEN BESLUIT

De Noorderkempen waren van in de 19e eeuw erg Vlaamsgezind, en konden bogen op een Flamingante traditie. Deze Vlaamsgezindheid ging echter over het algemeen gepaard met katholicisme, waarbij de lagere clerus meer dan eens de symbiose van deze twee aspecten vertegenwoordigde. In Essen primeerde tijdens het interbellum het katholieke aspect wanneer het op politieke keuzes aankwam. Uit hoofdstuk twee en drie blijkt dat de Essenaar zich niet aangetrokken voelde door een andere Vlaamse strekking dan die binnen de katholieke partij, noch op nationaal, noch op gemeentelijk vlak. De Vlaamsgezindheid onder de katholieken in de gemeente was echter wel zo algemeen dat ook personen die zich niet tot die strekking rekenden, zoals bijvoorbeeld burgemeester Kenis, er wel in mee moesten gaan. Bovendien konden de lokale politici zich wel met de Vlaamse kwestie bezighouden, en deden zij dat tot op zekere hoogte ook door petitie in te vullen voor bijvoorbeeld de vernederlandsing van de Gentse universiteit of door lokale Vlaamse verenigingen te steunen, maar veeleer werden zij in beslag genomen door interne zaken. Doorheen het ganse interbellum stond in de gemeente de katholiek-socialistische strijd op het voorprogramma. Omdat de katholieken de socialisten actief bestreden en verketterden, keerden deze laatsten zich echter af van de Vlaamse strijd, daar zij dat associeerden met het katholieke bestuur van Essen. De socialisten slaagden er dan ook niet in om tijdens het Interbellum aanvaard te worden en werden systematisch uit het dorpsleven geweerd.

Dat dorpsleven werd immers ook bepaald door katholieke flaminganten, en in de eerste plaats door Emiel Dierckxsens. Als leider van twee van de meest toonaangevende culturele verenigingen binnen Essen, de Gilde Vlaams Katholiek Leven en het Verbond van Vlaamse Oudstrijders, wist hij de meerderheid van de bevolking te bereiken en hen in de richting van het katholieke minimalisme te sturen. Omwille van zijn afkeer van vrijzinnig en radicaal Vlaams-nationalisme riep hij de Essenaren steevast op zich hiertoe niet te laten verleiden, en met succes. Een groot deel van de Essenaren was katholiek-flamingant (wat ook de norm was bij de elite) en de VNV-afdeling Essen en voorloper de 'Vlaamsch nationalen Studiekring Esschen' bleven steeds marginale fenomenen binnen de gemeente. De geschiedenis van het Essens VNV leert ons dat deze, ondanks herhaalde aandacht van hogere partijniveaus, nooit van de grond kwam. Dat bleek ook uit het aantal aangebrachte leden en abonnees voor 'Strijd' en 'Volk en Staat': in Essen hadden de VNV-militanten de grootste moeite om mensen te vinden die hun gedachtegoed genegen waren. Spilfiguur van het radicale Vlaams-nationalisme in Essen, Jozef Timmerman, slaagde er dan ook nooit in om een substantiële

groep gelijkgezinden op de been te brengen en de VNV-afdeling Essen bleef gedurende de tweede helft van de jaren 1930 beperkt tot het Essens station, aangevuld met een enkele onderwijzer. De reden voor dit falen is volgens ons driedig:

- 1) Omwille van de afkerigheid van Dierckxsens van vrijzinnig en radicaal Vlaams-nationalisme riep hij de Essenaren steeds op zich niet te laten verleiden tot een dergelijk gedachtegoed. Hij deed dit zowel vanuit de Gilde Vlaamsch Katholiek Leven als vanuit de VOS en kreeg dankzij zijn positie als gemeenteraadslid ook gehoor. De elite van de gemeente - die samen met Dierckxsens in het bestuur van de GVKL, de gemeenteraad of de VOS zaten - zorgde er dus voor dat katholiek minimalisme de norm was en radicaal Vlaams-nationalisme als sociaal minder aanvaardbaar werd aanzien.
- 2) Dierckxsens zorgde ervoor dat de Gilde en de VOS steeds een erg ruim aanbod inzake Vlaamse werking hadden. Dat variëerde van erg katholieke activiteiten zoals misvieringen tot voordrachten van oud-activisten of de rechts-katholieke pater Callewaert. Op deze manier kon hij een zeer brede waaier van Vlaamsgezinden aanspreken, zodat slecht weinigen (enkel de erg radicalen) zich niet konden vinden in de werking van VOS of GVKL. Op deze manier recupereerde Dierckxsens personen die zich anders misschien tot het extreem Vlaams-nationalisme zouden hebben gewend.
- 3) Essen kende een sterke katholieke Vlaamsgezinde traditie, maar het Vlaamsgezinde was steeds met het katholicisme verbonden geweest. Vrijzinnig nationalisme had even weinig kans als het socialisme in de gemeente omwille van het a-godsdienstige aspect.

Globaal genomen gedijde Vlaamsgezindheid dus erg goed in Essen, op voorwaarde dat het dus niet losgekoppeld werd van het katholieke aspect. Dat bleek ook uit de geschiedenis van 't Heidebloempje, dat zich kon vinden in de AKVS-lijn van 'katholiek Vlaams-nationalisme', maar afhaakte toen deze organisatie de radicaal Vlaamse, anti-Belgische koers opging. Toen richtte 't Heidebloempje zich dan ook meer op het programma van de KSA, verstrengeld met de Vlaamse ideeën uit de beginperiode van het AKVS: "*Vlaamsch en katholiek!*".

Bijlage 1: Uitslagen van de gemeenteraadsverkiezingen van 1938 voor het kanton Brecht.

Gemeente	Aantal inwoners	Partij 1	Partij 2	Partij 3	Partij 4	Partij 5
Brecht	5200	Katholiek (7) ;1549 / 57,7% Van Ostayen	Katholiek (4) ;1039 / 38,9% Vervisch	Socialistisch(0) ; 87 / 3,3% Cuyvers	/	/
Essen	8276	Socialist (1); 848 / 21,2 % Van Thillo	Katholiek (10) ; 3145/78,8% Kenis			
Kalmthout	7763	Katholiek (3) ;1006 / 25,1% Paijon	Socialist (1) ;589 / 14,7% Verbruggen	Liberaal (0) ;376 / 9,4% Boen	Katholiek (7) ;2033 / 50,7% Zaman	-
Loenhout	2349	Katholiek (5) ;603 / 55,1% Van Looveren	Concentratie(4) ;490/44,8% V Hooydonck	-	-	-
Oostmalle	2260	Katholiek(3) 333/21,2% Celens	Katholiek (3) 340/31,9% Van Tiggel	Katholiek(3) 343/32,2% Schrijvers	Socialist(O) 48/4,5% Van den Kieboom	-
Westmalle	3298	Katholiek(8) 1149/69,3% Van der straten-waillet	Lib+soc.(O) 121/7,3% Muyldermans	VNV (1) 341/21% Foerts	Socialist(o) 38/2,2% Aruants	
St; lenaarts	3813	Socialist(O) 195/11,3% van Camp	Katholiek (4) 656/32,3% Breës	Concentratie(7) 1078/56,2% Meeusen	-	-
Wuustwezel	5815	Socialist(o) 324/12,4% Can Oers	Katholiek(11) 2211/85% De Kerckhove d'Exaerde	Liberaal dissident (o) 64/2,4% Van Vré	-	-

In bovenstaande tabel wordt eerst de strekking van de partij gegeven, vervolgens tussen haakjes het behaalde aantal zetels, daarna het behaalde aantal stemmen, eerst in absolute cijfers, vervolgens procentueel, en als laatste de naam van de lijsttrekker.

Uitslagen van de Bormsverkiezing (9 december 1928) in absolute cijfers

	Algemene totalen	Kanton Antwerpen	Kanton Berchem	Kanton Boom	Kanton Borgerhout	Kanton Brecht	Kanton Kontich	Kanton Ekeren	Kanton Zandhoven
Stemburelen	308	124	26	24	44	16	17	29	18
Brieven in de bussen	191.218	88.161	17.538	14.404	29.906	8.788	9.153	15.528	8004
Wit en ongeldig	58.052	22.390	5.035	5.903	8.922	3.859	3.398	4.959	3.586
Geldige stembrieven	133.166	65.771	12.503	8.537	20.984	4.929	5.755	10.569	4.418
Stalinisten	3.083	1441	250	163	483	166	125	287	159
Trotskyisten	2.615	1057	246	161	419	146	135	276	173
Borms	83.058	35.831	7.279	6.080	15.237	3.608	3.952	7.581	3.508
Liberaal	44.410	27.460	4.728	2.133	4838	707	1.541	2.425	578

Uitslagen van de Bormsverkiezing (9 december 1928) in relatieve cijfers

	Algemene totalen	Kanton Antwerpen	Kanton Berchem	Kanton Boom	Kanton Borgerhout	Kanton Brecht	Kanton Kontich	Kanton Ekeren	Kanton Zandhoven
Blanco	30,3 %	25,4 %	28,7 %	41,0 %	29,8 %	45,5 %	35,7 %	31,9 %	44,8 %
Stalinisten	1,6 %	1,6 %	1,4%	1,1 %	1,6 %	2,0 %	1,4 %	1,9 %	2,0 %
Trotskyisten	1,3 %	1,2 %	1,4 %	1,1 %	1,4 %	1,7 %	1,5 %	1,8 %	2,2 %
Borms	43,4 %	40,6 %	41,5 %	42,2 %	51,0 %	42,5 %	43,2 %	48,8 %	43,8 %
Liberaal	23,2 %	32,2 %	27,0 %	14,8 %	16,2 %	8,3 %	16,8 %	15,6 %	7,2 %

Bron: Gazet van Antwerpen, dinsdag 11 december 1928.